

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

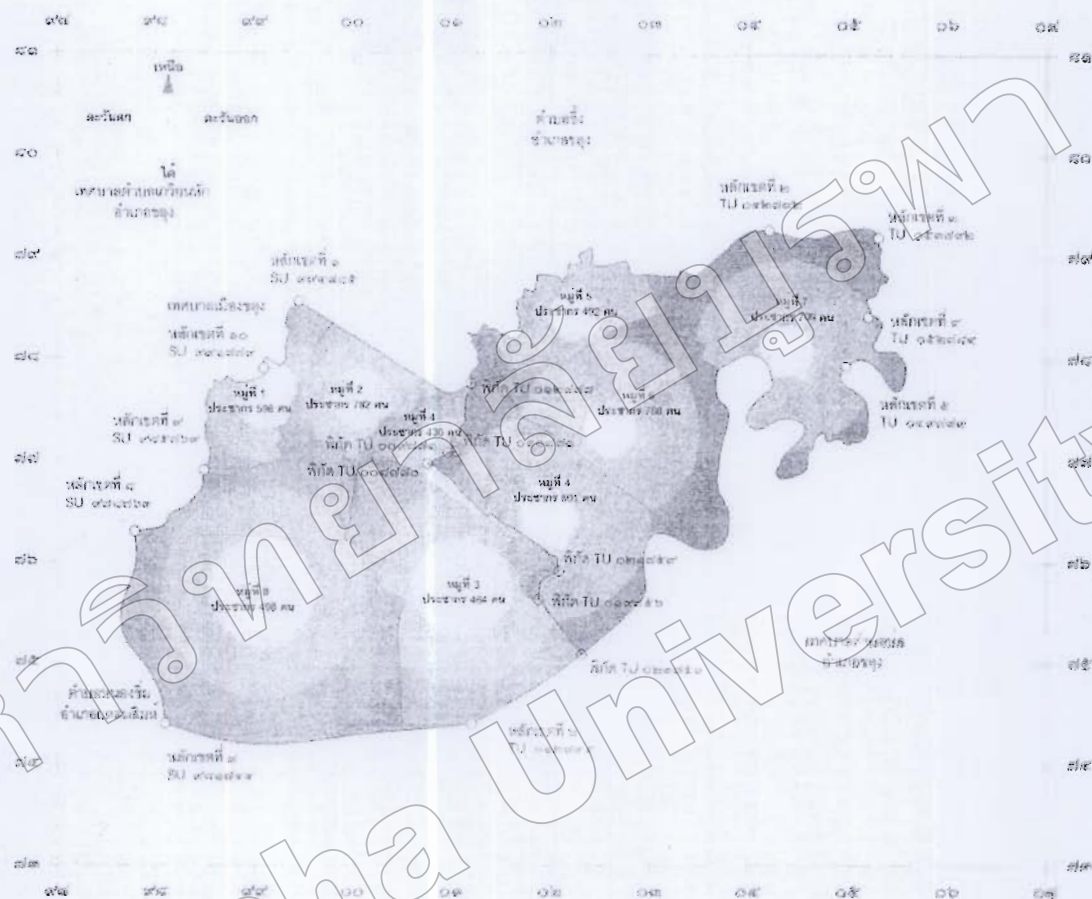
การวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. บริบทของพื้นที่ที่ศึกษา
2. บริบทของโรงเรียนประชาธิปไตยตัวอย่าง
3. แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ
 - 3.1 ความหมายของรูปแบบ
 - 3.2 ประเภทของรูปแบบ
 - 3.3 องค์ประกอบของรูปแบบ
 - 3.4 การพัฒนารูปแบบ
4. รูปแบบประชาธิปไตย
5. หลักการ แนวคิดของประชาธิปไตย
6. ความหมายของประชาธิปไตย
7. ทฤษฎีการเรียนรู้
8. ความหมายของศูนย์การเรียนรู้
9. การวิจัยแบบผสม
10. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
11. การระดมสมอง
12. กระบวนการพลัสสร้างสรรค์
13. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 13.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 13.2 งานวิจัยต่างประเทศ

บริบทของพื้นที่ที่ศึกษา

เทศบาลตำบลวันยาว เป็นพื้นที่ที่ศึกษาตั้งอยู่บนตำแหน่งพิกัดทางภูมิศาสตร์ X 782 Y 026 โดยทิศเหนือติดต่อกับตำบลซึ้ง อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ ทิศใต้ติดแม่น้ำมูล ทิศตะวันออกติดตำบลบ่อ อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ ทิศตะวันตก ติดต่อกับเทศบาลเมืองลำดวน อำเภอลำดวน จังหวัดสุรินทร์ ตำบลวันยาว ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของที่ว่าการอำเภอลำดวน ห่างจากตัวอำเภอ

ประมาณ 5 กิโลเมตรและห่างจากจังหวัดจันทบุรี 35 กิโลเมตร โดยประมาณ การเดินทางสู่ตำบล
วันยาวสามารถเดินทางได้โดยใช้ถนนสุขุมวิท-ตราด (ทางหลวงหมายเลข 3) ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 แผนที่เทศบาลตำบลวันยาว

ประวัติความเป็นมา

ตำบลวันยาว เป็นตำบลหนึ่งในจำนวน 12 ตำบลของอำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี มีตำนานเล่าขานกันว่า ในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราช ได้มีพระสงฆ์มาตั้งสำนักสงฆ์ที่ริมทะเลและชาวบ้านมีความศรัทธามาก จึงร่วมกันสร้างอุโบสถขึ้น ร่วมกันขนทรายมาจำนวนมากในแต่ละวัน เหน็ดเหนื่อยมาก จึงเรียกว่า “วัดวันยาว” และชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนไทยเชื้อสายจีน ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานดั้งเดิม จึงมีอาชีพค้าขายทำสวนบ้าง ทำประมงบ้างสลับกันไปมาตามฤดูกาล

องค์การบริหารส่วนตำบลวันยาวก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2539 ประกอบด้วยหมู่บ้าน 8 หมู่ ในปี พ.ศ. 2552 องค์การบริหารส่วนตำบลวันยาว ได้ยกฐานะเป็นเทศบาลตำบลวันยาว ตั้งแต่วันที่ 26 ตุลาคม พ.ศ. 2552

พื้นที่ตำบลวันยาวมีทั้งสิ้น 26,858 ตารางกิโลเมตรหรือ 16,786.25 ไร่ จำนวน 10 หมู่ ดังนี้ หมู่ที่ 1 บ้านเกาะขวาง หมู่ที่ 2 บ้านวันยาวล่าง หมู่ที่ 3 บ้านท่ามะขาม หมู่ที่ 4 บ้านคลองหิน หมู่ที่ 5 บ้านซึ่งกลางหมู่ที่ 6 บ้านซึ่งล่าง หมู่ที่ 7 บ้านอีแงว หมู่ที่ 8 บ้านคลองตะเคียน นอกจากนี้ พื้นที่ทั้งหมดมีจำนวน 16,786.25 ไร่ แยกเป็น

พื้นที่ทำการเกษตร จำนวน 7,051 ไร่ ซึ่งแบ่งเป็นที่ทำสวน 2,439 ไร่ เป็นสวนผลไม้ เช่น เงาะ ทุเรียน มังคุด สละ ฯลฯ พื้นที่ทำนาทั้งหมด 745 ไร่ และพื้นที่ที่เหลือทำการเกษตรในด้านอื่น ๆ เช่น ทำนาถ่วงแบบพัฒนา นาถ่วงแบบธรรมชาติ เพาะข้าวกล้าไม้ และปลูกผักสวนครัว เป็นต้น

พื้นที่ป่าสงวนในเขตตำบลวันยาวมีจำนวน 9,007 ไร่ ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าชายเลนบริเวณแม่น้ำเวฬุ ซึ่งชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ส่วนนี้ด้วยการดักลอบปู หากุ้ง หาลาเลียง หอยแครง หอยนางรม โดยอยู่ในความดูแลของเจ้าหน้าที่ป่าชายเลนและเทศบาล

พื้นที่สาธารณประโยชน์ 192 ไร่ 82 ตารางวา

พื้นที่อื่น ๆ 536.25 ไร่ เช่น เป็นพื้นที่อยู่อาศัย หรือว่างเปล่าไม่ได้ทำประโยชน์

ประชากรส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทยและนับถือศาสนาพุทธ มีลักษณะเป็นสังคมเดี่ยว มีความผูกพันเฉพาะเครือญาติ

ประชากรในตำบลวันยาวปัจจุบัน มีจำนวนทั้งสิ้น 5,354 คน แยกเป็นชาย 2,675 คน หญิง 2,679 คน จำนวนครัวเรือน 1,346 ครัวเรือน ความหนาแน่นของประชากรเฉลี่ยประชากรเฉลี่ย 200 คนต่อตารางกิโลเมตร และความหนาแน่นของครัวเรือนเฉลี่ย 61 ครัวเรือนต่อตารางกิโลเมตร

การวิเคราะห์ข้อมูลประชากร ปี พ.ศ. 2552 ตำบลวันยาว อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี

จากข้อมูลจำนวนประชากรปี พ.ศ. 2552 จะเห็นได้ว่าอัตราส่วนระหว่างประชากรชาย และประชากรหญิงในตำบลวันยาวมีจำนวนใกล้เคียงกัน ซึ่งสามารถสรุปแยกกลุ่มประชากรตามช่วงอายุได้ ดังนี้

1. ประชากรตั้งแต่ช่วงแรกเกิดจนถึงอายุ 20 ปี เป็นกลุ่มประชากรที่กำลังอยู่ในช่วงของการเรียนรู้ทางด้านพัฒนาการ ด้านศึกษา และด้านคุณธรรมจริยธรรม ซึ่งประชากรกลุ่มนี้ มีจำนวนไม่มากนัก อาจเนื่องมาจากมีอัตราการเกิดน้อย มีการย้ายออกไปศึกษาต่อนอกพื้นที่ ดังนั้น จึงควรมีการพัฒนาและให้ความสำคัญกับการศึกษาในพื้นที่ให้มากขึ้น เพื่อประชากรในกลุ่มนี้จะได้ไม่ต้องย้ายออกไปศึกษาต่อนอกพื้นที่ ทำให้ได้อยู่กับครอบครัว เกิดความรักความอบอุ่น ได้รับการปลูกฝังให้รู้สึกรักบ้านเกิด รักถิ่นฐานของตนเอง และได้เรียนรู้วิถีชีวิตของชุมชน เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญในการพัฒนาตำบลวันยาวต่อไป

2. ประชากรในช่วงอายุ 20 - 55 ปี เป็นกลุ่มประชากรที่อยู่ในช่วงวัยแรงงาน มีจำนวนมากกว่าประชากรในกลุ่มอื่น ซึ่งอาจมีสาเหตุมาจากการมีประชากรแฝงเข้ามาทำงานในพื้นที่

ตำบลวันยาว อาชีพส่วนใหญ่คือ อาชีพรับจ้าง รองลงมาคือ การทำสวนผลไม้และทำประมงชายฝั่ง การเลี้ยงกิ้งกูดดำ และการเลี้ยงหอยแครง ประชากรกลุ่มนี้ควรได้รับการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพ ทั้งอาชีพหลักและอาชีพเสริม เพื่อเป็นการสร้างงานสร้างรายได้ให้สามารถเลี้ยงคนในครอบครัว โดยไม่ต้องออกไปหางานทำที่อื่น อีกทั้งยังเป็นการสร้างจิตสำนึกให้มีความรู้สึกผูกพัน รักถิ่นฐาน บ้านเกิดของตนเองทางอ้อมได้อีกด้วย

3. ประชากรในช่วงอายุ 55 ปี ขึ้นไป เป็นกลุ่มประชากรที่มีจำนวนน้อยกว่ากลุ่มอื่น ๆ ประชากรในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่ว่างงาน ไม่มีรายได้ เป็นภาระของคนในครอบครัว ดังนั้น จึงควรมีการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งด้านสุขภาพร่างกาย และจิตใจ มีการจัดกิจกรรม นันทนาการ มีการจัดสรรเบี้ยยังชีพ การจัดกิจกรรมฝึกอาชีพ เพื่อให้ประชากรกลุ่มนี้มีงาน มีรายได้ สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่เป็นภาระของครอบครัว มีสุขภาพกาย สุขภาพจิต และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

การศึกษาในตำบลวันยาวมีระดับการศึกษาสูงที่สุดในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย มีโรงเรียนที่สังกัดกระทรวงศึกษา 3 แห่ง คือ โรงเรียนวัดซึ่งล่าง เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล จนถึง ประถมปลาย โรงเรียนวัดวันยาวล่าง เปิดสอนตั้งแต่อนุบาลจนถึงประถมปลาย และโรงเรียน ขลุ่ยรัชดาภิเษก เปิดสอนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นจนถึงมัธยมศึกษาตอนปลาย สังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 1 แห่งคือ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเทศบาลตำบลวันยาว

ลักษณะของเทศบาลตำบลวันยาว สมาชิกของชุมชนมีความสัมพันธ์กัน เทศบาลส่งเสริม และสนับสนุนการมีส่วนร่วม ความร่วมมือ คุณธรรมในครอบครัวและชุมชน ส่งเสริมและอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แพร่หลาย สร้างเสริมสุขภาพอนามัย และ สาธารณสุขให้ครอบคลุม ปรับปรุงและพัฒนาาระบบการศึกษา เทคโนโลยีและระบบสารสนเทศ ให้ทันสมัย ส่งเสริมการประกอบอาชีพของประชาชนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง จัดให้มี และ บำรุงรักษาทางน้ำและถนนอย่างทั่วถึง รักษาความสะอาด จัดสภาพแวดล้อมชุมชนให้น่าอยู่ เพิ่มศักยภาพการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ปรับปรุงพัฒนาระบบการบริหารจัดการ และการให้บริการแก่ประชาชน วิสัยทัศน์ของเทศบาลตำบลวันยาว คือ เทศบาลตำบลวันยาว เป็นเลิศด้านการเกษตรและประมง ก้าวไกลด้านการศึกษาส่งเสริมการกีฬา พัฒนาเยาวชน ด้านยาเสพติด ป่าชายเลนน่าชม ประชาชนอยู่อย่างพอเพียง พัฒนาสังคมและเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน

บริบทของโรงเรียนประชาธิปไตยตัวอย่าง

ความหมายของโรงเรียนประชาธิปไตยตัวอย่าง

โรงเรียนประชาธิปไตยตัวอย่าง หมายถึง สถานศึกษาที่จัดการศึกษาตามหลักสูตร การศึกษาขั้นพื้นฐานในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน สำนักบริหารงาน

คณะกรรมการส่งเสริมการศึกษาเอกชน กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กรุงเทพมหานคร และ กองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนที่ดำเนินกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน โดยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ร่วมกันดำเนินการให้ผู้เรียนมีพฤติกรรมและคุณลักษณะเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง คือ ปัญญาธรรม คารวธรรม สามัคคีธรรม ตามหลักสูตรอย่างเหมาะสมกับวัยและระดับการศึกษา รวมทั้งจัดกิจกรรมในการปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้อง เกี่ยวกับการเมืองการปกครอง ในระบอบ ประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริม สิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ การเคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีของการเป็นมนุษย์ มีความภูมิใจ ในความเป็นไทย รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมและของประเทศชาติ เปิดโอกาสให้ชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษา ได้ดำเนินการโครงการและกิจกรรมต่าง ๆ จนสำเร็จ เป็นตัวอย่างแก่โรงเรียนอื่น ๆ ได้

ภาพรวมของโรงเรียน

โรงเรียนขลุ้งรัชมังคลาภิเษก ตั้งอยู่เลขที่ 47 หมู่ 4 ถนนสุขุมวิท ตำบลวันยาว อำเภอขลุ้ง จังหวัดจันทบุรี รหัสไปรษณีย์ 22110 โทรศัพท์ 039-441789 โทรสาร 039-441789

E-mail krp.@thai.com, <http://www.krp.ac.th> สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เขต 17

โรงเรียนขลุ้งรัชมังคลาภิเษก เป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาขนาดกลาง ก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2514 เนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลองในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช เสด็จถวัลยราชสมบัติครบ 25 ปี ตั้งอยู่เลขที่ 47 หมู่ 4 ตำบลวันยาว อำเภอขลุ้ง จังหวัดจันทบุรี มีพื้นที่ 103 ไร่ 82 ตารางวา เปิดสอนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ต่อมา ในปี พ.ศ. 2522 เปิดการสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

สภาพปัจจุบันของโรงเรียน

ลักษณะชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ มีประชากรประมาณ 55,700 คน ประชาชนส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธและประกอบอาชีพทางการเกษตรและรับจ้าง ผู้ปกครองส่วนใหญ่ จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ประกอบอาชีพ รับจ้าง และเกษตรกรกรรม ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ฐานะทางเศรษฐกิจ รายได้โดยเฉลี่ยต่อปี 40,000 บาท มีเขตพื้นที่บริการในเขตอำเภอขลุ้ง จำนวน 11 ตำบล 90 หมู่บ้าน

โรงเรียนขลุ้งรัชมังคลาภิเษก จัดการสอนตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544 ในปีการศึกษา 2546 จนถึงปัจจุบัน และจัดการสอนตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ในปีการศึกษา 2552 โดยเริ่มในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โดยจัดแผนการเรียน ดังนี้

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ประเภท	ตำแหน่ง	วิทยฐานะ	วุฒิทางการศึกษา/ เพศ									
			ป.เอก		ป.โท		ป.บัณฑิต		ป.ตรี		รวมทั้งสิ้น	
			ช.	ญ.	ช.	ญ.	ช.	ญ.	ช.	ญ.	ช.	ญ.
บริหาร	รอง	เชี่ยวชาญ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ผู้อำนวยการ	ชำนาญการพิเศษ คศ.3	-	-	-	1	-	2	-	-	3	3
	สถานศึกษา	ชำนาญการ	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
การสอน	ครู	เชี่ยวชาญพิเศษ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		เชี่ยวชาญ คศ.4	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1
		ชำนาญการพิเศษ คศ.3	-	-	-	-	-	7	13	7	13	20
		ชำนาญการ คศ.2	-	-	-	2	1	-	7	15	8	17
	ครู	-	-	-	-	1	-	-	3	-	4	4
	ครูผู้ช่วย	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	พนักงาน	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ช่วยสอน	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1
	ครูอัตราจ้าง	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	ลูกจ้างประจำ	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	5
รวม			-	-	-	5	2	2	16	31	23	38

อายุเฉลี่ยของครู 50 ปี

ประสบการณ์สอนเฉลี่ย 26 ปี

มีครูสายงานสอนที่สอนตรงตามวิชาเอก 41 คน (80.39%)

มีครูสายงานสอนที่สอนตรงตามความถนัด 10 คน (19.61%)

จำนวนนักเรียน

จำนวนนักเรียนมี ดังนี้

1. จำนวนนักเรียนในเขตพื้นที่บริการ 1,027 คน
2. จำนวนนักเรียนต่อห้อง (เฉลี่ย) 35.73 คน
3. สัดส่วนครู: นักเรียน = 1: 19.49
4. จำนวนนักเรียนที่ลาออกกลางคัน (ปีปัจจุบัน) 33 คน
5. จำนวนนักเรียนจำแนกตามระดับชั้นที่เปิดสอน 30 ห้องเรียน ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 จำนวนนักเรียนจำแนกตามระดับชั้นที่เปิดสอน

ระดับชั้น	ชาย	หญิง	รวม
ม.1	67	50	117
ม.2	62	67	129
ม.3	68	72	140
รวม ม.ต้น	197	189	386
ม.4	120	133	253
ม.5	83	151	234
ม.6	81	118	199
รวม ม.ปลาย	284	402	686
รวมทั้งสิ้น	481	591	1,072

อาคารสถานที่

อาคารเรียนและอาคารประกอบ ดังนี้

1. อาคารเรียนแบบ 218 พ	จำนวน 3 หลัง
2. อาคารเรียนกึ่งถาวร	จำนวน 1 หลัง
3. หอประชุมขนาดใหญ่	จำนวน 1 หลัง
4. โรงอาหารหอประชุม แบบ 002	จำนวน 1 หลัง
5. อาคารเอนกประสงค์	จำนวน 5 หลัง
6. ห้องน้ำห้องส้วม	จำนวน 5 หลัง
7. โรงอาหาร	จำนวน 1 หลัง
8. บ้านพักครู	จำนวน 10 หลัง
9. บ้านพักภารโรง	จำนวน 2 หลัง
10. ศาลาพักผ่อนสำหรับนั่งพักผ่อน	จำนวน 2 หลัง
11. สนามฟุตบอล	จำนวน 1 สนาม
12. สนามฝึกซ้อมมวยไทย	จำนวน 1 สนาม
13. สระเก็บน้ำ	จำนวน 2 สระ

จำนวนห้องเรียนทั้งหมด 30 ห้อง แบ่งเป็น ช่วงชั้นที่ 3 จำนวน 12 ห้อง 4: 4: 4 ช่วงชั้นที่

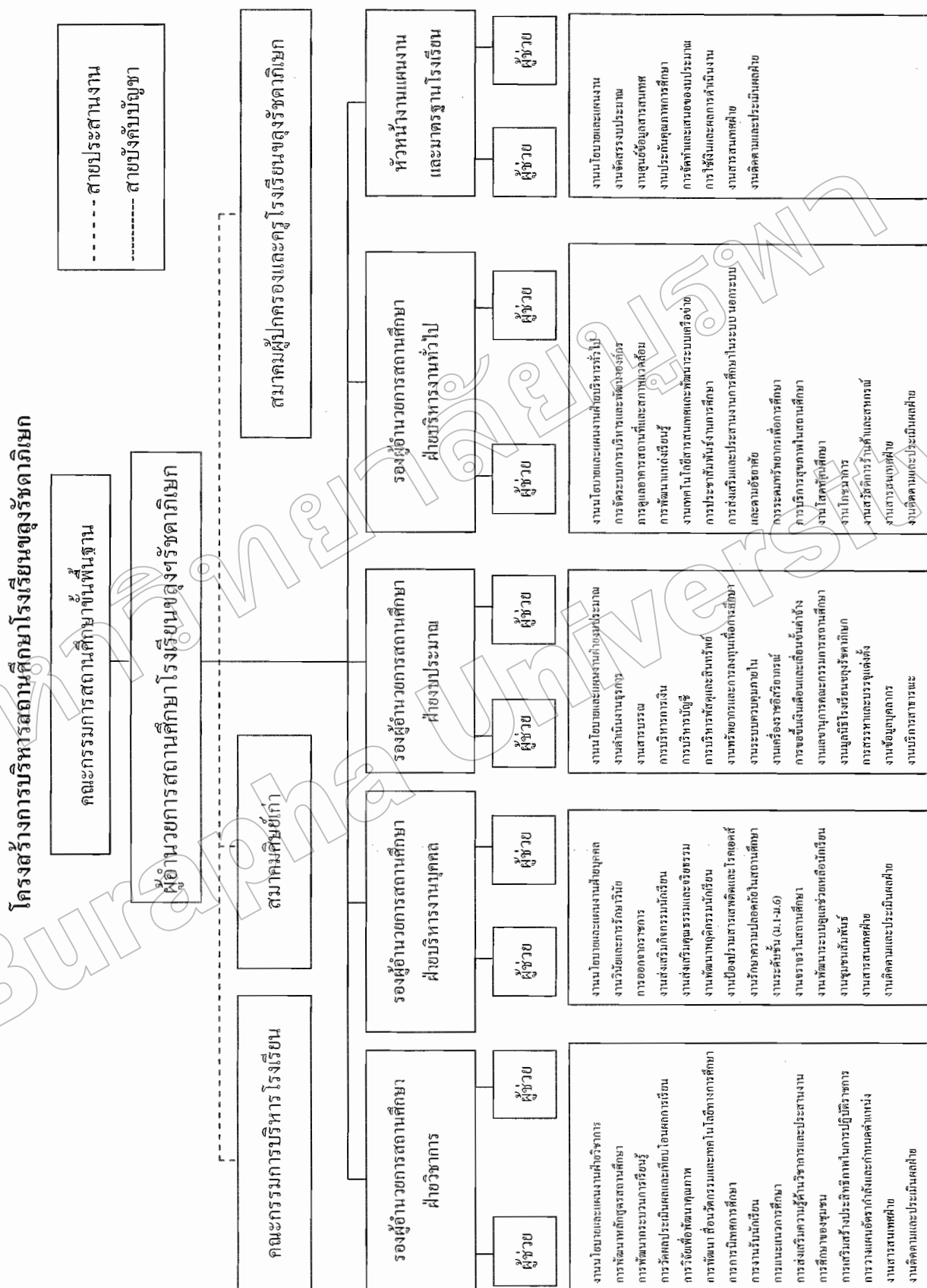
4 จำนวน 18 ห้อง 6: 6: 6

สภาพการบริหารงาน

โรงเรียนขลุ้งรัชมังคลาภิเษกเป็นสถานศึกษาของรัฐ มีหน้าที่ให้บริการการศึกษาแก่ประชาชนในเขตบริการ จึงได้นำหลักการว่าด้วยการบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า “ธรรมาภิบาล” มาบูรณาการในการบริหารจัดการ เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้โรงเรียน เพื่อเตรียมพร้อมในการรองรับการกระจายอำนาจ หลักการดังกล่าว ได้แก่

1. หลักนิติธรรม
2. หลักคุณธรรม
3. หลักความโปร่งใส
4. หลักการมีส่วนร่วม
5. หลักความรับผิดชอบ
6. หลักความคุ้มค่า

จากหลักธรรมาภิบาล โรงเรียนได้นำมาบูรณาการเข้ากับการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ของโรงเรียน ได้แก่ การดำเนินงานด้านวิชาการ งบประมาณ บริหารงานบุคคล และบริหารทั่วไป และเป้าหมายในการจัดการศึกษา คือ นักเรียนเป็นคนดี มีคุณภาพ ตามเกณฑ์มาตรฐานการศึกษาชาติ ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 โครงสร้างการบริหารสถานศึกษาโรงเรียนคุณธรรมราชคฤษี

โรงเรียนขลุ่ยระนาดเอกเป็นโรงเรียนประจำอำเภอขลุ่ยมีการส่งเสริมการเรียนรู้ของนักเรียนทั้งทางด้านวิชาการและการจัดกิจกรรมต่าง ๆ สืบเนื่องจากการได้รับรางวัลในด้านความเป็นเลิศทางวิชาการและการส่งนักเรียนเข้าร่วมการแข่งขันในระดับต่าง ๆ มีผลงานของนักเรียนเป็นที่ประจักษ์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งกิจกรรมที่ส่งเสริมประชาธิปไตยก็คือ งานสถานนักเรียนซึ่งโรงเรียนขลุ่ยระนาดเอกเปิดโอกาสให้นักเรียนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษาผ่านทางสถานนักเรียน เพื่อเป็นการปลูกฝังการเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตย สอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดรายวิชาสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม สาระที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม โดยมีครูเป็นผู้ให้คำปรึกษาในกรณีที่นักเรียนเกิดข้อสงสัยหรือเกิดปัญหาต่าง ๆ ทำให้นักเรียนมีความมั่นใจและมุ่งมั่นที่จะปฏิบัติงานนี้ให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี และเกิดประโยชน์ต่อโรงเรียนมากที่สุด นอกจากนี้โรงเรียนขลุ่ยระนาดเอกได้รับรางวัลโรงเรียนประชาธิปไตยอย่างจากสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ

เทศบาลตำบลวันยาวมีความสัมพันธ์กับโรงเรียนขลุ่ยระนาดเอกในกิจกรรมต่าง ๆ ที่โรงเรียนขอความร่วมมือจากเทศบาลตำบลวันยาวและเทศบาลตำบลวันยาวขอความร่วมมือจากโรงเรียนขลุ่ยระนาดเอกเช่นกัน การอยู่ร่วมกันในชุมชนแห่งนี้ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างสถานศึกษากับชุมชน กิจกรรมที่สำคัญ ได้แก่ กิจกรรมการเดินรณรงค์การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จนทำให้ตำบลวันยาวมีผู้ออกมาใช้สิทธิร้อยละ 72.10 ซึ่งการมีส่วนร่วมระหว่างสถานศึกษากับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะเป็นการประสานความร่วมมือเป็นชุมชนที่เข้มแข็งสามารถพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยตามบริบทของแต่ละท้องถิ่นภายใต้การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอย่างยั่งยืนสืบไป

แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ

ความหมายของรูปแบบ

จาก Dictionary of Education ของ กู๊ด (Good, 1973, p. 370) ได้ให้ความหมายของ รูปแบบ ดังนี้ 1) เป็นแบบอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างหรือทำซ้ำ 2) เป็นตัวอย่างเพื่อใช้ในการเลียนแบบ 3) เป็นแผนภาพหรือภาพสามมิติที่เป็นตัวแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือหลักการหรือแนวคิด และ 4) เป็นชุดของปัจจัยหรือองค์ประกอบหรือตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน รวมเป็นตัวอย่างประกอบหรือเป็นสัญลักษณ์ทางระบบสังคม สามารถเขียนอยู่ในรูปของสูตรทางคณิตศาสตร์หรือบรรยายด้วยภาษา

Dictionary of Contemporary English ของ ลองแมน (Longman, 1987, p. 668)

ได้ให้ความหมายของ “รูปแบบ” หรือ “Model” โดยสรุป 3 ลักษณะ ดังนี้ 1) รูปแบบ หมายถึง

สิ่งซึ่งเป็นแบบย่อส่วนของของจริง 2) รูปแบบ หมายถึง สิ่งของหรือคนที่นำมาใช้เป็นแบบอย่าง ในการดำเนินการบางอย่าง 3) รูปแบบ หมายถึง รุ่นของผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ

บาร์โด และฮาร์ดแมน (Bardo & Hardman, 1982, p. 70) ได้ให้ความหมายของรูปแบบ ทางสังคมศาสตร์เป็นชุดของข้อความเชิงนามธรรมเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เราสนใจ เพื่อใช้ในการนิยามคุณลักษณะ บรรยายคุณสมบัติต่าง ๆ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ รูปแบบจึงไม่ใช่ การบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์อย่างละเอียดทุกแง่มุม เพราะการทำเช่นนั้นจะทำให้รูปแบบ มีความซับซ้อนและยุ่งยากเกินไปในการทำทำความเข้าใจ ส่วนรูปแบบหนึ่ง ๆ จะต้องมีความละเอียด มากน้อยเพียงใด หรือควรมีองค์ประกอบใดบ้าง ไม่ได้มีข้อกำหนดเป็นการตายตัว ทั้งนี้แล้วแต่ ปรากฏการณ์แต่ละอย่าง และวัตถุประสงค์ของผู้สร้างรูปแบบที่ต้องการจะอธิบายปรากฏการณ์นั้น ๆ อย่างไร

เขวาคี วิบูลย์ศรี (2536, หน้า 25) กล่าวว่า รูปแบบ หมายถึง วิธีที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ ถ่ายทอดความคิด ความเข้าใจ ตลอดจนจินตนาการของคนที่มีต่อปรากฏการณ์ หรือเรื่องราวใด ๆ ให้ปรากฏในลักษณะของการสื่อสารในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง รูปแบบจึงเป็นแบบจำลอง ในลักษณะเลียนแบบ หรือเป็นตัวแทนที่ใช้เป็นแบบอย่าง เป็นแผนผังหรือแบบแผนของการดำเนินการ อย่างใดอย่างหนึ่งต่อเนื่องด้วยความสัมพันธ์เชิงระบบ

รุ่งรัชดาพร เวหะชาติ (2548, หน้า 78) เห็นว่า คำว่า “รูปแบบ” หรือ “Model” ใช้เพื่อ สื่อความหมายหลายอย่าง ซึ่งโดยทั่วไปแล้วรูปแบบ หมายถึง สิ่งหรือวิธีการดำเนินงานที่เป็นรูปแบบ ของอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น รูปแบบจำลองของสิ่งก่อสร้าง รูปแบบในการพัฒนาชนบท

เพชรสุดา ภูมิพันธ์ (2549, หน้า 15) อธิบายว่า รูปแบบ หมายถึง แบบจำลองอย่างง่าย ของปรากฏการณ์ที่ผู้นำเสนอ ได้ศึกษาและพัฒนาขึ้น เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ได้ง่ายขึ้น

อมลสิทธิ์ กฤษเจริญ (2551, หน้า 83) ให้ความหมายว่า รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่สร้าง หรือ พัฒนาขึ้นจากแนวคิด ทฤษฎีที่ได้ศึกษามาของผู้สร้างเอง เพื่อถ่ายทอดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ โดยใช้สื่อที่ทำให้เข้าใจได้ง่ายและกระชับถูกต้อง และสามารถตรวจสอบเปรียบเทียบกับปรากฏการณ์จริงได้ เพื่อช่วยให้ตนเองและคนอื่นสามารถเข้าใจได้ชัดเจนขึ้น

จากความหมายข้างต้น สรุปได้ว่า รูปแบบ หมายถึง แบบจำลองที่ได้มาจากการศึกษา และพัฒนาอย่างลุ่มลึก สามารถอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงได้

ประเภทของรูปแบบ

คีฟส์ (Keeves, 1988, pp. 561-565) ได้แบ่งประเภทของรูปแบบไว้ 4 ประเภท คือ

1. รูปแบบเชิงอุปมาอุปมัย (Analogue Model) เป็นรูปแบบที่ใช้ในเทียบเคียงกับ ปรากฏการณ์ที่เป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจที่เป็นปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม เช่น รูปแบบ

ในการทำนายจำนวนผู้เรียนที่เข้าสู่ระบบสถานศึกษา ซึ่งอนุมานแนวคิดมาจากการเปิดน้ำเข้า และปล่อยน้ำออกจากถัง เป็นต้น

2. รูปแบบเชิงภาษา (Semantic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษาเป็นสื่อในการบรรยาย หรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษา แผนภูมิหรือรูปภาพ เพื่อให้เห็น โครงสร้างทางความคิด องค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปรากฏการณ์นั้น ๆ

3. รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical Model) เป็นรูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์ เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ รูปแบบประเภทนี้นิยมใช้ในสาขาจิตวิทยา สาขาการศึกษา และสาขาการบริหารการศึกษา

4. รูปแบบเชิงสาเหตุ (Causal Model) เป็นรูปแบบที่พัฒนามาจากเทคนิคการวิเคราะห์ เส้นทาง (Path Analysis) และ หลักการสร้าง Semantic Model โดยการนำเอาตัวแปรต่าง ๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผลที่เกิดขึ้น เช่น The Standard Deprivation Model ซึ่งเป็นรูปแบบ ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพเศรษฐกิจ สังคมของบิดามารดา สภาพแวดล้อมทางการศึกษา ที่บ้าน และระดับสติปัญญาของเด็ก เป็นต้น

องค์ประกอบของรูปแบบ

โทนี (Tony, 1995, p. 25) ได้วิเคราะห์รูปแบบทางการบริหารการศึกษาว่ามีองค์ประกอบ ที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้

1. เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของสถาบัน (Goals or Objectives of the Institution) การกำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของสถาบัน มีการเน้นเป้าหมายในการพัฒนาโรงเรียน และ วัตถุประสงค์ของ โรงเรียนที่ชัดเจน ถ้าโรงเรียนจะเป็นโรงเรียนที่มีประสิทธิภาพ ผู้บริหารโรงเรียน จะต้องกำหนดทิศทางการพัฒนาโรงเรียน โดยสัมพันธ์กับนโยบายระดับชาติและระดับท้องถิ่น จะต้องกำหนดพันธกิจหรือภารกิจหรือกำหนดวิสัยทัศน์ทางการศึกษา เป้าหมายของการบริหาร จะเป็นทิศทางการดำเนินการของโรงเรียน

2. โครงสร้างขององค์การ (Organizational Structure) โครงสร้างขององค์การ ทางการศึกษาจะต้องคำนึงถึงด้านบุคคลและด้านโครงสร้าง โครงสร้างขององค์การจะนำไปสู่ บทบาทของบุคคลแต่ละคนและจะนำไปสู่พฤติกรรมและบุคลิกภาพ

3. สถาบันและสภาพแวดล้อม (Institution and Environment) ความสัมพันธ์ ระหว่างสถาบันและสภาพแวดล้อมภายนอก รวมไปถึงคณะครูและผู้บริหารต้องมีความสัมพันธ์ กับกลุ่มบุคคลหรือรายบุคคลในชุมชน ความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นความต้องการที่จะช่วยให้ เกิดความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดในการแสวงหาบุคลากรและงบประมาณ ความสัมพันธ์กับภายนอก เป็นองค์ประกอบที่ขึ้นอยู่กับรูปแบบทางการศึกษา

4. ความเป็นผู้นำ (Leadership) ยุทธศาสตร์ความเป็นผู้นำของสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะความเป็นผู้นำในองค์กร ความเป็นผู้นำ ได้แก่ การกำหนดวัตถุประสงค์ของสถาบัน และการตัดสินใจ ซึ่งคำนึงถึงระบบการมีส่วนร่วมและบทบาทของผู้นำในองค์กร

การพัฒนารูปแบบ

กีฟส์ (Keeves, 1988, p. 560) ได้เสนอแนวทางของการพัฒนารูปแบบไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. รูปแบบควรประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้างมากกว่าความสัมพันธ์เชิงเส้นตรงธรรมดา แต่อย่างไรก็ตามความเชื่อมโยงแบบเส้นตรงธรรมดาทั่วไปก็มีประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาวิจัยในช่วงต้น ๆ ของการพัฒนารูปแบบ
2. รูปแบบควรจะนำไปสู่การทำนายผลที่เกิดขึ้นจากการใช้รูปแบบที่สามารถทดสอบได้ ด้วยการสังเกต และหาข้อสนับสนุนด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ได้
3. รูปแบบควรจะต้องระบุหรือชี้ให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษา นอกจากรูปแบบจะเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการทำนายผลแล้วยังสามารถใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ได้ด้วย
4. รูปแบบควรเป็นเครื่องมือในการสร้างนวัตกรรมใหม่ ความสัมพันธ์ของตัวแปรใหม่ และเป็นการขยายองค์ความรู้ในเรื่องที่ศึกษาต่อไปอีกด้วย

รูปแบบประชาธิปไตย

ระบอบประชาธิปไตยหรือการปกครองตนเองของประชาชน อาจจะแบ่งเป็น

1. ประชาธิปไตยทางตรง หมายถึง รูปแบบการปกครอง โดยที่พลเมืองสามารถมีส่วนร่วมกับการตัดสินใจใดๆ ได้โดยตรง โดยไม่ต้องอาศัยคนกลางหรือผู้ทำหน้าที่แทนตน
2. ประชาธิปไตยทางอ้อม หมายถึง การปกครองโดยที่ประชาชนมีหน้าที่เลือกผู้แทนไปทำหน้าที่แทนตนในรัฐสภา โดยการเลือกตั้งจะคัดเอาผู้ที่มีคะแนนเสียงเหนือกว่าเป็นมาตรฐานทั่วไป

ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Democracy) หมายถึง การมีส่วนร่วมในทางการเมืองการปกครอง ตลอดจนการกำหนดวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย ทั้งนี้ไม่ว่าเกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิเสรีภาพ หน้าที่ ตามระบอบการเมืองการปกครองที่ไม่ไปก้าวท้าวหรือก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นหรือสังคมส่วนรวม การมีส่วนร่วมในทางการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอาจจะจำแนกเป็น 3 ระดับ คือ

1. การมีส่วนร่วมในระดับเบื้องต้น เช่น ร่วมแสดงความคิดเห็นในทางการเมือง ร่วมพูดคุยอภิปรายเรื่องราวทางการเมืองและสถานการณ์ปัจจุบัน ร่วมลงชื่อเพื่อเสนอเรื่องราวหรือประพาดพิงเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งในทางการเมือง รวมกลุ่มเล็ก ๆ เพื่อแสดงความคิดเห็นในทางการเมือง เป็นสมาชิกพรรคการเมือง

2. การมีส่วนร่วมในระดับกลาง เช่น ร่วมเดินขบวนเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม ร่วมปราศรัยในการชุมนุมเรียกร้องเรื่องราว ร่วมลงชื่อเพื่อเสนอให้ฝ่ายที่มีอำนาจตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ร่วมออกข่าวประท้วงหรือร่วมกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเรียกร้อง

3. การมีส่วนร่วมในระดับสูง เช่น ร่วมลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร หรือสมาชิกวุฒิสภา ร่วมก่อตั้งพรรคการเมือง ร่วมก่อตั้งรัฐบาล ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิธีการกระจายอำนาจและทรัพยากรต่าง ๆ ที่ไม่เท่าเทียมกัน อันมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนและวิธีการที่ประชาชนเหล่านั้นมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจ ที่มีผลกระทบต่อคน

โดยที่กล่าวถึงข้างต้น ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม จึงหมายถึง การที่อำนาจในตัดสินใจไม่ควรเป็นของกลุ่มคนจำนวนน้อย แต่อำนาจควรได้รับการจัดสรรในระหว่างประชาชน เพื่อทุก ๆ คน ได้มีโอกาสที่จะมีอิทธิพล และจัดเป็นกระจายอำนาจและเปิดต่อการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางของประชาชนในกระบวนการทางการเมือง ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ จากคำนิยามดังกล่าวข้างต้นอาจสรุปหลักการหรือองค์ประกอบสำคัญของคำว่าประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมได้ ดังนี้

1. การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการเมืองและการบริหาร
2. เน้นการกระจายอำนาจในการตัดสินใจและการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ในระหว่างประชาชนให้เท่าเทียมกัน
3. อำนาจในการตัดสินใจและการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ นั้น จะส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน

4. เพิ่มการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน
5. มีความยืดหยุ่นได้ กล่าวคือ มีโครงสร้างการทำงานที่สามารถตรวจสอบได้ มีความโปร่งใสและคำนึงถึงความต้องการทรัพยากรของผู้มีส่วนร่วม

6. การมีส่วนร่วมของประชาชนมีทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ
 แคทท์ (Catt, 1999, หน้า 39-56) ได้เสนอไว้ว่า องค์ประกอบและเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดของความเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม คือ

1. ทุกคนสามารถยกประเด็นปัญหาใดปัญหาหนึ่งขึ้นมา เพื่อกำหนดเป็นวาระของการประชุม สามารถเสนอทางเลือกและมีส่วนร่วมในการเลือกหรือการตัดสินใจสุดท้ายได้
2. เป็นการประชุมที่ทุกคนสามารถพูดคุยกันได้อย่างทั่วถึง (Face-to-Face Meeting)
3. มีการปรึกษาหารือ หรืออภิปรายประเด็นปัญหาที่หยิบยกมาพิจารณากันอย่างกว้างขวาง ทุกคนต้องการมีส่วนร่วมในการอภิปราย และสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่

4. มีแนวโน้มที่พยายามจะให้เกิดความเห็นพ้อง (Consensus) ร่วมกันในประเด็นปัญหาที่พิจารณา

การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการซึ่งประชาชน หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้มีโอกาสแสดงทัศนะและเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน รวมทั้งมีการนำความคิดเห็นดังกล่าว ไปประกอบการพิจารณากำหนดนโยบายและการตัดสินใจของรัฐ การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสารในระบบเปิด กล่าวคือ เป็นการสื่อสารสองทาง ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งประกอบไปด้วยการแบ่งสรรข้อมูลร่วมกันระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และเป็นการเสริมสร้างความสามัคคีในสังคม ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นการเพิ่มคุณภาพของการตัดสินใจการลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา เป็นการสร้างฉันทามติ และทำให้ง่ายต่อการนำไปปฏิบัติ อีกทั้งยังช่วยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าใน “กรณีที่น่ารังเกียจที่สุด” ช่วยให้เกิดความน่าเชื่อถือและความชอบธรรมและช่วยให้ทราบความห่วงกังวลของประชาชน และค่านิยมของสาธารณชน รวมทั้งเป็นการพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของสาธารณชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญในการสร้างประชาธิปไตยอย่างยั่งยืน และส่งเสริมธรรมาภิบาล ตลอดจนการบริหารงานหากมีการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้นเพียงใด ก็จะทำให้มีการตรวจสอบการทำงานของผู้บริหารและให้ผู้บริหารที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม มากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการป้องกันนักการเมืองจากการกำหนดนโยบายที่ไม่เหมาะสมกับสังคมนั้น ๆ นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมของประชาชนยังเป็นการสร้างความมั่นใจว่าเสียงของประชาชน จะมีคนรับฟัง อีกทั้งความต้องการหรือความปรารถนาประชาชนก็จะได้รับการตอบสนอง กล่าวโดยสรุป ระบบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชน ได้แสดงทัศนะและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ที่จะมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน นอกจากจะช่วยให้การตัดสินใจของผู้เสนอโครงการหรือรัฐบาลมีความรอบคอบ และสอดคล้องกับปัญหา และความต้องการของประชาชนมากยิ่งขึ้นแล้ว ยังเป็นการควบคุมการบริหารงานของรัฐบาล ให้มีความโปร่งใส (Transparency) ตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของประชาชน (Responsiveness) และมีความรับผิดชอบหรือสามารถตอบคำถามของประชาชนได้ (Accountability) อีกด้วย ซึ่งเท่ากับเป็นการส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตยให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้นอีกด้วย

ประชาธิปไตยในแง่เนื้อหา

ระบอบประชาธิปไตยไม่ได้หมายถึงแค่ระบบการเลือกตั้ง หากต้องประกอบไปด้วยสถานะความเป็นประชาธิปไตย อย่างน้อย 6 ข้อ คือ

1. การเลือกตั้งผู้แทนจะต้องเป็นอิสระและยุติธรรม ไม่มีการใช้อำนาจหน้าที่ของเจ้าหน้าที่รัฐเพื่อโครงการเลือกตั้ง ไม่มีการซื้อเสียงขายเสียง และการที่กลุ่มอภิสิทธิ์ชนใช้อำนาจอิทธิพลระบอบอุปถัมภ์ ให้คนต้องเลือกเฉพาะพวกเขาบางคน
2. จะต้องมีการตรวจสอบถ่วงดุลอำนาจที่ดี เช่น ฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายตุลาการ องค์การอิสระ องค์การประชาชนสามารถตรวจสอบถ่วงดุลฝ่ายบริหารได้ และต่างฝ่ายต่างตรวจสอบถ่วงดุลซึ่งกันและกัน รวมทั้งภาคประชาชนสามารถถอดถอนผู้แทนที่มีพฤติกรรมไม่ชอบธรรมได้
3. การบริหารบ้านเมืองจะต้องโปร่งใสมีเหตุผลอธิบายได้ เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ไม่มีการคอร์รัปชัน การหาผลประโยชน์ทับซ้อน การเล่นพรรคพวก หาประโยชน์ส่วนตัว
4. มีรัฐธรรมนูญและกฎหมาย ขนบธรรมเนียม ที่มุ่งประโยชน์คนส่วนใหญ่อย่างมีเหตุผล มีความคงเส้นคงวา คนส่วนใหญ่ยอมรับ และรัฐธรรมนูญ กฎหมาย เหล่านั้นมีผลบังคับใช้ด้วย
5. สื่อมวลชนและองค์การประชาชนมีสิทธิเสรีภาพ เป็นอิสระ มีศักดิ์ศรี และเข้มแข็ง ประชาชนมีจิตสำนึกความเป็นพลเมือง และมีส่วนร่วมในการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง การแสดงความคิดเห็น การสมาคม การชุมนุม การทำประชาพิจารณ์ (เปิดอภิปรายความคิดเห็นประชาชน เรื่องกฎหมายและโครงการต่าง ๆ) และการลงประชามติว่า ประชาชนจะรับหรือไม่ในเรื่องสำคัญ ๆ
6. มีการกระจายการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมสู่ประชาชน ทำให้เกิดประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจและสังคม และการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมที่มั่นคง สม่าเสมอ

หลักการ แนวคิดของประชาธิปไตย

ระบอบประชาธิปไตย อยู่บนรากฐานหลักการที่สำคัญ 5 ประการ คือ

1. หลักการอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน ประชาชนแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของ โดยใช้อำนาจที่มีตามกระบวนการเลือกตั้งอย่างอิสระและทั่วถึงในการให้ได้ว่า ซึ่งตัวผู้ปกครองและผู้แทนของตน รวมทั้งประชาชนมีอำนาจในการคัดค้านและถอดถอนผู้ปกครองและผู้แทนที่ประชาชนเห็นว่า มิได้บริหารประเทศในทางที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม เช่น มีพฤติกรรมร้ายวยผิดปกติ
2. หลักเสรีภาพ ประชาชนทุกคนมีความสามารถในการกระทำหรืองดเว้นการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่บุคคลต้องการ ตราบเท่าที่การกระทำของเขานั้นไม่ไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น หรือละเมิดต่อความสงบเรียบร้อยของสังคมและความมั่นคงของประเทศชาติ
3. หลักความเสมอภาคการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากร และคุณค่าต่าง ๆ ของสังคมที่มีอยู่จำกัดอย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่ถูกกีดกันด้วยสาเหตุแห่งความแตกต่างทางชั้นวรรณะทางสังคม ชาติพันธุ์ วัฒนธรรมความเป็นอยู่ฐานะทางเศรษฐกิจหรือด้วยสาเหตุอื่น

4. หลักการปกครองโดยกฎหมายหรือหลักนิติธรรมการให้ความคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนทั้งในเรื่องสิทธิเสรีภาพในทรัพย์สิน การแสดงออก การดำรงชีพ ฯลฯ อย่างเสมอหน้ากัน โดยผู้ปกครองไม่สามารถใช้อำนาจใดๆ ถอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้ และไม่สามารถใช้อิทธิพลอยู่นอกกฎหมาย หรือเหนือกว่าประชาชนคนอื่น ๆ ได้

5. หลักการเสียงข้างมาก (Majority Rule) ควบคู่ไปกับการเคารพในสิทธิของเสียงข้างน้อย (Minority Rights) การตัดสินใจใด ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนหมู่มาก ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งผู้แทนของประชาชนเข้าสู่ระบบการเมือง การตัดสินใจของฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร หรือฝ่ายตุลาการ ย่อมต้องถือเอาเสียงข้างมากที่มีต่อเรื่องนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ในการตัดสินใจเลือก โดยถือว่าเสียงข้างมากเป็นตัวแทนที่สะท้อนความต้องการ/ ข้อเรียกร้องของประชาชนหมู่มาก

หลักการนี้ ต้องควบคู่ไปกับการเคารพและคุ้มครองสิทธิเสียงข้างน้อยด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นหลักประกันว่า ฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้วิธีการพวกมากลากไปตามผลประโยชน์ ความเห็น หรือกระแสความนิยมของพวกตนอย่างสุดโต่ง แต่ต้องดำเนินการเพื่อประโยชน์ของประชาชนทั้งหมดเพื่อสร้างสังคมที่ประชาชนเสียงข้างน้อย รวมทั้งชนกลุ่มน้อยผู้ด้อยโอกาสต่าง ๆ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขโดยไม่มีการเอาเปรียบกันและสร้างความขัดแย้งในสังคมมากเกินไป

จรรยา สุภาพ (2532) ได้กล่าวว่า หลักการของประชาธิปไตย ประกอบด้วย

1. หลักที่ถือว่าประชาชนเป็นแหล่งที่เกิด เป็นเจ้าของอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ นั่นคือ ประชาชนเป็นผู้มีอำนาจในการปกครองตนเอง ในสมัยโบราณอาจเป็นการปกครองตนเองโดยตรง แต่ในสมัยปัจจุบันเป็นการปกครองทางอ้อม คือ จะต้องมิผู้แทนที่ประชาชนเลือกตั้งขึ้นเพื่อทำหน้าที่ปกครองแทนประชาชน

2. หลักการในการมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่งอาจเรียกว่าเป็นการปกครองโดยประชาชน ประชาชนจะใช้อำนาจโดยวิธีต่าง ๆ เช่น เลือกตั้งผู้แทนราษฎร การแสดงประชามติในรูปแบบต่าง ๆ ที่กฎหมายกำหนดให้มีขึ้น การตั้งพรรคการเมือง การแสดงความคิดเห็น และการรวมกลุ่มผลประโยชน์

3. หลักการปกครองเพื่อประโยชน์ของประชาชน ซึ่งหมายถึง การกระทำทุกอย่างในการเมืองการปกครอง จะต้องดำเนินไปให้เกิดผลดีและประโยชน์ต่อประชาชนทั่วไป

4. การใช้หลักเหตุผลประชาธิปไตยต้องการให้บุคคลใช้เหตุผลในการแสดงออก และการดำเนินงาน รวมตลอดถึงความสัมพันธ์ต่อกัน การกำหนดนโยบาย การแสดงความคิดเห็น การแก้ปัญหา การพัฒนา การเปลี่ยนแปลง และการปรับปรุง เชื่อกันว่าถ้าใช้หลักเหตุผลอย่างเต็มที่ ก็จะช่วยให้เกิดความสงบเรียบร้อย ความเจริญก้าวหน้าและความมีเสรีภาพยิ่งขึ้น

5. หลักความยินยอม ประชาธิปไตยไม่ต้องการให้มีการบังคับแต่ต้องการให้บุคคลเป็นตัวของตัวเองในการตัดสินใจ ดังนั้น ความยินยอมจึงเป็นการแสวงหาความเห็นพ้องต้องกัน โดยให้บุคคลแต่ละคนมีเสรีภาพในความคิดและตัดสินใจของตนเอง โดยเฉพาะหากเป็นความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ก็นับได้ว่าเป็นความยินยอมพร้อมใจ

6. หลักการปกครองโดยเสียงข้างมากโดยไม่ละเมิดสิทธิฝ่ายข้างน้อย หมายความว่า การแก้ปัญหาที่ดี การหาข้อยุติ และการตัดสินใจที่ดี จะต้องใช้หลักเสียงข้างมาก แต่การใช้เสียงข้างมากจะต้องทำด้วยความระมัดระวัง มิฉะนั้นจะกลายเป็นเผด็จการ โดยเสียงข้างมากหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้หลักเสียงข้างมากมี ดังนี้

6.1 เสียงข้างมากจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค

6.2 จะต้องยอมให้ฝ่ายข้างน้อยมีโอกาสดำเนินความคิดเห็นหรือความต้องการ หรือเหตุผลของคนได้ด้วย

6.3 เมื่อเสียงข้างมากเห็นไปในทางใดแล้ว ทุกฝ่ายต้องยอมรับ แม้จะไม่เห็นพ้องต้องกันก็ตาม

6.4 จะต้องใช้หลักเหตุผลและไม่ใช้อารมณ์

6.5 ต้องใช้หลักเสียงข้างมากในลักษณะที่ไม่มุ่งลิดรอนสิทธิของฝ่ายข้างน้อยโดยไม่เป็นธรรม

7. หลักกฎหมายหรือหลักนิติธรรม ซึ่งหมายถึง การยึดกฎหมายเป็นเกณฑ์หรือกติกาในการดำเนินการต่าง ๆ เพราะกฎหมายได้กำหนดขึ้นโดยผู้แทนประชาชน จึงถือว่าเป็นจากประชาชนนั่นเอง การใช้กฎหมายเป็นหลักนับว่าเป็นประโยชน์ คือเป็นหลักประกันที่สำคัญ เพราะกฎหมายย่อมเป็นสิ่งที่บัญญัติขึ้นโดยชัดเจนและเปิดเผย เป็นสิ่งที่ทุกคนเข้าใจ รู้เห็นและรับทราบ ตัวบทกฎหมายเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิตจิตใจ จึงไม่อคติ ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง

8. หลักการรับฟังถือเอาเจตนาของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญ เจตนาและความต้องการของประชาชนนี้ หมายถึง ความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศ ซึ่งรัฐบาลจะต้องรับฟังด้วยดีและต้องนำไปปฏิบัติ เพื่อให้บังเกิดผลตามความต้องการของประชาชน

9. หลักการปกครองที่รัฐบาลมีอำนาจจำกัด ประชาธิปไตยไม่ต้องการมีรัฐบาลที่อำนาจเหลือล้นจนละเมิดสิทธิและเสรีภาพขั้นมูลฐานของประชาชน จึงได้มีวิธีจำกัดอำนาจของรัฐบาลหลายทาง เช่น กำหนดขอบเขตอำนาจของรัฐบาลไว้ในรัฐธรรมนูญ หรือให้อำนาจนิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ สามารถที่จะถ่วงรั้งกันได้ตามควร เป็นต้น

10. หลักความเสมอภาค ซึ่งหมายถึง ความเท่าเทียมกันในทางการเมืองกฎหมาย และโอกาสความเท่าเทียมกันทางการเมือง นั่นคือ เป็นเจ้าของประเทศเท่ากัน เช่น การมีสิทธิเลือกตั้ง

1 คน 1 เสียง ความเท่าเทียมกันทางกฎหมาย นั่นคือ บุคคลต้องได้รับการคุ้มครองป้องกัน จากกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมเหมือนกัน ความเท่าเทียมในโอกาส หมายถึง การที่ บุคคลทุกคนพึงมีโอกาสมากน้อยเท่ากันในการที่จะได้รับประโยชน์หรือหลักประกันต่าง ๆ เช่น การศึกษา อบรมอาชีพและการบริการต่าง ๆ ของรัฐ

11. หลักศีลธรรม ศีลธรรมเป็นหลักการที่ควบคุมมิให้บุคคลกระทำการที่เป็นการเบียดเบียน กันโดยมิชอบ แต่มุ่งสนับสนุนให้มนุษย์ได้เอื้อเฟื้อช่วยเหลือต่อกัน และมีจิตใจกอปรด้วยคุณธรรม เพื่อให้บังเกิดประโยชน์แก่ตนเองและบุคคลอื่น

12. หลักการพัฒนาและการปกครองตนเอง ระบอบประชาธิปไตยนั้นเชื่อว่ามนุษย์ มีความสามารถในการปรับปรุงตนเองให้ก้าวหน้า ทั้งในด้านความคิด สติปัญญาและการกระทำต่าง ๆ จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะให้บุคคลได้กำหนดการปกครองตนเองได้ เพื่อความเจริญก้าวหน้า และเพื่อการปกครองตนเอง โดยเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น มีเสรีภาพในการเลือกองค์การ เพื่อทำหน้าที่ปกครองแทนประชาชน และวิธีการต่าง ๆ เพื่อให้ความต้องการของคนส่วนใหญ่ สามารถใช้เป็นหลักการในการปกครองได้

13. หลักเสรีภาพ เสรีภาพ หมายถึง โอกาสที่บุคคลเลือกปฏิบัติได้ในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ แก่ตนมากที่สุด แต่การมีและการใช้เสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยนี้จะต้องไม่ละเมิดประโยชน์ ของบุคคลอื่น เสรีภาพจึงต้องมีขอบเขตและเหตุผล เสรีภาพที่เป็นพื้นฐานนั้น ได้แก่ เสรีภาพ ที่เกี่ยวข้องกับบุคคล คือ ชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน ชื่อเสียง และความก้าวหน้าและ เสรีภาพ ในทางการเมืองของบุคคล ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการปกครองตนเองเสรีภาพจะต้องเป็นไป ในลักษณะที่มีความรับผิดชอบ ดังนั้น ประชาชนที่มิและใช้เสรีภาพต้องมีหน้าที่ด้วยเช่นกัน เช่น บุคคลมีเสรีภาพในการใช้อวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายของตน แต่ก็มีหน้าที่จะไม่ละเมิดร่างกาย ของบุคคลอื่น เช่น ทำให้เกิดความเสียหายบาดเจ็บ

14. หลักที่เกี่ยวกับศักดิ์ศรีของมนุษย์ ประชาธิปไตยถือว่าบุคคลมีความสำคัญยิ่ง การปกครองจึงต้องเป็นไปเพื่อรักษาประโยชน์ของบุคคล “รัฐและรัฐบาลเกิดมาเพื่อประชาชน” ดังนั้น กฎหมาย นโยบาย และการปฏิบัติต่าง ๆ มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้บริการแก่บุคคล การรักษาสิทธิเสรีภาพของเอกชนนับเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง

15. หลักการประนีประนอม ประชาธิปไตยต้องการการประนีประนอมในด้านความคิดเห็น และการกระทำด้วยการให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยเสรี ซึ่งเชื่อว่าจะช่วยให้หาข้อยุติได้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เชื่อกันว่าบุคคลยอมรับเหตุผลที่ดีที่สุด เป็นข้อประนีประนอม ในบางครั้ง ฝ่ายหนึ่งถูก แต่ในปัญหาอื่นฝ่ายที่เคยผิดอาจถูกได้เช่นกัน

16. หลักการยอมรับข้อสงสัย เนื่องจากประชาธิปไตยยึดหลักเหตุผล ดังนั้น จึงถือว่าความคิดทางการเมืองและนโยบายต่าง ๆ มีอาจจะกล่าวอ้างว่าเป็นสัจธรรม จะต้องมีการพิสูจน์ทดลองให้รู้แจ้งเห็นจริงเสียก่อน หลักการนี้จึงช่วยให้เกิดความคิดที่กว้างขวาง มีใจกว้างและยังมีการผูกขาดความคิดเห็นหรือการกระทำที่เป็นเผด็จการ ดังนั้น ในทางปฏิบัติจึงเน้นถึงวิธีการที่จะได้มาซึ่งความถูกต้องด้วยการยอมรับฟังความคิดเห็นต่าง ๆ ก่อนที่จะมีการกำหนดนโยบายใด ๆ และแม้จะกำหนดขึ้นแล้วก็ตามก็จะเปิดโอกาสให้มีการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสม ตามหลักแห่งความสงสัย จึงกลายเป็นแนวความคิดทางวิทยาศาสตร์ที่สอนให้บุคคลมิให้เชื่อสิ่งใดอย่างมง่ายแต่มุ่งพิจารณาจากความเป็นจริงสำหรับแนวความคิดเกี่ยวกับหลักการประชาธิปไตยนั้น นักวิชาการต่าง ๆ ก็ได้มีหลักการและมุมมองที่แตกต่างกันออกไป แต่ก็สามารถที่จะสรุปได้ว่า การปกครองในระบอบต่าง ๆ นั้นจะต้องมีจุดร่วมที่เป็นหลักการสำหรับการปฏิบัติของชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามค่านิยมของประชาธิปไตยที่ว่า เป็นการปกครองโดยประชาชนเพื่อประชาชน สำหรับหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งมี ดังนี้ ประการแรก อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน คือ เป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน ประการที่สอง หลักเสรีภาพ คือ ประชาชนมีเสรีภาพในการประกอบกิจการใด ๆ ในขอบเขตของกฎหมาย ไม่ถูกครอบงำโดยผู้อื่น เคารพและไม่ละเมิดในสิทธิเสรีภาพ หน้าที่ของผู้อื่น ประการที่สาม หลักความเสมอภาค คือ ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันทางด้านกฎหมาย เศรษฐกิจ และสังคม ประการที่สี่ หลักภราดรภาพ คือ ทุกคนมีความเป็นพี่น้องรักใคร่กลมเกลียวกัน สามัคคีกัน ประการที่ห้า หลักเหตุผล คือ การตัดสินใจความขัดแย้งใด ๆ จะต้องใช้เหตุผลเสมอ และประการที่หก หลักนิติธรรม คือ การปกครองโดยกฎหมายทุกคนเสมอภาคกันตามกฎหมาย ดังนั้น ความต้องการของประชาชนทุกคนในประเทศที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย จึงมีความจำเป็นจะต้องนำหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยทั้ง 6 ประการมาเป็นพื้นฐานในการปกครองประเทศชาติ

ปรีวิทย์และคณะ อธิบายหลักการของประชาธิปไตยว่า การเลือกตั้งแบบแข่งขันกันเพื่อเลือกเจ้าหน้าที่ นอกจากนี้ยังมีหลักการของระบบประชาธิปไตยที่สำคัญอีก เช่น ความเสมอภาคทางการเมือง การสนองตอบของรัฐบาล เสรีภาพส่วนบุคคลและรัฐบาลที่มีอำนาจจำกัด และได้อธิบายรายละเอียดของแต่ละหลักการ โดยเฉพาะเรื่องการจำกัดอำนาจของรัฐบาลนั้นว่าทำได้ด้วยกลไกใหญ่ ๆ 4 ข้อ คือ 1) การจัดการปกครองระบบสหพันธรัฐทำให้กระจายอำนาจไปสู่มลรัฐและท้องถิ่น 2) การแยกอำนาจอธิปไตย 3) การตรวจสอบและการถ่วงดุลอำนาจ 4) กฎบัตรสิทธิพลเมือง ซึ่งประกอบกับการเลือกตั้งแบบแข่งขันเป็นการถ่วงดุลระหว่างอำนาจของนักการเมืองและพลเมือง

ซมิตเตอร์ และคาร์ล ได้วิเคราะห์สภาพของประเทศประชาธิปไตยสมัยใหม่ และได้สร้างนิยามใหม่ว่า “ประชาธิปไตยทางการเมืองสมัยใหม่เป็นระบบการปกครอง ซึ่งพลเมืองถือว่า ผู้ปกครองจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนในกิจการที่เกี่ยวกับสาธารณะ โดยพลเมืองสามารถกระทำการทางอ้อมผ่านการแข่งขัน และการร่วมมือของผู้แทนที่พลเมืองเลือกขึ้นมา โดยได้อธิบายความหมายของคำและวลีต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง และกล่าวถึงคำจำกัดความที่นิยมกันมากกว่า ประชาธิปไตย คือ ระบบที่มีการเลือกตั้งอยู่สม่ำเสมอ โดยการเลือกตั้งนั้นได้ทำกันอย่างยุติธรรม และมีการนับคะแนนอย่างตรงไปตรงมาว่ายังไม่เพียงพอโดยระหว่างช่วงการเลือกตั้ง พลเมืองยังมีโอกาสจะให้ความเห็นต่อการสร้างนโยบายสาธารณะผ่านตัวกลางต่าง ๆ เช่น กลุ่มผลประโยชน์ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม กลุ่มท้องถิ่น กลุ่มผู้มีผลประโยชน์ร่วมกันต่าง ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ประชาธิปไตยสมัยใหม่เปิดโอกาสให้มีกระบวนการและช่องทางต่าง ๆ ที่จะแข่งขันกันและแสดงผลประโยชน์และค่านิยม ไม่ว่าจะเป็นแบบร่วมกันหรือแบบแบ่งพรรคแบ่งพวก ตามลักษณะหน้าที่หรือตามพื้นที่หรือแบบแสดงความเห็นร่วมกันเป็นกลุ่มก้อน หรือเป็นรายบุคคล

ลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยในแง่หลักการและอุดมการณ์

อมร รักษาสัตย์ และคณะ (2543, หน้า 32-34) ได้เห็นหลักการของประชาธิปไตยที่ส่วนมากเห็นว่าสำคัญ ดังนี้

1. ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย เป็นผู้ทรงอำนาจสูงสุด
2. รัฐบาลได้อำนาจมาจากประชาชน โดยความยินยอมของประชาชน
3. ในประเทศขนาดใหญ่ในสมัยใหม่ที่ต้องใช้ประชาธิปไตยทางอ้อมนั้นจะต้องมีการเลือกตั้งผู้แทนและพนักงานของรัฐอย่างบริสุทธิ์ยุติธรรม โดยประชาชนสามารถใช้สิทธิเลือกตั้งได้อิสระ
4. สถาบันทางการเมืองที่ทำหน้าที่ตัดสินใจทางการเมืองหรือวางแผนนโยบายสาธารณะต้องตั้งขึ้นด้วยวิธีทางแห่งการแข่งขันเพื่อให้ได้รับคะแนนเสียงเห็นชอบจากประชาชน
5. ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศตลอดเวลาผ่านกลไกต่าง ๆ หรือใช้สิทธิที่จะแสดงบทบาทต่าง ๆ ได้โดยตรง
6. รัฐบาลต้องรับผิดชอบต่อประชาชน ประชาชนมีสิทธิควบคุมการทำงานของรัฐบาลตลอดเวลาและมีสิทธิเปลี่ยนแปลงรัฐบาลตามวิธีการที่กำหนดไว้
7. อำนาจในการปกครองประเทศต้องไม่อยู่ในกำมือของคนคนเดียวหรือกลุ่มเดียว ต้องมีการแบ่งอำนาจปกครองประเทศอย่างน้อยในระดับหนึ่ง
8. รัฐบาลต้องมีอำนาจจำกัด มีการแบ่งและกระจายอำนาจ มีการตรวจสอบ และถ่วงดุลหรือคานอำนาจซึ่งกันและกัน

9. หน้าที่หลักของรัฐบาลคือการส่งเสริมปัจเจกชน เสรีภาพ ความเสมอภาค ภารดรภาพของพลเมือง

10. การตัดสินใจสำคัญต้องเป็นไปตามเสียงฝ่ายข้างมาก โดยคำนึงถึงสิทธิของฝ่ายข้างน้อย

11. ประชาชนมีความเสมอภาคกันในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะความเสมอภาคในสายตาของกฎหมายและความมีโอกาสเท่าเทียมกันในด้านต่าง ๆ ทุกคนมีศักดิ์ศรี และไม่มีใครมีอภิสิทธิ์เหนือผู้อื่น

12. ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพต่าง ๆ อย่างกว้างขวางโดยรัฐบาลให้หลักประกัน และคุ้มครองการใช้สิทธิเสรีภาพเหล่านั้นอย่างน้อยในสิทธิเสรีภาพพื้นฐานที่สำคัญ

13. ประชาชนต้องมีอิสระในการพูด การพิมพ์ การแสดงความคิดเห็น การร่วมชุมนุม การตั้งพรรคการเมืองเพื่อให้สามารถมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศได้จริงและอย่างมีข้อมูลข่าวสาร

14. รัฐบาลต้องใช้หลักการปกครองโดยกฎหมาย หรือหลักนิติธรรม ไม่ใช่อำนาจตามอำเภอใจ เช่น บุคคลจะถูกจับกุมคุมขังหรือถูกลงโทษได้ก็เฉพาะเมื่อมีกฎหมายกำหนดว่ามีความผิด และจะต้องได้รับการพิจารณาโดยรวดเร็วเปิดเผยโดยคณะตุลาการที่ไม่ลำเอียง ฯลฯ

สิทธิเสรีภาพของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย

การปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นการปกครองที่ยอมรับความสำคัญของสิทธิเสรีภาพของประชาชน และเป็นเรื่องที่วิวัฒนาการมาช้านานจึงเพิ่มพูนขึ้น พร้อมทั้งมีข้อปลีกย่อยมากมาย เช่น อังกฤษมีประกาศและกฎหมายหลายฉบับทยอยกันออกมา เริ่มตั้งแต่มหากฎบัตรเมื่อปี ค.ศ. 1215 และประกาศสิทธิพลเมืองเมื่อปี ค.ศ. 1689 ส่วนสหรัฐอเมริกา และฝรั่งเศสมีประกาศสิทธิพลเมืองและมนุษยชนมาไล่เลี่ยกันเมื่อปี ค.ศ. 1789 และที่สำคัญที่สุด ก็คือปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขององค์การสหประชาชาติ (10 ธันวาคม 1948) ที่ใช้เป็นแม่แบบในการส่งเสริมการให้สิทธิแก่ปวงชนของประเทศต่าง ๆ เพื่อความสะดวกในการเปรียบเทียบและนำไปใช้เป็นเกณฑ์วัดระดับความมีประสิทธิภาพในประเทศต่าง ๆ ดังนี้ (อมร รักษาสัตย์ และคณะ, 2543, หน้า 34-37)

การจำแนกสิทธิตามรัฐธรรมนูญของเบดส์

1. สิทธิตามธรรมชาติ (Natural Rights) ได้แก่ สิทธิที่เกิดมาจากธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ แตกต่างกับสิทธิที่กฎหมายหรือสังคมกำหนดให้ เช่น สิทธิในชีวิต เสรีภาพ ความเป็นอยู่ส่วนตัว และชื่อเสียงอันดี

2. สิทธิทางแพ่ง (Civil Rights) ได้แก่ สิทธิที่เป็นของพลเมืองทุกคนของประเทศใดประเทศหนึ่ง ไม่เกี่ยวกับการบริหารประเทศ ได้แก่ สิทธิในทรัพย์สิน การแต่งงาน การได้รับ

ความคุ้มครองตามกฎหมายเหมือนกัน เสรีภาพในการทำสัญญา สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาคดี โดยคณะลูกขุน ฯลฯ สิทธิเหล่านี้ประชาชนผู้เป็นพลเมืองของประเทศนั้นสามารถนำไปใช้บังคับ หรือเรียกร้องค่าเสียหายด้วยการดำเนินการทางแพ่ง และยังหมายถึงสิทธิบางชนิดของพลเมืองอเมริกันตามบทแก้ไขเพิ่มเติมที่ 13 และ 14 และกฎหมายต่าง ๆ (หมายถึงว่าในสหรัฐคำว่า Civil Rights มีความหมายไม่ตรงกับภาษาอังกฤษ)

3. สิทธิทางการเมือง (Political Rights) ประกอบด้วยอำนาจที่จะมีส่วนร่วมโดยตรง หรือโดยอ้อมในการจัดการประเทศ เช่น สิทธิการเป็นพลเมือง สิทธิลงคะแนนเสียง สิทธิที่จะดำรงตำแหน่ง ในราชการ และสิทธิที่จะร้องทุกข์

4. สิทธิส่วนตัว (Personal Rights) มีความหมายกว้างมากโดยทั่วไปหมายถึง สิทธิในความมั่นคงของชีวิตส่วนบุคคลซึ่งรวมถึงสิทธิในชีวิต แขนขา ร่างกาย สุขภาพ ชื่อเสียง และ สิทธิที่เป็นเสรีภาพส่วนบุคคล (Personal Liberty)

การจำแนกสิทธิตามรัฐธรรมนูญอเมริกันของแฮร์ริส

1. เสรีภาพทางประชาธิปไตย (Democratic Freedoms) เป็นเสรีภาพที่เห็นว่าเป็น จะทำให้ระบอบประชาธิปไตยสามารถทำหน้าที่ ได้แก่ เสรีภาพในการพูด การพิมพ์ สิทธิที่จะร้องเรียนต่อรัฐบาล การชุมนุมกันโดยสันติ เสรีภาพในการตั้งสมาคมหรือร่วมมือกับผู้อื่น และเสรีภาพที่จะมีความขัดแย้งกับความเห็นความเชื่อถืออื่น ๆ

2. เสรีภาพส่วนตัว (Personal Freedoms) ได้แก่ สิทธิที่จะมีเสรีภาพในการนับถือศาสนา สิทธิที่จะเป็นเจ้าของทรัพย์สินส่วนตัว ซึ่งหมายถึงสิทธิที่ประชาชนจะมีความมั่นคงในตัวตน (ร่างกาย) บ้านเรือน เอกสาร และเจ้าของเครื่องใช้ส่วนตัว ซึ่งห้ามการถูกตรวจค้นหรือยึดโดยไม่มีเหตุผลและต้องมีหมายค้นจากศาล

3. สิทธิของผู้ถูกกล่าวหา (Rights of the Accused) คือ ข้อจำกัดของรัฐที่จะปฏิบัติ ต่อผู้ต้องหาในคดีอาญา ประกอบด้วยสิทธิต่าง ๆ มากมาย เช่น สิทธิที่จะได้รับการปฏิบัติ ตามกระบวนการที่ชอบธรรมแห่งกฎหมาย (Due Process) สิทธิที่จะได้รับแจ้งถึงสิทธิต่าง ๆ ที่ผู้ต้องหาเมื่ออยู่ สิทธิที่จะไม่ให้การ สิทธิที่จะถูกนำไปให้ผู้พิพากษาสั่งจับกุมและแจ้งข้อกล่าวหา มีสิทธิขอให้ศาลปล่อยตัว (Habea Corpus) สิทธิที่จะมีทนาย สิทธิที่จะได้ประกันตัว สิทธิที่จะไม่ถูก ไล่สวนจนกว่าจะได้มีการพิจารณาคำฟ้องว่ามีมูล สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาโดยรวดเร็ว และเปิดเผย สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาคดีโดยคณะลูกขุน สิทธิที่จะให้ผู้พิพากษาบังคับให้เรียกพยานมาให้การ สิทธิที่จะเผชิญสืบ และซักค้านพยานของโจทก์ สิทธิที่จะไม่ให้การที่เป็นการปรักปรำตนเอง สิทธิที่จะได้รับการปฏิบัติอย่างผู้บริสุทธิ์ สิทธิที่จะไม่ถูกพิจารณาคดีซ้ำซ้อน สิทธิอุทธรณ์ สิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองจากการลงโทษที่รุนแรงและผิดปกติ (ผู้พิพากษาศาลฎีกาสหรัฐ

หลายคนไม่เห็นด้วยกับโทษประหารชีวิตไม่ว่าในกรณีใด ๆ โดยถือว่าเป็นโทษที่ทารุณตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ)

4. เสรีภาพของพลเมือง (Civil Liberties) ได้แก่ สิทธิประเภทที่รัฐไม่อาจแย่งยึดออกไปจากพลเมืองตามรัฐธรรมนูญ คือ เสรีภาพของประชาธิปไตย เสรีภาพส่วนตัว และสิทธิของผู้ถูกกล่าวหา สิทธิเหล่านี้รัฐธรรมนูญห้ามสภาออกกฎหมายมาตัดทอนหรือยกเลิก

5. สิทธิของพลเมือง (Civil Rights) คือ ความเสมอภาคทางการเมือง ได้แก่ สิทธิของการเป็นพลเมือง สิทธิลงคะแนนเสียง และสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองโดยกฎหมายเสมอหน้ากัน (Equal Protection) เพราะคนผิวดำมักถูกกีดกันไม่ให้มีสิทธิ โอกาส และศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับคนผิวขาว ขบวนการต่อสู้ของอเมริกันดำทุกด้านจึงรวมเรียกว่า Civil Rights Movement (ซึ่งต่างกับสิทธิทางแพ่งแบบอังกฤษ-ผู้เขียน) ขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิของพลเมืองนี้ได้ขยายถึงชาวอเมริกันและอินเดีย ผู้มีเชื้อสายสเปนและชาติอื่น ๆ ในขณะนี้ได้ก้าวหน้าไปมากถึงขั้นการลงมือกระทำเพื่อยืนยันความเสมอภาค (Affirmative Action) เช่น การที่ศาลบังคับนายจ้างให้จ้างคนที่ด้อยโอกาสในสัดส่วนที่สูงกว่าสัดส่วนประชากร หรือสั่งให้รับลูกของชนส่วนน้อยให้เข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐบาล (เทศบาล) มากขึ้น การกระทำแบบนี้ฝ่ายที่เป็นข้างมาก อาจหาว่าเป็นการกีดกันแนวกลับและนำไปฟ้องศาลเหมือนกัน แต่ศาลยังถือหลักว่าเดิมฝ่ายด้อยเขาเสียโอกาสไปมาก ดังนั้น ควรยอมให้โอกาสแก่พวกนี้มากขึ้นก่อน นอกจากนี้ ยังหมายถึงการเปิดโอกาสในทางสังคมและเศรษฐกิจให้แก่ชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ มากขึ้น รวมถึงการต่อสู้เพื่อปลดแอกของสตรี (Women's Liberations Movement) ด้วย

ลักษณะสำคัญของประชาธิปไตยในแง่ของวิถีปฏิบัติ

ประชาธิปไตยไม่ใช่เป็นลัทธิที่มุ่งที่อุดมการณ์หลักหรือเป้าหมายอย่างเดียว แต่เป็นลัทธิที่บังคับให้เลือกใช้วิถีทางที่จะไปสู่ประชาธิปไตยอย่างชอบธรรมด้วย ชมิตเตอร์และคาร์ลได้นำข้อสังเกตของ โรเบิร์ต ดาห์ล มาใช้เป็นเงื่อนไขทางด้านวิถีปฏิบัติว่าประชาธิปไตยสมัยใหม่จะต้องมีลักษณะเหล่านี้เป็นอย่างน้อยที่สุด (Procedural Minimal Conditions of Modern Political Democracy) ซึ่งเห็นว่าเป็นหลักการที่ดีที่จะใช้วินิจฉัยว่าการปฏิบัติการทางการเมืองของประเทศใดไม่เป็นไปตามครรลองหรือแนวทางปฏิบัติของประชาธิปไตยบ้าง

เงื่อนไขอย่างต่ำทางปฏิบัติที่ใช้วัดความเป็นประชาธิปไตยของคาร์ลมี ดังนี้ (อมร รักษาสัตย์ และคณะ, 2543, หน้า 37-39)

1. การควบคุมการตัดสินใจของรัฐบาลทางด้านนโยบายนั้น รัฐธรรมนูญต้องกำหนดให้อยู่ในมือของเจ้าหน้าที่ที่ผ่านการเลือกตั้งมา (หมายถึงนักการเมืองที่มาจากการเลือกตั้งต้องเป็นผู้มีหน้าที่ตัดสินใจนโยบาย-ผู้เขียน)

2. เจ้าหน้าที่ที่มาจากการเลือกตั้งจะได้รับเลือกตั้งมาจากการเลือกตั้งบ่อย ๆ และสะดวก มีการบีบบังคับกันน้อยที่สุด (การเลือกตั้งที่สภaprกเล็กน้อยเป็นสิ่งที่พอทนได้-ผู้เขียน)

3. ในทางปฏิบัติผู้บรรลุนิติภาวะเกือบทั้งหมดจะมีสิทธิไปออกเสียงในการเลือกตั้ง เจ้าหน้าที่ (ไม่ถูกคัดรอนสิทธิและโอกาส-ผู้เขียน)

4. ในทางปฏิบัติผู้บรรลุนิติภาวะทุกคนมีสิทธิที่จะสมัครรับเลือกตั้งสู่ตำแหน่งในรัฐบาล ที่ต้องมาจากการเลือกตั้ง (ไม่ใช่ตำแหน่งที่จะมาจากข้าราชการที่รับราชการเป็นอาชีพ-ผู้เขียน)

5. พลเมืองมีสิทธิที่จะแสดงความคิดเห็นของตนโดยไม่มีภัยจากการถูกลงโทษ เพราะเหตุทางการเมือง

6. พลเมืองมีสิทธิที่จะแสวงหาสิ่งต่างๆ ยิ่งกว่านั้นแหล่งข่าวที่หลากหลายนั้นจะต้องมีอยู่ และได้รับความคุ้มครองโดยกฎหมาย

7. พลเมืองมีสิทธิที่จะจัดตั้งสมาคมหรือองค์การอิสระต่าง ๆ รวมทั้งพรรคการเมืองอิสระ และกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ

นอกจากนี้สมิตเตอร์และคาร์ล ขอเพิ่มอีก 2 เงื่อนไข คือ

8. เจ้าหน้าที่ที่ได้รับเลือกตั้งมาจากประชาชนจะต้องสามารถที่จะใช้อำนาจตามรัฐธรรมนูญ ได้โดยไม่ถูกเจ้าหน้าที่ที่มีได้มาจากการเลือกตั้งขัดขวางประชาธิปไตยอยู่ในฐานะอันตราย ถ้าถูกนายทหารหรือข้าราชการประจำที่มีรากยึดแน่นหรือผู้จัดการรัฐวิสาหกิจ มีขีดความสามารถ ที่จะปฏิบัติการต่าง ๆ ได้โดยอิสระ

9. รัฐบาลจะต้องปกครองตนเองได้จริง สามารถกระทำการต่าง ๆ ได้โดยมีอิสระ จากข้อจำกัดที่ฝ่ายการเมืองอื่นมาครอบงำ" กล่าวคือ ไม่ถูกอิทธิพลภายนอกต่าง ๆ รวมทั้ง องค์การนอกประเทศมาบีบบังคับได้

เงื่อนไขต่าง ๆ ที่ด้าห์ลและสมิตเตอร์กับคาร์ลเสนอนี้มีลักษณะใกล้เคียงกับที่นักวิชาการ ของสารานุกรมบริเตนิกาได้เสนอว่า ลักษณะอย่างต่ำที่สุดของระบอบประชาธิปไตย แบบที่มีรัฐธรรมนูญทั้งในแง่หลักการและวิธีการ ได้แก่

1. ระบบที่มีการเลือกตั้งเป็นปกติธรรมดา โดยมีการเลือกตั้งตามวาระที่ประชาชนมีอิสระ เลือกใครเป็นผู้แทนของตน

2. พลเมืองมีโอกาสที่จะก่อตั้งพรรคการเมืองใหม่ขึ้นมาแข่งขันกับพรรคการเมืองเก่า ๆ

3. ผู้ใหญ่ที่บรรลุนิติภาวะเป็นผู้มีสิทธิเลือกตั้ง

4. การตัดสินใจต้องทำโดยเสียงข้างมาก แต่ต้องคุ้มครองสิทธิของฝ่ายข้างน้อย

5. มีระบบการศาลที่เป็นอิสระ

6. รัฐธรรมนูญรับประกันและคุ้มครองเสรีภาพเบื้องต้นของพลเมือง

7. พลเมืองมีโอกาสที่จะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรัฐบาลในด้านใด ๆ โดยผ่านกระบวนการตามที่ได้ตกลงกันไว้

8. เสรีภาพในการพูดและการพิมพ์

9. เสรีภาพในทางศาสนา

10. การปกครองตามหลักกฎหมาย

องค์ประกอบของประชาธิปไตยแบบต่าง ๆ

อมร รักษาสมัย และคณะ (2543, หน้า 39-42) ได้อธิบายระบอบประชาธิปไตยในโลกปัจจุบัน มีหลายรูปแบบหรือระบบย่อย และประเทศเอกราชใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง และหลังการแตกสลายของสหภาพโซเวียตและประเทศบริวารกำลังพัฒนาตัวเองมาเป็นประเทศเสรีประชาธิปไตย จึงยากที่จะกล่าวว่าประชาธิปไตยมีกี่รูปแบบ มีอะไรที่จะช่วยชี้ว่าเป็นประชาธิปไตยหรือยัง แบบไหน ชนิดเตอร์และคาร์ลจึงได้พยายามแยกให้เห็นว่าระบอบประชาธิปไตยมีองค์ประกอบอะไรบ้าง และถือประเทศประชาธิปไตยอยู่อย่างน้อยระดับหนึ่ง เมื่อรวมกันทุกองค์ประกอบแล้ว จะเห็นว่าประเทศนั้นเป็นประชาธิปไตยแบบไหน ทั้งสามารถวัดว่าองค์ประกอบแต่ละตัวมีองค์ประกอบเป็นประชาธิปไตยเพิ่มขึ้นหรือลดลงเพียงใด กล่าวคือ ใช้เป็นเครื่องวัดหรือเครื่องประเมินความเป็นประชาธิปไตยได้ด้วย องค์ประกอบเหล่านี้คือ

1. ความเห็นสอดคล้องกัน (Consensus) ประชาชนส่วนมากมีความเห็นสอดคล้องกันในเป้าหมายของรัฐบาล หรือบทบาทของรัฐบาลเพียงใด แม้จะมีบางคนไม่เห็นด้วย

2. การมีส่วนร่วม (Participation) ในหลักการประชาชนทุกคนต้องมีสิทธิตามกฎหมายที่จะมีส่วนร่วมทางการเมือง แม้ตามทางปฏิบัติทุกคนจะไม่มีบทบาทเข้มแข็งเท่าเทียมกัน (เช่น ประเทศประชาธิปไตยส่วนมากไม่บังคับให้ประชาชนมาลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง แต่ก็ควรมีประชาชนมาลงคะแนนคิดเป็นร้อยละสูงพอสมควร-ผู้เขียน)

3. ช่องทางที่จะแสดงความคิดเห็น (Access) ประเทศประชาธิปไตยต้องเคารพสิทธิของการเป็นพลเมือง คือ พลเมืองแต่ละคนหรือกลุ่มจะต้องมีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะแสดงความคิดเห็นว่าผู้บริหารประเทศบริหารได้ถูกใจหรือไม่

4. การสนองตอบความต้องการของประชาชน (Responsiveness) ผู้ปกครองประเทศอาจไม่ปฏิบัติการในทางที่ประชาชนต้องการทุกอย่างเลยอาจอ้างเหตุว่าเป็นความจำเป็นของรัฐ หรือผลประโยชน์สำคัญของชาติ แต่ในที่สุดก็ต้องรับผิดชอบต่อการบริหารงานของตนผ่านกระบวนการเลือกตั้งที่สม่ำเสมอและยุติธรรม

5. การปกครองโดยคนฝ่ายข้างมาก (Majority Rule) การตัดสินใจของรัฐบาลควรเป็นไปตามเสียงข้างมากที่สุด ถ้าไม่ทำตามเสียงกลุ่มใหญ่ที่สุดก็ควรจะต้องอธิบายเหตุผลได้

6. อำนาจอธิปไตยของรัฐสภา (Parliamentary Sovereignty) รัฐสภาซึ่งมีหน้าที่ตรากฎหมายขึ้นใช้บังคับ อาจไม่ใช่องค์กรที่มีอำนาจสูงสุดเพราะอาจมีองค์กรอื่นมาร่วมใช้อำนาจชี้ขาดด้วย เช่น ฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการ หรือองค์กรอื่น ๆ ในกรณีเช่นนี้องค์กรเหล่านั้นก็ต้องร่วมรับผิดชอบด้วย

7. รัฐบาลผ่านพรรคการเมือง (Party Government) ผู้ปกครองควรผ่านการเสนอชื่อแต่งตั้งและควบคุมโดยพรรคการเมืองที่จัดการภายในอย่างดีเพื่อที่จะจัดตั้งรัฐบาลที่มีประสิทธิภาพได้ง่าย ถ้าพรรคก่อนแอหรือไม่มีส่วนแต่งตั้งผู้บริหารรัฐบาลก็คงไม่มีประสิทธิภาพ ประชาธิปไตยก็ย่อมอ่อนแอกว่าในประเทศที่พรรคการเมืองเข้มแข็ง

8. พหุนิยม (Pluralism) กระบวนการทางการเมืองควรจะผ่านการกลั่นกรองของกลุ่มเอกชนที่เป็นอิสระ ทำการโดยสมัครใจ และมีหลายกลุ่มเหลื่อมล้ำกัน เพื่อมิให้มีการผูกขาดเป็นตัวแทน ถ้ากลุ่มต่าง ๆ มีขั้นตอนบังคับบัญชากันหรือมีการบังคับการเป็นสมาชิก ซึ่งจะทำให้กลุ่มกลายเป็นเครื่องมือของรัฐ ผลประโยชน์ของภาคเอกชนจะไม่เห็นชัดเจน ประเทศประชาธิปไตยย่อมมีกลุ่มหลากหลายมาก

9. การกระจายอำนาจ (Federalism) การกระจายอำนาจเป็นแบบสหพันธรัฐ มีรัฐบาลกลาง รัฐบาลรัฐ และรัฐบาลท้องถิ่นไม่จำเป็นสำหรับประเทศประชาธิปไตยทุกประเทศ แต่อย่างน้อยต้องมีการกระจายอำนาจในด้านพื้นที่หรือหน่วยปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ไม่ให้มีการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลางมากเกินไป

10. หัวหน้าฝ่ายบริหาร (Presidentialism) หัวหน้าฝ่ายบริหารอาจจะเป็นแบบคนเดียวหรือเป็นคณะรัฐมนตรี อาจได้รับเลือกโดยตรงหรือผ่านองค์กรอื่น และมีการรวมอำนาจบริหารไว้ในมือไม่มากนักน้อย แต่ในที่สุดแล้วบุคคลนั้นหรือคณะนั้นก็ต้องรับผิดชอบต่อประชาชนผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง

11. การตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจ (Check and Balance) รัฐบาลประชาธิปไตยต้องมีการตรวจสอบและถ่วงดุลอำนาจโดยไม่จำเป็นต้องแบ่งเป็นหลายองค์กรให้ถ่วงรั้งกันเอง แต่อย่างน้อยก็ต้องรับผิดชอบในที่สุดแก่ประชาชนทั้งประเทศ

จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบเหล่านี้แต่ละข้ออาจมีองศาความเป็นประชาธิปไตยต่างกัน หรือมีรูปแบบขององค์กรต่างกัน แต่องค์ประกอบทั้ง 11 นี้สามารถช่วยชี้ให้เห็นว่าประเทศนั้นเป็นประชาธิปไตยหรือไม่ มากน้อยเพียงใด และน่าจะนับเป็นแบบใด เช่น เป็นแบบรัฐสภา แบบประธานาธิบดี แบบร่วมสมพันธ์ แบบเอกรัฐ หรือแบบบริษัท จึงนับว่าเป็นเครื่องวัดที่ดีมาก

ประชาธิปไตยในฐานะวิถีชีวิตในสังคมสมัยใหม่

ประชาธิปไตยนอกจากจะเป็นอุดมการณ์สำคัญของมนุษย์ที่ไฝ่ค้นหาเสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพสากล และเป็นรูปแบบการปกครองประเทศต่าง ๆ แล้วยังเป็นวิถีชีวิตด้วยในสมัยโบราณ ในโลกตะวันตก มนุษย์ที่ฉลาดกว่าพยายามที่จะอบรมสั่งสอนประชาชนพลเมืองที่โง่เขลาเบาปัญญา ว่ามีอำนาจนอกเหนือการควบคุมของมนุษย์ที่ในด้านหนึ่งจะส่งผู้มีบารมีสูงมาเป็นผู้ปกครองประเทศ ประชาชนมีฐานะเป็นเพียงไพร่ทาส มีหน้าที่ปฏิบัติตามคำบัญชาของผู้ปกครองแม้ในโลกตะวันออก ประชญาฝ่ายจีน อินเดีย ญี่ปุ่น ก็มีแนวคิดคล้าย ๆ กัน แต่ในอีกด้านหนึ่งตามแนวปรัชญาทางพุทธ เห็นว่ากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะลำบากมาก เพราะใช้อำนาจมากก็เท่ากับทำบาปมาก อาจต้องตกนรก หลายหมื่นกัลป์ ดังปรากฏในชาดกเรื่องสุวรรณสาม ถ้าจะต้องเป็นกษัตริย์ก็ต้องเป็นแบบของธรรมราชา จึงจะรอดจากนรกได้ แต่ถ้าจะให้เป็นกษัตริย์จริงแล้วก็ควรสละราชสมบัติไปแสวงหาโมกขธรรม แสวงหาบรรลพนิพพาน ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงปฏิบัติและให้พระราหุลราชโอรสปฏิบัติ

ความเป็นเจ้าเป็นนายเหนือประชาชนนี้ค่อยลดความศักดิ์สิทธิ์ลง เมื่อโลกมาสู่ยุคแห่ง แสงสว่าง เกิดความรู้ในสรรพวิชามากขึ้น จนถึงขั้นที่พูดได้ว่าทุกคนก็คือนมนุษย์เหมือนกัน ก็ควรปฏิบัติต่อกันอย่างพี่น้อง มนุษย์มีชีวิตจิตใจ มีสมอง มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ถูกผิด จึงไม่ควรปิดหูปิดตาประชาชน นี่ก็คือสิ่งที่เรียกว่าสิทธิตามธรรมชาติที่รัฐบาลจะเพิกถอนไปไม่ได้ แล้วต่อมาก็เกิดความรู้ความคิดที่ขยายสิทธิต่าง ๆ ให้กว้างขวางออกไป

เมื่อมนุษย์มีความรู้สึกถึงสภาพธรรมชาติเช่นนี้แล้ว ก็ไม่ได้ดีแต่ไปต่อสู้ขอสิทธิเหล่านี้ ในสภา แต่ได้นำมาปฏิบัติอยู่ในครอบครัวในชุมชนทุกระดับในวงการสมาคม ในโรงเรียน ในวัด ในพรรคและสมาคมการเมืองต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง พลเมืองในสังคมประชาธิปไตย จึงชอบแสดง ความคิดเห็น ชอบพูดชอบวิจารณ์ ชอบความเป็นอิสระที่จะดำรงชีวิต เลือกรงานเลือกที่อยู่ เลือกคู่ครอง เลือกศาสนา เลือกทำทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนชอบและปฏิเสธทุกอย่างที่ตนไม่ชอบ ต่อมาก็รู้ว่าการชอบ หรือไม่ชอบสิ่งใด ๆ โดยลำพังนั้น จะไม่เกิดผลทางปฏิบัติต้องรวมตัวกันเป็นกลุ่มกิจกรรมทางการเมือง กลุ่มกดดัน กลุ่มผลประโยชน์ ผนึกกำลังกันขึ้นต่อสู้เพื่อสิ่งที่ตนต้องการ และคัดค้านสิ่งที่ตนไม่ต้องการ การรวมตัวกันเป็นกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ ก็จะเป็นการให้การศึกษาแก่ทุกคนว่าคนอื่นเขาก็มีความคิด ความรู้สึกของเขาเอง เราจะไปบีบบังคับเขาไม่ได้ต้องรู้จักชักจูงใจ เกี่ยกลม ประนีประนอม ต่อรอง ยองได้บ้างเสียบ้าง กระบวนการต่อรองทางการเมืองเพื่อความร่วมมือกันและแข่งขัน จึงเกิดขึ้นและกลายเป็นนิสัยของทุกคนในสังคมนั้น

สำหรับการวิเคราะห์ในเชิงวิชาการว่าวิถีชีวิตของสังคมประชาธิปไตย มีประเด็นสำคัญ อย่างไรนั้น ขอเสนอการวิเคราะห์ของอีเวนส์ไต์น นักวิชาการทฤษฎีรัฐศาสตร์คนสำคัญ มาประกอบการพิจารณา

ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต

อีเบนสไตน์เห็นว่าประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตนั้นมีลักษณะสำคัญ 8 ประการ คือ

1. ยึดหลักประสบการณ์ที่สมเหตุสมผล (Rational Empiricism) คือ ประชาชน

มีความเคารพเชื่อมั่นในเหตุผล และนำหลักเหตุผลนั้นไปใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งของวัตถุและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เชื่อว่าบรรดาความรู้ทั้งหลายได้มาจากประสบการณ์ ดังนั้นสิ่งจะเป็นเพียงความจริงในช่วงขณะหนึ่ง ซึ่งอาจจะเปลี่ยนไปได้เมื่อมีความรู้และประสบการณ์มากขึ้น หรือถูกพิสูจน์ให้เห็นเป็นอย่างอื่น คนที่นับถือเหตุผลที่มีพื้นฐานตามความเป็นจริง (Rational Empiricist) จึงยอมรับได้ง่ายว่าความคิดเห็นของตน ไม่ใช่สิ่งที่ถูกต้องสมบูรณ์เสมอไป ถ้ามีใครวิจารณ์ความคิดเห็นของเขา ก็ไม่หมายความว่าผู้วิจารณ์เป็นคนเลวทราม แต่เขาจะยินดีให้มีคนวิเคราะห์วิจารณ์ เพื่อเขาจะได้ปรับปรุงความคิดเห็นของเขาให้ดียิ่งขึ้น เหมือนกับนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่ยินดีให้คนพิสูจน์ ทฤษฎีหรือสมมติฐานของเขา เมื่อใครมีข้อพิสูจน์ที่ดีที่สุด ฝ่ายนั้นก็จะเป็นฝ่ายถูก ฝ่ายถูกก็ไม่ถือว่าฝ่ายอื่น ๆ เป็นศัตรูที่ต้องทำลายล้างไปข้างหนึ่ง เช่นพวกฟาสซิสต์เชื่อในเรื่องชาติและเชื้อชาติ พวกคอมมิวนิสต์เชื่อในหลักการแบ่งชนชั้น เมื่อมีปัญหาอะไรเกิดขึ้น ก็พิจารณาจากแง่เชื้อชาติหรือจากแง่ว่าเป็นความคิดของชนชั้นใด ถ้าผิดชาติผิดชั้นกัน ความคิดความเห็นก็ผิดไปด้วย โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลที่จะพิสูจน์ได้ ความเคารพในเหตุผลความจริง และการยอมอดทนต่อความคิดเห็นที่ต่างกับของตน จึงเป็นหลักการและวิถีทางที่สำคัญของประชาธิปไตย

2. เน้นความสำคัญของปัจเจกชน (Emphasis on the Individual) ระบอบเสรีประชาธิปไตย

ยึดเอาเอกชนแต่ละคนเป็นศูนย์กลางของหลักการและนโยบายต่าง ๆ สถาบันทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจทั้งหลายทั้งปวง ต่างมีไว้เพื่อให้บุคคลมีความสุขสำราญยิ่งขึ้นไป ไม่ได้มีไว้เพื่อรับใช้ผลประโยชน์ของสถาบันหรือผู้บริหารสถาบันนั้น ๆ เอง ซึ่งต่างกับปรัชญาของเฮเกล บิดาของฟาสซิสต์ และคอมมิวนิสต์ที่เห็นว่ารัฐเป็นนาย ประชาชนเป็นบ่าว คนจะมีเสรีภาพได้ถ้าเชื่อฟังบงการของรัฐ การตายเพื่อรัฐเป็นการเข้าถึงเสรีภาพสูงสุด เพราะจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไป ส่วนลัทธิปัจเจกชนนิยมได้พัฒนามาจากคตินิยมของศาสนาฮิวและคริสเตียน ตลอดจนมาถึงปรัชญาของล๊อคและเจฟเฟอร์สัน ที่เห็นว่าบุคคลเป็นใหญ่ที่สุด ชีวิต ทรัพย์สิน และความสุขของเขาสำคัญกว่าการมีรัฐและรัฐบาล ดังนั้นรัฐบาลจะกดขี่ข่มเหงบุคคลไม่ได้

3. ยึดถือทฤษฎีที่ว่ารัฐเป็นเครื่องมือของประชาชน (Instrumental Theory of the State)

รัฐบาลเป็นเพียงกลไกที่จะบริการให้ประชาชนสามารถประกอบกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ เบื้องสูงขึ้นไป โดยเฉพาะสนับสนุนความสัมพันธ์ของมนุษย์และพระเจ้า ดังนั้นหน้าที่หลักของรัฐคือการรักษาความสงบและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของสังคม นอกจากนั้นแล้วประชาชน

เขาจะจัดการไปตามความประสงค์และความสามารถของเขาเอง รัฐไม่ควรก้าวล่วง เว้นแต่กรณีจำเป็น ที่ประชาชนทำไม่สำเร็จ ส่วนในสังคมเผด็จการเบ็ดเสร็จ (Totalitarianism) รัฐอยู่เหนือบุคคล รัฐย่อมมีพละนาภาพสูงสุด มีความรอบรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง ดังนั้น รัฐจึงเป็นผู้ปกครองและควบคุมประชาชนทุกด้าน ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ การศึกษา การศาสนา แม้แต่การเล่นกีฬา ก็มีการเมืองมาเกี่ยวข้องด้วย ประชาชนจึงไม่มีเสรีภาพที่จะใช้ดุลยพินิจของตนเอง ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ

4. หลักแห่งความสมัครใจ (Principle of Voluntarism) สังคมประชาธิปไตยเป็นสังคมที่ไม่บังคับจิตใจประชาชน ดังนั้น ถ้าประชาชนไม่ต้องการอะไร เขาก็ไม่ถูกบังคับให้ทำ แต่ถ้าต้องการจะทำอะไรก็จะต้องรวมตัวกันกระทำการกิจกรรมนั้น เช่น ร่วมกันเป็นพรรคการเมือง ตั้งโรงเรียนเอกชน สภาภาษา สมาคมกรรมกร สหพันธ์กรรมกร รวมทั้งการสังคมสงเคราะห์

5. แนวความคิดว่ามีกฎหมายอยู่เบื้องหลังกฎหมาย (The Law behind the Law) หลักการนี้ถือว่าสังคมใหญ่ (ประเทศชาติ) เกิดขึ้นจากการรวมตัวของสมาคมเล็ก ๆ ที่สมัครใจมารวมกลุ่มกัน รัฐเองก็มีอำนาจหน้าที่ขึ้นมาได้ เพราะประชาชนยินยอมข้อตกลงหรือกฎหมายนี้จึงอยู่สูงกว่ารัฐ กฎหมายไม่ใช่เป็นผลงานของรัฐ แต่มีมาก่อนรัฐ เช่น กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพพื้นฐานของบุคคลที่มีมาก่อนตั้งประเทศสหรัฐอเมริกาและรัฐบาลสหรัฐจะมายกเลิกเสียก็ไม่ได้ ถ้าขึ้นทำเช่นนั้นก็เท่ากับทำลายกฎหมายชั้นสูง ประชาชนอาจไม่ยอมและพร้อมใจกันล้มรัฐบาลเสียได้

6. เน้นความสำคัญของวิธีการ (Emphasis on Means) ในสังคมประชาธิปไตย วิธีการกระทำกับเป้าหมายเป็นสิ่งที่สัมพันธ์โดยใกล้ชิด ไม่ยอมให้ถือว่าทำอะไรก็ได้ ครอบงำที่สามารถบรรลุเป้าหมายได้ เพราะเชื่อว่าโดยทั่วไปแล้ว วิธีการอันหนึ่งจะนำไปสู่เป้าหมายอันหนึ่ง และเป้าหมายอันนั้นเองก็จะเป็นวิธีการไปสู่เป้าหมายอันต่อไป เช่น เรียนหนังสือ เพื่อเอาปริญญา แต่ปริญญานั้นเองก็เป็นอุปกรณ์ที่จะไปสู่ความสำเร็จในชีวิต ดังนั้น จึงถือว่าทุกคนต้องปฏิบัติกรต่าง ๆ โดยวิถีทางที่เป็นธรรม จึงจะบรรลุถึงเป้าหมายที่เป็นธรรม เช่น การซ่อมผู้ต้องหา ให้รับสารภาพ เพื่อผลของความยุติธรรมนั้น ทำไม่ได้ ในสังคมประชาธิปไตยไม่อาจปิดปาก หรือบีบบังคับประชาชนด้วยกำลังในการต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ เพราะถ้าทำเสียเองแล้ว ก็จะเป็นการทำลายเสรีภาพที่ตนประสงค์จะป้องกันนั่นเอง

7. การอภิปรายและการหาข้อตกลงเป็นวิธีการที่สังคมประชาธิปไตยใช้ตัดสินข้อพิพาท ข้อขัดแย้งทางความคิดเห็น และผลประโยชน์ต่าง ๆ ไม่นิยมใช้กำลังบังคับกัน แม้แต่รัฐบาลเอง ก็ตั้งขึ้นด้วยความยินยอมของผู้ถูกปกครอง

8. มนุษย์ทุกคนมีความเสมอภาคกันเป็นพื้นฐาน (Basic Equality of All human Beings) หลักการนี้ยังมีผู้เข้าใจผิดอยู่มากว่าประชาธิปไตย หมายถึงว่า ทุกคนจะเหมือนกันทุกประการ

ที่จริงหมายถึงแต่เพียงว่า ในขั้นพื้นฐานนั้นคนเราเท่าเทียมกัน เพราะในทางหลักศาสนาคริสต์นิกายคนทุกคนเท่าเทียมกันในสายตาของพระเจ้า นักปราชญ์ผู้บูชาเหตุผล เชื่อว่าคนเราแม้จะต่างกันด้วยเหตุอื่น เช่น ชาติ ชั้น วรรณะ เพศ แต่ก็มีความเหมือนกันอยู่ที่ความสามารถที่จะคิดหาเหตุผล คำประกาศอิสรภาพของสหรัฐก็แถลงไว้โดยชัดแจ้ง แต่เพียงว่าคนเราเท่าเทียมกันในแง่ที่มีสิทธิพื้นฐานบางอย่างที่เหมือนกัน ใครจะช่วงชิงไปไม่ได้ เช่น สิทธิในชีวิต ทรัพย์สิน และการแสวงหาความสุข ซึ่งไม่หมายความว่าทุกคนมีความสุขเท่ากัน แต่หมายความว่า มีสิทธิที่เลือกหาความสุขจากชีวิต จากการทำตามวิถีทางที่เขาต้องการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ความเสมอภาคในสังคมประชาธิปไตย หมายถึง ความเสมอภาคแห่งโอกาส (Equality of Opportunity) หมายความว่าทุกคนควรมีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะมีชีวิตที่ดีที่มีความสุขตามที่ตนปรารถนา แม้ว่าความสามารถของบุคคลจะไม่เท่ากัน แต่รัฐบาลประชาธิปไตยที่ดีก็ต้องพยายามสร้างสภาพการณ์ต่าง ๆ เพื่อให้ทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันมากขึ้น เช่น ขยายการศึกษาฟรี ทำให้คนจนมีโอกาสเรียนมากขึ้น เป็นทางขยับฐานะของตน หรือการเก็บภาษีรายได้ในอัตราที่เพิ่มขึ้น ก็เป็นการเฉลี่ยรายได้ ฯลฯ ดังนั้นรัฐบาลประชาธิปไตยสมัยใหม่ จึงพยายามเปิดขยายบริการด้านนี้ให้มากขึ้น เพื่อจะทำให้คนมีโอกาสได้เท่าเทียมกันยิ่งขึ้น

ความหมายของประชาธิปไตย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 หน้า 656 บัญญัติศัพท์คำว่า “ประชาธิปไตย” ภายใต้หัวข้อเรื่อง “ประชา” โดยระบุว่า “ประชาธิปไตย [ประชาธิปไตย, ประชาธิปไตย] น. ระบบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่ การถือเสียงข้างมากเป็นใหญ่ (ส. ประชา + ป. ธิปไตย)” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542, หน้า 656)

สำหรับในภาษาไทย คำว่า “ประชาธิปไตย” มาจากคำภาษาสันสกฤตสองคำ คือ ประชา รูปศัพท์เดิมได้แก่ ประชา แปลว่า ลูกชาย ลูกสาว ราษฎร หรือประชาชน ส่วนอีกคำหนึ่ง คือ ธิปไตย รูปศัพท์เดิมได้แก่ ธิปติ แปลว่า เจ้าของ เจ้านาย พระราชา หรือความเป็นใหญ่อย่างยิ่ง เมื่อนำคำทั้งสองมารวมกัน จึงมีความหมายว่าประชาชนเป็นใหญ่อย่างยิ่ง ซึ่งคำว่า “ประชาธิปไตย” เป็นศัพท์ที่เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ สมัยดำรงพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรเป็นผู้บัญญัติขึ้น (สุนทร จันทรศรี, ม.ป.ป.)

วิทยากร เชียงมูล (ม.ป.ป.) ได้ให้ความหมาย และความสำคัญของระบอบประชาธิปไตยไว้ดังนี้

ระบอบประชาธิปไตย หมายถึง ระบอบการปกครองตนเองของประชาชน ตรงกันข้ามกับระบอบอำนาจนิยม (เช่น ระบอบราชาธิปไตย ระบอบเผด็จการทหาร ระบอบอำมาตยาธิปไตย)

ซึ่งเป็นระบอบปกครองโดยคนเดียวหรือโดยคนกลุ่มน้อย ผู้มีอำนาจมากกว่าประชาชนทั่วไป (เรียกว่า พวกอภิสิทธิ์ชน) ในโลกยุคเศรษฐกิจตลาดเสรีสมัยใหม่ คนส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นพลเมือง ผู้เสียภาษี (ทั้งทางตรงและทางอ้อม) และเป็นเจ้าของสาธารณสมบัติร่วมกัน เชื่อว่าระบอบประชาธิปไตย เป็นระบอบที่จะสร้างควมมีประสิทธิภาพ (ในการแก้ปัญหาและพัฒนาประเทศ) และความเป็นธรรม ได้มากกว่าระบอบอำนาจนิยมในบางสถานการณ์ ในระบอบอำนาจนิยม อาจจะมีผู้ปกครอง ที่เป็นคนดีหรือคนเก่งอยู่บ้าง แต่ก็ไม่มีหลักประกันว่า เขาหรือลูกหลาน หรือพรรคพวกเขา ที่ได้ตำแหน่งจากการสืบเชื้อสายหรือการแต่งตั้งจะปกครองประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นธรรมสำหรับคนส่วนใหญ่เสมอไป เพราะระบบสืบเชื้อสายและแต่งตั้งเป็นระบบ ที่ไม่แน่นอนและไม่มีประสิทธิภาพ และเพราะว่าการให้คนสืบทอดอำนาจโดยไม่มีการตรวจสอบ ถ่วงดุลมักนำไปสู่การฉ้อฉลเพื่อประโยชน์ส่วนตน

ระบอบประชาธิปไตยดีกว่าระบอบอำนาจนิยมในแง่ที่ว่า มีระบบคัดเลือกผู้บริหาร ที่มีประสิทธิภาพกว่า และมีระบบการตรวจสอบถ่วงดุลอำนาจ เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้ปกครองมีอำนาจ มากจนเกินไปได้ดีกว่า แต่ทั้งนี้ต้องเป็นระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชน มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ไม่ใช่สักแต่ว่ามีการเลือกตั้ง แต่ยังมี การซื้อเสียงขายเสียง การ โกง การใช้อำนาจและระบบอุปถัมภ์

ซาโรช บัศวรี (2550) ให้ความหมายของคำว่าประชาธิปไตยไว้ ดังนี้ ในแง่ของการปกครอง ประชาธิปไตย มักจะหมายถึง การปฏิบัติตามเสียงของคนส่วนมาก ดังนั้นคนส่วนมากจำเป็นต้อง ได้รับการศึกษาให้ดีและให้เหมาะสม มิฉะนั้นเสียงที่เรียกร้องออกมานั้นจะกลายเป็นเสียงที่ไม่รอบคอบ และการปฏิบัติตามเสียงข้างมาก จึงกลายเป็นการปฏิบัติที่ผิดพลาดไปหมด เหตุนี้เองคนส่วนมาก จะต้องเป็นคนที่ได้รับการศึกษาพอเพียงและเหมาะสมจึงจะปกครองแบบประชาธิปไตยได้ผลดี

ในแง่ของกรเศรษฐกิจ ประชาธิปไตย มักจะหมายถึงการผลิตและจำหน่ายอย่างเสรี ไม่มีใครผูกขาดแต่ผู้เดียว ถ้าจะมีการควบคุมหรือบังคับประการใด ก็เป็นการควบคุมหรือบังคับ ของตัวเองเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ทั้งนี้ โดยวิธีประชุมปรึกษาหารือกันเองเพื่อบังคับ และ ควบคุมกันเอง สอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า เป็นการกระทำของประชาชนเองเพื่อประชาชนเอง และ โดยประชาชนเอง

กาวลด์, จูเลียส, และ โคลล์ (Gould, Julius, & Kolh, 1964, pp. 187-188 อ้างถึงใน ประณต นันทิยะกุล, 2534, หน้า 2) ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ว่า ประชาธิปไตย หมายถึง แบบของการเป็นอยู่ในสังคม ซึ่งแต่ละคนมีความเชื่อว่าจะได้รับความเสมอภาค ในการมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น ๆ ในความหมายที่แคบเข้าไป ประชาธิปไตย หมายถึง การที่สมาชิกของสังคมนั้นมีโอกาสในการตัดสินใจในทุกสิ่งทุกอย่างของชีวิต ที่จะมผลกระทบต่อ กระทบกระเทือนต่อความเป็นอยู่ของส่วนบุคคลและของส่วนรวม

เมอร์ริแอม (Merriam, 1939) ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ว่า ประชาธิปไตยเป็นแนวความคิดและการปฏิบัติที่มุ่งสู่ความสุขร่วมกันของประชาชน โดยเจตนารมณ์ร่วมกันของประชาชนเป็นเครื่องนำทาง หัวใจของประชาธิปไตยจึงอยู่ที่ความสุขร่วมกัน ซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางมาก เพราะครอบคลุมถึงเสรีภาพทางการเมือง ความเสมอภาคทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ

ลาสกี (Laski, 1949) ได้ให้ความหมายของคำว่า ประชาธิปไตยไว้ว่า ประชาธิปไตยก็คือ ความปรารถนาของมนุษย์ที่จะยอมรับนับถือและรักษาไว้ซึ่งความสำคัญของ ตนเอง รวมตลอดถึงความเสมอภาค เพราะความเสมอภาคเป็นที่มาของเสรีภาพ

ลิปเซท (Lipset, 1972) ให้ความหมายของคำว่าประชาธิปไตยไว้ว่า ประชาธิปไตย หมายถึงระบบการเมืองที่เปิดโอกาสโดยใช้วิถีทางปกติธรรมดาทางรัฐธรรมนูญที่จะให้มีการเปลี่ยนผู้ปกครองได้ อีกทั้งยังเป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยให้มีการแก้ไขปัญหา ในสังคมอันเกิดจากการตัดสินใจที่ขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ การปกครองในระบอบประชาธิปไตย จึงเท่ากับเปิดโอกาสให้ประชาชนส่วนใหญ่ได้ใช้อิทธิพลของตนมากำหนดการตัดสินใจในนโยบายสาธารณะ โดยการเลือกบุคคลเข้ามาดำรงตำแหน่งทางการเมืองนั่นเอง

แอนเดอร์สัน และคริสตอล (Anderson & Christol, 1973 อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, 2528) กล่าวถึงประชาธิปไตยว่า หมายถึง ปรัชญาของสังคมมนุษย์หรือวิถีชีวิตที่ยึดถืออุดมคติ และหลักการบางประการที่กำหนดแบบแผนแห่งพฤติกรรมระหว่างมนุษย์ในสังคม ในกิจกรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

คณะอนุกรรมการอุดมการณ์ของชาติ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ (2527) ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ว่า “ประชาธิปไตย” หมายถึง อำนาจอิสระในการปกครองประเทศของปวงชน อันเป็นรูปแบบการปกครองแบบหนึ่งซึ่งถือว่าปวงชนเป็นผู้มีอำนาจอิสระในการปกครองประเทศ มิใช่อำนาจของผู้ใดผู้หนึ่งหรือคนใดคนหนึ่ง

กรมศิลปากร (2519) และชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523) ได้ให้แนวความหมายของประชาธิปไตยออกเป็น 3 ฐานะด้วยกัน คือ

1. ประชาธิปไตยในฐานะและอุดมการณ์ หมายถึง ความเชื่อถือ ความยึดมั่นของบุคคลซึ่งประกอบด้วยหลักการ คือ ความเสมอภาคของบุคคลทั้งในการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนการที่บุคคลมีเสรีภาพในการกระทำต่าง ๆ ได้ตามความสมัครใจ เช่น เสรีภาพในการพูด การเขียน การโฆษณา เป็นต้น ตราบเท่าที่ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น

2. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นรูปแบบการปกครอง หมายถึง เป็นการจัดรูปการปกครองกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันทางการเมือง บทบาท อำนาจ และหน้าที่ของสถาบันทางการเมือง ตลอดจนวิธีการตัดสินใจปัญหาข้อขัดแย้งในทางปฏิบัติตามแนวคิดประชาธิปไตย

3. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นวิถีชีวิต การปกครองระบอบประชาธิปไตยจะดำเนินไปได้ใกล้เคียงกับอุดมการณ์ประชาธิปไตยมากน้อยเพียงใด ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับวิถีชีวิตของประชาชนในประเทศนั้น ถ้าประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศยอมรับและยึดเอาหลักแห่งความเท่าเทียม จนเป็นแนวในการดำเนินชีวิต และการต่อสู้เพื่อรักษาเสรีภาพ ตลอดจนให้ความสนใจในกิจการบ้านเมืองอย่างสม่ำเสมอแล้ว การปกครองนั้นก็ย่อมจะเป็นประชาธิปไตยได้

เมื่อพิจารณาความหมายของประชาธิปไตยทั้ง 3 ฐานะ จะพบว่า ทุกฐานะจำเป็นที่จะต้องไปด้วยกัน สอดคล้องกัน เพราะการเมืองการปกครองจะเป็นประชาธิปไตยขึ้นมาได้ มิใช่ขึ้นอยู่กับธรรมเนียมประเพณีเดียว แต่จำเป็นต้องปลูกฝังให้ประชาชนส่วนใหญ่รู้จัก และมีอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่แท้จริง สิ่งสำคัญที่สุดคือ การมีวิถีการดำเนินชีวิตแบบประชาธิปไตย การปกครองแบบประชาธิปไตย จึงจะมีเสถียรภาพและประสิทธิภาพ

จรรยา สุภาพ และสมพงษ์ เกษมสิน (2520) ได้ให้ความหมายของคำว่าประชาธิปไตยไว้ว่า หมายถึง ปรัชญาของสังคมมนุษย์หรือวิถีชีวิตที่ยึดถืออุดมคติ และหลักการบางประการที่กำหนดแบบแห่งพฤติกรรมระหว่างคนในสังคม ในกิจกรรมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อเนก สิทธิประศาสน์ (2527) ได้กล่าวถึงประชาธิปไตยว่า หมายถึง ระบอบการปกครองประเทศระบอบหนึ่ง ซึ่งเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน คำว่า ประชาชนในที่นี้มีได้หมายถึงเฉพาะบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แต่หมายถึงปวงชนทั้งชาติ ซึ่งปวงชนเหล่านี้ย่อมมีสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบในการปกครองแผ่นดินอย่างเสมอภาคกัน

การปกครองในระบอบต่าง ๆ นั้นจะต้องมีจุดร่วมที่เป็นหลักการสำหรับการปฏิบัติของหมู่ชนสำหรับหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยที่มีความสำคัญอย่างยิ่งมี ดังนี้ คือ ประการแรก อำนาจอธิปไตยเป็นปวงชนคือการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน ประการที่สอง หลักเสรีภาพ คือ ประชาชนมีเสรีภาพในการประกอบกิจการใด ๆ ในขอบเขตของกฎหมายไม่ถูกครอบงำโดยผู้อื่น เคารพและไม่ละเมิดในสิทธิเสรีภาพ หน้าที่ของผู้อื่น ประการที่สาม หลักความเสมอภาค คือ ทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันทางด้านกฎหมาย เศรษฐกิจ และสังคม ประการที่สี่ หลักภราดรภาพ คือ ทุกคนมีความเป็นพี่น้องรักใคร่กลมเกลียวกัน สามัคคีกัน ประการที่ห้า หลักเหตุผล คือ การตัดสินใจความขัดแย้งใด ๆ จะต้องใช้เหตุผลเสมอ และประการที่หก หลักนิติธรรม คือ การปกครองโดยกฎหมาย ทุกคนเสมอภาคกันตามกฎหมาย

สาโรช บัวศรี (2520, หน้า 66-68) ได้ให้ความหมายของประชาธิปไตยไว้ 3 ฐานะ เรียกว่า องค์สามของประชาธิปไตย คือ

1. ประชาธิปไตยในฐานะเป็นอุดมคติหรืออุดมการณ์ หมายถึง การมีสิทธิ ความเชื่อมั่นในสติปัญญา เหตุผล และความสามารถของบุคคล เทิดทูนอิสรภาพ และเสรีภาพของมนุษย์ยอมรับและปฏิบัติตามขอบเขตกฎหมาย ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบเสรีนิยม คุ้มครองสิทธิและแรงงาน

ประกันประสิทธิภาพในการประกอบอาชีพ สร้างพลังต่อรองในทางเศรษฐกิจและแรงงาน
กระจายรายได้อย่างเป็นธรรมในสังคม เพื่อลดความเหลื่อมล้ำต่ำสูงในทางเศรษฐกิจ

2. ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นระบบทางการเมืองและวิธีการจัดการระบอบการปกครอง
หมายถึง การเมืองที่อำนาจสูงสุดมาจากประชาชน รัฐบาลเป็นเพียงผู้รับมอบอำนาจให้ทำหน้าที่
ปกครองแทนประชาชน ประชาชนมีอำนาจเปลี่ยนแปลงผู้ใช้อำนาจของตนโดยการเลือกตั้ง
ตามกำหนดวาระ ถือว่าเป็นการปกครองแบบประชาชนและเพื่อประชาชน โดยมีรัฐธรรมนูญ
รัฐสภา ตลอดจนการจัดทำองค์กรต่าง ๆ ตามปรัชญาของประชาธิปไตย

3. ประชาธิปไตยในฐานะเป็นวิถีชีวิตหรือการดำเนินชีวิตประจำวัน หมายถึง
การอยู่ร่วมกันปฏิบัติต่อกันด้วยความเคารพทั้งทางกายและวาจา ไม่ก้าวล้ำสิทธิของผู้อื่น มีวินัย
ในตนเองและต่อสังคม เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม ร่วมรับผิดชอบ และทำประโยชน์เพื่อความผาสุก
ของส่วนรวม ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่น ใช้สติปัญญาในการแก้ปัญหาทั้งมวล ใช้สิทธิของตนเอง
อย่างสมบูรณ์ภายในขอบเขตของกฎหมายและกติกาของสังคม รู้จักวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล
บุคคลที่อยู่ในสังคมประชาธิปไตย โดยแบ่งเป็น 3 ด้าน คือ

3.1 มีคาวะธรรม หมายถึง การเคารพและการให้เกียรติซึ่งกันและกันทั้งกาย วาจา
และความคิดของทุกคน

3.2 มีสามัคคีธรรม หมายถึง การแบ่งปัน ร่วมมือ ประสานงาน

3.3 มีปัญญารธรรม หมายถึง การมีความเชื่อมั่นในวิถีแห่งปัญญา ร่วมมือกัน
ในทางการศึกษา เพื่อพัฒนาปัญญาและนำมาใช้ในการร่วมมือกันทำงาน

กรมการปกครอง (2536, หน้า 18) ได้เสนอหลักการพื้นฐานของประชาธิปไตยไว้ ดังนี้

1. การยอมรับว่ามนุษย์เป็นผู้ที่มีสติปัญญา มีเหตุผล
2. ความเชื่อในความเป็นอิสระและเสรีภาพของมนุษย์ทุกคน
3. การยอมรับความเท่าเทียมกันของมนุษย์ โดยไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ ฐานะ ศิ่ว เพศ
4. อำนาจอสูงสุดในการปกครองอยู่ที่ปวงชนอันนัยคือ อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน
5. อำนาจอปกครองของรัฐบาล เกิดขึ้นจากการยินยอมของประชาชนผู้ถูกปกครอง โดยมี
วิธีการแสดงความยินยอมต่าง ๆ ที่สำคัญ คือ การใช้สิทธิเลือกตั้ง

6. ประชาชนมีสิทธิในการคัดค้านหรือเปลี่ยนแปลงรัฐบาลตามวิธีการที่กฎหมายกำหนด
หากว่ารัฐบาลไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้

ทฤษฎีการเรียนรู้

กระทรวงศึกษาธิการ (2546, หน้า 218-219) ระบุถึงทฤษฎีการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้ไว้ สรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม การพัฒนาความคิด และความสามารถ โดยอาศัยประสบการณ์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนและสิ่งแวดล้อม ทำให้บุคคลดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขในสังคม

การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ซับซ้อน การจัดการเรียนการสอนที่จะทำให้เด็กเกิดการเรียนรู้อย่างครบถ้วนจึงไม่ใช่เรื่องง่าย นักปรัชญาและนักจิตวิทยาการศึกษาหลายคน ได้พยายามคิดค้นทฤษฎีและกระบวนการเกี่ยวกับการเรียนรู้กันมานานแล้ว เช่น การเรียนรู้จากการปฏิบัติ (Learning by Doing) ของดิวอี้ (Dewey, 1922) ทฤษฎีพัฒนาการทางสติปัญญาของเด็ก (Theory of Cognitive Development) ของเพียเจต์ (Piaget, 1960) การเรียนรู้ด้วยการค้นพบ (Discovery Learning) ของ Bruner (1961) การเรียนรู้ที่มีความหมายของ ออสซูเบล (Ausubel, 1969) เป็นต้น กาเย่ (Gagne, 1970) ได้เสนอเงื่อนไขของการเรียนรู้ (Conditions of Learning) ไว้ 8 ประการ คือ การเรียนรู้เมื่อได้รับสัญญาณ (Signal Learning) การเรียนรู้ในลักษณะของการกระตุ้นและการตอบสนอง (Stimulus-Response Learning) การเรียนรู้โดยการเชื่อมโยงการกระตุ้นและการตอบสนองหลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกัน (Chaining) การเรียนรู้โดยการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างการกระตุ้นและการตอบสนองหลาย ๆ อย่างด้วยภาษา (Verbal Association) การเรียนแบบแยกแยะ (Discrimination Learning) การเรียนรู้ในแนวความคิดหลัก (Concept Learning) การเรียนรู้ในกฎเกณฑ์ (Rule Learning) และการเรียนรู้อย่างเชิงแก้ปัญหา (Problem Solving Process)

สุรางค์ โคว์ตระกูล (2553, หน้า 185-187) เห็นว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการฝึกหัด รวมทั้งการเปลี่ยนปริมาณความรู้ของผู้เรียน งานที่สำคัญก็คือ ช่วยนักเรียนแต่ละคนให้เกิดการเรียนรู้ หรือมีความรู้และทักษะตามที่หลักสูตรได้วางไว้ ครูมีหน้าที่จัดประสบการณ์ในห้องเรียน เพื่อจะช่วยให้นักเรียนเปลี่ยนพฤติกรรมตามวัตถุประสงค์ของแต่ละบทเรียน ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นรากฐานของการสอนที่มีประสิทธิภาพ

ทฤษฎีการศึกษามีหลากหลายทฤษฎี แต่จะขอนำมากล่าวเพียง 3 ทฤษฎี คือ ทฤษฎีการเรียนรู้พฤติกรรมนิยม (Behavioral Theories) ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญานิยม (Cognitive Theories) และทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมแนวพุทธิปัญญา (Social Cognitive Theories) (สุรางค์ โคว์ตระกูล, 2553)

ทฤษฎีการเรียนรู้พฤติกรรมนิยม

นักจิตวิทยาที่ยึดถือทางพฤติกรรมนิยม แบ่งพฤติกรรมของมนุษย์ออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. พฤติกรรมเรสปอนเดนซ์ (Respondent Behavior) หมายถึง พฤติกรรมที่เกิดขึ้น

โดยสิ่งเร้า เมื่อมีสิ่งเร้าพฤติกรรมตอบสนองก็จะเกิดขึ้น ซึ่งสามารถจะสังเกตได้ โดยทฤษฎีที่อธิบายกระบวนการเรียนรู้ประเภทแรก เรียกว่า ทฤษฎีการเรียนรู้แบบการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก

(Classical Conditioning Theory) ผู้ค้นพบการเรียนรู้ลักษณะนี้คือ อีวาน พาฟลอฟ นักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงมาก ได้รับรางวัลโนเบล (Nobel Prize) จากการวิจัยเรื่อง “สรีรวิทยาของการย่อยอาหาร”

เมื่อปี ค.ศ. 1904 ในการวิจัยเกี่ยวกับการย่อยอาหารของสุนัข พาฟลอฟสังเกตเห็นสุนัขมีน้ำลายไหลออกมา เมื่อเพียงแต่เห็นผู้ทดลองนำอาหารมาให้ พาฟลอฟสนใจในพฤติกรรมน้ำลายไหลของสุนัข

ก่อนที่จะได้รับอาหารมาก จึงได้คิดทำการศึกษาเรื่องนี้อย่างมีระเบียบ การทดลองของพาฟลอฟเป็นตัวอย่างที่ดีของการใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ เพราะเป็นการทดลองที่ใช้การควบคุมดีมาก

พาฟลอฟได้พบหลักการเรียนรู้ที่ว่า Classical Conditioning ซึ่งอาจจะอธิบายโดยย่อได้ดังต่อไปนี้

พาฟลอฟได้ทำการทดลองโดยสั่นกระดิ่งก่อนที่จะเอาอาหาร (ผงเนื้อ) ให้แก่สุนัข เวลาระหว่างการสั่นกระดิ่งและให้ผงเนื้อแก่สุนัข จะต้องเป็นเวลาที่กระชั้นชิดมาก ประมาณ

.25 - .50 วินาที ทำซ้ำควบคุมกันหลายครั้ง และในที่สุด หูดยให้อาหารเพียงแต่สั่นกระดิ่ง ก็ปรากฏว่า

สุนัขก็ยังคมีน้ำลายไหลได้ ปรากฏการณ์เช่นนี้เรียกว่า พฤติกรรมของสุนัขถูกวางเงื่อนไข หรือ

ที่เรียกว่าสุนัขเกิดการเรียนรู้แบบการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิก การทดลองของพาฟลอฟ

สามารถอธิบายได้ ดังภาพที่ 4

สิ่งเร้าที่ต้องวางเงื่อนไข ----> การตอบสนองที่ไม่ต้องวางเงื่อนไข

CS (ผงเนื้อ)

UCR (น้ำลายไหล)

สิ่งเร้าที่ต้องวางเงื่อนไข ----> สิ่งเร้าที่ไม่ต้องการวางเงื่อนไข ----> การตอบสนอง

CS (กระดิ่ง)

UCR (ผงเนื้อ)

ที่ไม่ต้องวางเงื่อนไข

UCR (น้ำลายไหล)

สิ่งเร้าที่ต้องวางเงื่อนไข ----> การตอบสนองที่ต้องวางเงื่อนไข

CS (กระดิ่ง)

CR (น้ำลายไหล)

ภาพที่ 4 การทดลองของพาฟลอฟ

2. พฤติกรรมโอเปอเรนต์ (Operant Behavior) เป็นพฤติกรรมที่บุคคลหรือสัตว์แสดงพฤติกรรมตอบสนองออกมา (Emitted) โดยปราศจากสิ่งเร้าที่แน่นอน และพฤติกรรมนี้มีผลต่อสิ่งแวดล้อม โดยทฤษฎีการเรียนรู้ที่ใช้อธิบายกระบวนการเรียนรู้ประเภทที่สอง เรียกว่า ทฤษฎีการเรียนรู้การวางเงื่อนไขแบบการกระทำ (Operant Conditioning Theory) นักจิตวิทยาที่เป็นเจ้าของทฤษฎีนี้ คือ เบอร์ริส สกินเนอร์ (Burrhus Skinner) ชาวอเมริกัน ทฤษฎีของท่านนับว่าเป็นทฤษฎีที่มีประโยชน์ในการอธิบายพฤติกรรมมนุษย์ และมีหลักการประยุกต์ที่มีประโยชน์หลายอย่าง จนกระทั่งได้รับเลือกกว่าเป็นนักจิตวิทยาที่ได้รับการยกย่องมากที่สุดในศตวรรษนี้

สกินเนอร์ได้เริ่มทำการทดลองเกี่ยวกับการวางเงื่อนไขแบบโอเปอเรนต์ โดยใช้หนูและนกเป็นสัตว์ทดลอง จนกระทั่งได้หลักการต่าง ๆ เกี่ยวกับการวางเงื่อนไขแบบโอเปอเรนต์ จากนั้นสกินเนอร์ได้นำหลักการวางเงื่อนไขแบบโอเปอเรนต์มาศึกษาการเรียนรู้ของมนุษย์ ในปี ค.ศ. 1953 สกินเนอร์ได้เขียนหนังสือชื่อ “Science and Human Behavior” เนื่องจาก สกินเนอร์เป็นบิดาที่สนใจในการเรียนของบุตรของท่าน ซึ่งขณะนั้นกำลังเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา ท่านจึงศึกษาเกี่ยวกับการเรียนการสอนในโรงเรียน ในปี ค.ศ. 1954 สกินเนอร์ได้เขียนบทความชื่อ “The Science of Learning and the Art of Teaching” นอกจากนี้ สกินเนอร์มีความสนใจที่จะใช้ทฤษฎีของท่านไปประยุกต์เกี่ยวกับการสอน จึงได้เขียนบทความลงในวารสาร Science ในหัวข้อเรื่อง “Teaching Machines” ปี ค.ศ. 1958

สกินเนอร์ กล่าวว่า พฤติกรรมส่วนมากของมนุษย์เป็นพฤติกรรมประเภท Operant Behavior ซึ่งสิ่งที่มีชีวิต (Organism) ทั้งคนและสัตว์เป็นผู้เริ่มที่จะกระทำต่อ (Operate) สิ่งแวดล้อมของตนเอง ดังนั้นการเรียนรู้แบบนี้บางครั้งเรียกว่า Instrumental Conditioning สกินเนอร์ พบว่า ถ้าต้องการให้ Operant Behavior คงอยู่ตลอดไป จำเป็นที่จะต้องให้แรงเสริม สกินเนอร์ได้แบ่งแรงเสริมออกเป็น 2 ประเภทคือ 1) แรงเสริมบวก (Positive Reinforcement) และ 2) แรงเสริมลบ (Negative Reinforcement) แรงเสริมบวก หมายถึง สิ่งของ คำพูด หรือสภาพการณ์ที่จะช่วยให้พฤติกรรมโอเปอเรนต์เกิดขึ้นอีก หรือสิ่งทำให้เพิ่มความน่าจะเป็นไปได้ (Probability) ของการเกิดพฤติกรรมโอเปอเรนต์

สำหรับแรงเสริมลบนั้น สกินเนอร์ หมายถึง การเปลี่ยนสภาพการณ์หรือเปลี่ยนสิ่งแวดล้อมบางอย่างก็อาจจะทำให้อินทรีย์แสดงพฤติกรรมโอเปอเรนต์ได้ ตัวอย่างเช่น นักเรียนที่ชอบคุยและแหย่เพื่อนเวลาครูให้ทำงาน จึงถูกครูจับไปนั่งคนเดียวที่มุมห้องและต้องนั่งทำงานคนเดียว หลังจากที่นั่งคนเดียวตั้งใจทำงาน ครูก็อนุญาตให้กลับมานั่งที่ตามเดิมของตนรวมกับเพื่อน ๆ ได้ การแยกนักเรียนออกไปจากเพื่อน เป็นแรงเสริมทางลบซึ่งต่างกับการลงโทษ เพราะการลงโทษมักจะทำหลังจากนักเรียนมีพฤติกรรมไม่พึงปรารถนา โดยหยุดการแยกนักเรียนจากหมู่เพื่อน

เมื่อนักเรียนทำงานเรียนร้อย นักเรียนส่วนมากจะพยายามหนีจากสภาพการณ์ที่ไม่พึงปรารถนา เช่น แยกออกจากโต๊ะเดียว

สกินเนอร์เห็นความสำคัญของการให้แรงเสริมมาก จึงได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการให้แรงเสริมไว้อย่างละเอียด สกินเนอร์ได้แบ่งการให้แรงเสริมออกเป็น 2 ชนิด คือ

1. การให้แรงเสริมทุกครั้ง คือ การให้แรงเสริมแก่อินทรีย์ที่แสดงพฤติกรรมที่กำหนดไว้ทุกครั้ง (Continuous Reinforcement)
2. การให้แรงเสริมเป็นครั้งคราว (Partial Reinforcement) คือ ไม่ต้องให้แรงเสริมทุกครั้ง ที่อินทรีย์แสดงพฤติกรรม สกินเนอร์พบว่า การให้แรงเสริมทุกครั้ง แม้ว่าจะช่วยให้ระยะแรกของการเรียนรู้แบบการวางเงื่อนไขแบบโอเปอแรนต์ แต่ไม่มีประสิทธิภาพดีเท่ากับการให้แรงเสริมเป็นครั้งคราว

สกินเนอร์ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการให้แรงเสริมเป็นครั้งคราว โดยแบ่งการให้แรงเสริมเป็นครั้งคราวออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. การให้แรงเสริมตามช่วงเวลาที่แน่นอน (Fixed Interval)
2. การให้แรงเสริมตามช่วงเวลาที่ไมแน่นอนหรือไม่สม่ำเสมอ (Variable Interval)
3. การให้แรงเสริมตามอัตราส่วนที่แน่นอนหรือคงที่ (Fixed Ratio)
4. การให้แรงเสริมตามอัตราส่วนที่ไมแน่นอน (Variable Ratio)

สกินเนอร์มีความเชื่อมั่นว่า แรงเสริมเป็นตัวแปรสำคัญในการเปลี่ยนพฤติกรรม หรือ การเรียนรู้ของนักเรียน ดังนั้นครูที่ดีจะต้องสามารถจัดสภาพของการเรียนการสอน เพื่อให้นักเรียนได้รับแรงเสริม เมื่อการเรียนรู้ได้เกิดขึ้น พฤติกรรมใดที่ได้รับแรงเสริม พฤติกรรมนั้นจะเป็นส่วนหนึ่งที่นักเรียนเรียนรู้ พฤติกรรมใดที่ไม่ได้รับแรงเสริม แม้ว่าจะเน้นสิ่งที่ครูต้องการให้เกิดก็จะมีอยู่นานคงทน

ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญานิยม (Constructivism)

ทฤษฎี Constructivism มีหลักการที่สำคัญว่า ในการเรียนรู้ผู้เรียนจะต้องเป็นผู้กระทำ (Active) และสร้างความรู้ แต่ในกลุ่มนักจิตวิทยา Constructivists มีความเห็นแตกต่างกันในเรื่องการเรียนรู้หรือการสร้างความรู้ว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากความเชื่อพื้นฐานของ Constructivism ซึ่งมีรากฐานมาจาก 2 แหล่ง คือ จากทฤษฎีพัฒนาการของพือาเจต์ และวิก็อตสกี ทฤษฎี Constructivism จึงแบ่งออกเป็น 2 ทฤษฎี คือ

1. Cognitive Constructivism หมายถึง ทฤษฎีการเรียนรู้พุทธิปัญญานิยม ที่มีรากฐานมาจากทฤษฎีพัฒนาการของพือาเจต์ ทฤษฎีนี้ถือว่าผู้เรียนเป็นผู้กระทำ (Active) และเป็นผู้สร้างความรู้ขึ้นในใจเอง ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีบทบาทในการก่อให้เกิดความไม่สมดุล

ทางพุทธิปัญญขึ้น เป็นเหตุให้ผู้เรียน ปรับความเข้าใจเดิมที่มีอยู่ให้เข้ากับข้อมูลข่าวสารใหม่ จนกระทั่ง เกิดความสมดุลทางพุทธิปัญญา หรือเกิดความรู้ใหม่ขึ้น

2. Social Constructivism เป็นทฤษฎีที่มีพื้นฐานมาจากทฤษฎีพัฒนาการของวิกตอร์สกี ซึ่งถือว่าผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมกับผู้อื่น (ผู้ใหญ่หรือเพื่อน) ในขณะที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรืองาน ในสถานะสังคม (Social Context) ซึ่งเป็นตัวแปรที่สำคัญ และขาดไม่ได้ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมทำให้ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยการเปลี่ยนแปลงความเข้าใจเดิม ให้ถูกต้องหรือซับซ้อนกว้างขวางขึ้น

แม้ว่านักจิตวิทยา Cognitive Constructivism และ Social Constructivism จะมีความเห็นแตกต่างกันในเรื่องการอธิบายว่าผู้เรียนสร้างความรู้อย่างไร แต่ทุกคนต่างเห็นร่วมกันในคุณลักษณะของ Constructivism ดังต่อไปนี้

1. ผู้เรียนสร้างความเข้าใจในสิ่งที่เรียนรู้ด้วยตนเอง
2. การเรียนรู้สิ่งใหม่ขึ้นกับความรู้เดิมและความเข้าใจที่มีอยู่ในปัจจุบัน
3. การมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีความสำคัญต่อการเรียนรู้
4. การจัดสิ่งแวดล้อม กิจกรรมที่คล้ายคลึงกับชีวิตจริง ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้

อย่างมีความหมาย

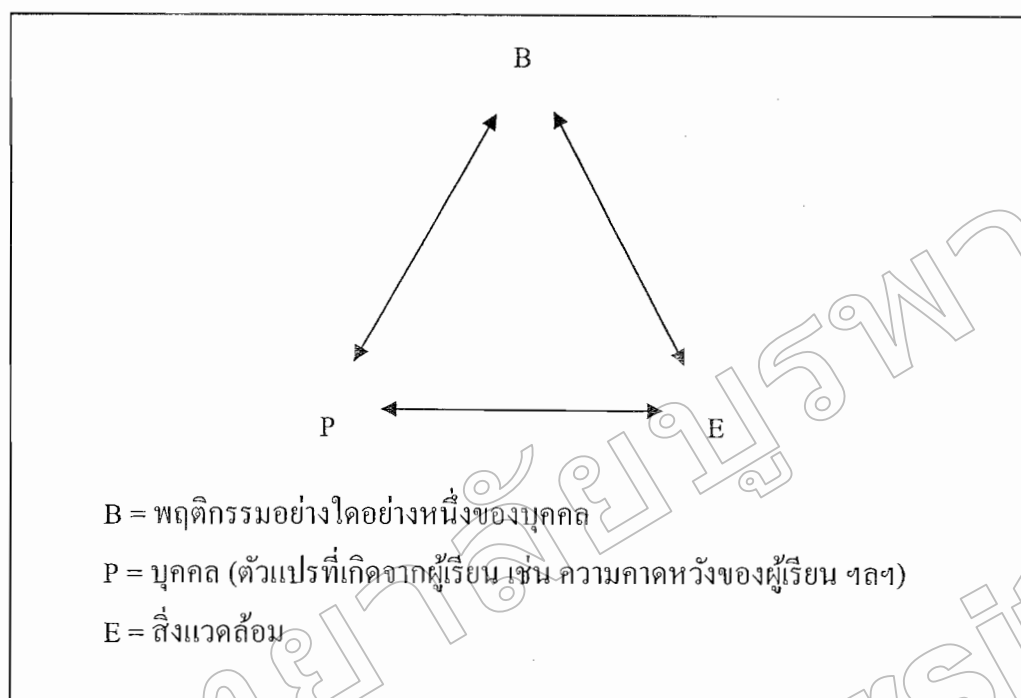
ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิปัญญา

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิปัญญา (Social Cognitive Learning Theory)

เป็นทฤษฎีของศาสตราจารย์บันดูรา แห่งมหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด (Stanford) ประเทศสหรัฐอเมริกา บันดูรามีความเชื่อว่าการเรียนรู้ของมนุษย์ส่วนมากเป็นการเรียนรู้โดยการสังเกตหรือการเลียนแบบ (Bandura, 1963) จึงเรียกการเรียนรู้จากการสังเกตว่า “การเรียนรู้โดยการสังเกต” หรือ “การเลียนแบบ” และเนื่องจากมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์ (Interact) กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ ตัวอยู่เสมอ บันดูรา อธิบายว่าการเรียนรู้เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนและสิ่งแวดล้อมในสังคม ซึ่งทั้งผู้เรียน และสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อกันและกัน

ความคิดพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเชิงพุทธิปัญญา

1. บันดูรา ได้ให้ความสำคัญของการปฏิสัมพันธ์ของอินทรีย์และสิ่งแวดล้อม และถือว่า การเรียนรู้ก็เป็นผลของปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนและสิ่งแวดล้อม โดยผู้เรียนและสิ่งแวดล้อม มีอิทธิพลต่อกันและกัน บันดูราได้ถือว่าทั้งบุคคลที่ต้องการจะ เรียนรู้และสิ่งแวดล้อมเป็นสาเหตุของพฤติกรรมและได้อธิบายการปฏิสัมพันธ์ ดังภาพที่ 5

ภาพที่ 5 ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนและสิ่งแวดล้อมของบันดูรา

2. บันดูรา ได้ให้ความแตกต่างของการเรียนรู้ (Learning) และการกระทำ (Performance) ว่าความแตกต่างนี้สำคัญมาก เพราะคนอาจจะเรียนรู้อะไรหลายอย่างแต่ไม่กระทำ บันดูราได้สรุปว่าพฤติกรรมของมนุษย์อาจจะแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท

2.1 พฤติกรรมสนองตอบที่เกิดจากการเรียนรู้ ผู้ซึ่งแสดงออกหรือกระทำสม่ำเสมอ

2.2 พฤติกรรมที่เรียนรู้แต่ไม่เคยแสดงออกหรือกระทำ

2.3 พฤติกรรมที่ไม่เคยแสดงออกทางการกระทำ เพราะไม่เคยเรียนรู้จริงๆ

3. บันดูรา ไม่เชื่อว่าพฤติกรรมที่เกิดขึ้นจะคงตัวอยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และทั้งสิ่งแวดล้อมและพฤติกรรมมีอิทธิพลซึ่งกันและกัน

ความหมายของศูนย์การเรียนรู้

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2540) ได้ให้ความหมายว่า ศูนย์การเรียนรู้ หมายถึง สถานที่จัดกิจกรรมการเรียนรู้ ที่ผู้เรียนสามารถหาความรู้ได้ด้วยตนเอง จากสื่อการเรียนการสอน หลายรูปแบบ หลายชนิด หลายประเภท ได้แก่ กิจกรรมแนะแนวการศึกษาอาชีพ กิจกรรมการเรียนรู้ทางวิชาการและวิชาชีพจากสื่อ กิจกรรมสนเทศ รวมทั้งยังเป็นแหล่งในการทำหน้าที่

ประสานงาน แหล่งวิทยาการความรู้ข่าวสารข้อมูลแก่ประชาชน กลุ่มเป้าหมาย หรือประชาชนทั่วไปในชุมชนต่าง ๆ แตกต่างกันไป

นิพนธ์ สุขปรีดี (2519) กล่าวว่า ศูนย์การเรียนรู้เป็นสถานที่ซึ่งได้จัดบรรยากาศให้ผู้เรียนสามารถเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ด้วยตนเองจากโปรแกรมการสอน ซึ่งจัดไว้ในรูปของแหล่งความรู้ตามหมวดหมู่ของเนื้อหาและประสบการณ์ต่าง ๆ ภายใต้การประสานงานดูแลของผู้สอน

ชัยยงค์ พรหมวงศ์ (2523) กล่าวว่า การสอนแบบศูนย์การเรียนรู้จะเป็นการสอนแบบกลุ่มกิจกรรม ซึ่งจะแบ่งผู้เรียนออกเป็น 4-6 กลุ่ม โดยให้แต่ละกลุ่มมีการประกอบกิจกรรมที่แตกต่างกันไปตามที่กำหนดไว้ในชุดการสอน โดยจะใช้เวลาประมาณ 15-25 นาที เพื่อประกอบกิจกรรมตามคำสั่งในแต่ละศูนย์กิจกรรม

บุญเกื้อ คอรวาเวช (2542) ให้ความหมายของศูนย์การเรียนรู้ว่า เป็นการขยายห้องเรียนปกติออกไป โดยการจัดระบบการสอนและแหล่งความรู้ขึ้นมาใหม่ ให้ผู้เรียนแบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยประมาณกลุ่มละ 6-8 คน เพื่อร่วมกันประกอบกิจกรรมในศูนย์ต่าง ๆ ที่จัดไว้ในห้องเรียน และเวียนไปจนครบทุกศูนย์ ซึ่งเป็นวิธีการสอนที่ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ชม ภูมิภาค (2524) ได้กล่าวว่า ศูนย์การเรียนรู้เป็นแหล่งช่วยให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาพฤติกรรมการทำงาน ภายใต้บรรยากาศแห่งอิสรภาพอันเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง

ดังนั้น จึงสามารถสรุปได้ว่า ศูนย์การเรียนรู้ หมายถึง แหล่งความรู้ที่จะให้บริการความรู้ และเป็นสถานที่จัดกิจกรรมการเรียนรู้ และให้ข่าวสารข้อมูลแก่กลุ่มเป้าหมายผู้เรียน โดยเป็นศูนย์ประสบการณ์การเรียนรู้ที่จัดขึ้นให้สมบูรณ์ในตัวเอง ซึ่งผู้เรียนมีโอกาสในการดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง เพื่อตอบสนองความต้องการของการเรียนรู้ที่มีความแตกต่างกัน

การวิจัยแบบผสม

ระเบียบวิธีแบบผสม (Mixed Methods) เป็นการวิจัยรูปแบบผสมสองลักษณะ ระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ระเบียบวิธีแบบผสม จำแนกได้ 3 ลักษณะ คือ รูปแบบการผสมอย่างเท่าเทียมกัน รูปแบบการผสมแบบตัวหลักและตัวรอง และรูปแบบการผสมหลายระดับ ในปัจจุบันนิยมใช้ระเบียบวิธีแบบผสมในทุกขั้นตอน ดังนี้ (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2545)

1. รูปแบบการผสมอย่างเท่าเทียมกัน (Equivalent Status Design) ทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ จำแนกออกเป็นแบบตามลำดับ และแบบคู่ขนาน/พร้อมกัน

2. รูปแบบการผสมอย่างเป็นตัวหลักและตัวรอง (Dominant-less Dominant Design) โดยมีหนึ่งเป็นตัวหลักและหนึ่งเป็นตัวรอง จำแนกออกเป็นแบบตามลำดับ และแบบคู่ขนาน/พร้อมกัน

3. รูปแบบการผสมหลายระดับ (Multilevel)

การวิจัยแบบผสมอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการแก้จุดอ่อนของแต่ละวิธีด้วยการเสริมจุดแข็งของวิจัยแบบผสมได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นกลยุทธ์ของการเสริมสร้างความแข็งแกร่งของงานวิจัยทางสังคม (ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล และสุภาพ นัศราภรณ์, 2549) ระเบียบวิธีแบบผสม (Mix Methods) เป็นการออกแบบแผนการวิจัยที่มีจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ดังนี้

1. เพื่อเป็นการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อมูลโดยใช้เทคนิคการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation) เพิ่มความเชื่อมั่นในผลการวิจัย
 2. เพื่อเป็นการเสริมให้สมบูรณ์หรือเติมเต็ม (Complementary) เช่น ตรวจสอบประเด็นที่ซ้ำซ้อน หรือประเด็นที่แตกต่างกันของปรากฏการณ์ที่ศึกษา เป็นต้น
 3. เพื่อเป็นการริเริ่ม (Initiation) เช่น การค้นหาประเด็นที่ผิดปกติ ประเด็นที่ผิดธรรมดา ประเด็นที่ขัดแย้งกัน หรือประเด็นที่เป็นทศนะใหม่ ๆ ที่น่าสนใจ เป็นต้น
 4. เพื่อเป็นการพัฒนา (Development) เช่น เป็นผลจากการนำการศึกษาในขั้นตอนหนึ่งไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในอีกขั้นตอนหนึ่ง เป็นต้น
 5. เพื่อเป็นการขยาย (Expansion) ให้งานวิจัยมีขอบข่ายที่กว้างขวางออกไปมากยิ่งขึ้น ต้องการข้อค้นพบทั้งภาพกว้างและภาพเล็ก เช่น การวิจัยเชิงสำรวจสามารถตอบคำถามในภาพกว้างของสถานภาพที่ศึกษาได้ แต่ไม่สามารถสะท้อนความเป็นจริงในเชิงลึกเหมือนเช่น การศึกษาเฉพาะกรณีศึกษาได้ ในทางตรงกันข้าม การศึกษาเฉพาะกรณีศึกษาก็ให้ข้อมูลเฉพาะบริบทเท่านั้น ไม่สามารถฉายภาพกว้างได้ จึงเป็นข้อจำกัดให้งานวิจัย ไม่ครบมิติที่ต้องการศึกษา
- ดังนั้น ในการออกแบบระเบียบวิธีแบบผสม ผู้วิจัยจะต้องกำหนดประเภท (Type) ของการวิจัยที่จะนำมาผสมกันก่อนว่าจะเป็นการวิจัยประเภทใด มิใช่เป็นการผสมกันในระดับการเก็บรวบรวมข้อมูลเท่านั้น แต่การเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นเพียงองค์ประกอบย่อยหนึ่ง ที่ผู้วิจัยจะต้องออกแบบแผนการเก็บรวบรวมข้อมูลหลังจากการกำหนดประเภทของการวิจัย แล้วจึงจะทำให้งานวิจัยมีความลุ่มลึกครอบคลุมทุกมิติของเรื่องที่ต้องการศึกษา

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ความหมายของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

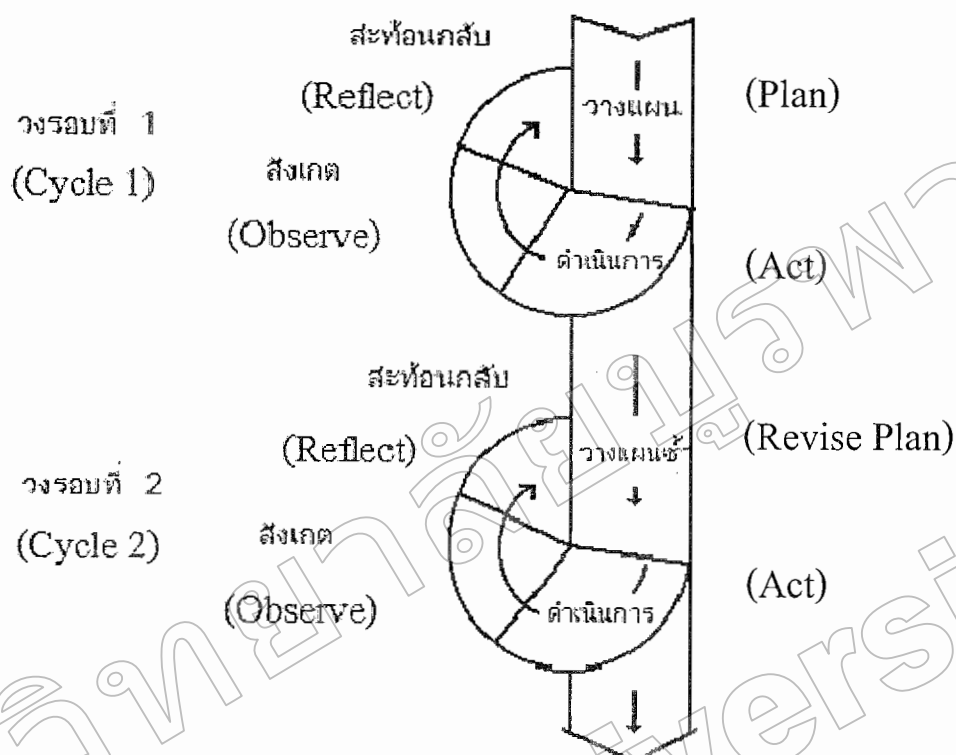
การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีชื่อเรียกได้หลายชื่อ แต่ที่เรียกกันบ่อย ๆ คือ การสืบค้นข้อเท็จจริงบนพื้นฐานของชุมชน (Stringer, 1996, p. 9) การวิจัยโดยการกระทำร่วมกัน หรือ การวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Kemmis & McTaggart, 1990, p. 11) หรือการวิจัยด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ (Mills, 2000, p. 7) ซึ่งหมายถึง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (สุวิมล ว่องวานิช, 2548, หน้า 15)

ลีวิน (Lewin, 1947) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการการวิจัยที่เป็นวงจรแบบขดลวด มี 3 ขั้นตอน คือ 1) มีการวางแผนโดยการสำรวจตรวจตรา 2) การลงมือปฏิบัติ และ 3) การค้นหาความจริงที่เกี่ยวกับการปฏิบัติ

โครี (Corey, 1953 cited in Mills, 2009, p. 7) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการวิจัยที่มีผู้มีส่วนร่วมพยายามค้นหาปัญหาของคน ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อเสนอแนะ แก้ไข และประเมินการตัดสินใจและการทำงานของตนเอง

เบสส์ซี (Bassey, 1986) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นกระบวนการวิจัยที่ดำเนินการอย่างรวดเร็ว โดยมีลักษณะ 3 ประการ คือ 1) เพื่อหาทางปรับปรุง 2) มีความเป็นประชาธิปไตยในการทำงานร่วมกันของผู้ร่วมงาน 3) มีการสะท้อนผลวิจัย โดยการวิจัยในชั้นเรียน มีครูเป็นผู้วิเคราะห์และสะท้อนผลการวิจัย โดยมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาการจัดการเรียนการสอนหรือแก้ไขปัญหาในชั้นเรียน

เคมีส และแทกการ์ด (Kemmis & McTaggart, 1990) ให้ความหมาย การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นการรวมการศึกษาและเป็นการสะท้อนภาพของผู้ที่มีส่วนร่วมในการวิจัยเพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ของชุมชนและสังคมอย่างสมเหตุสมผล และยุติธรรม การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น 4 ช่วง คือ การไตร่ตรอง การวางแผน การปฏิบัติ และการสังเกต ในแต่ละช่วงของการวิจัยเกิดขึ้นแบบพึ่งพากันและกันและหมุนตามกันเป็นวงจร และเชื่อว่าจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นได้ในสังคม แต่ในขณะเดียวกันความสำเร็จของงานวิจัยแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยวิธีการตรวจสอบการกระทำของแต่ละคนในกลุ่มอย่างจริงจัง ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญที่ทุกฝ่ายต้องเข้าใจ หลังจากนั้นความรู้ใหม่อาจเกิดขึ้นและก่อตัวพัฒนาไปสู่การเป็นทฤษฎี ความรู้ และทฤษฎีที่เกิดขึ้นอาจจะมาจากการเปลี่ยนแปลงที่สังเกตเห็นได้หรือกระบวนการที่เกิดขึ้นหรือทั้งสอง ตลอดเวลาของหมุนเป็นวงจร ดังภาพที่ 6

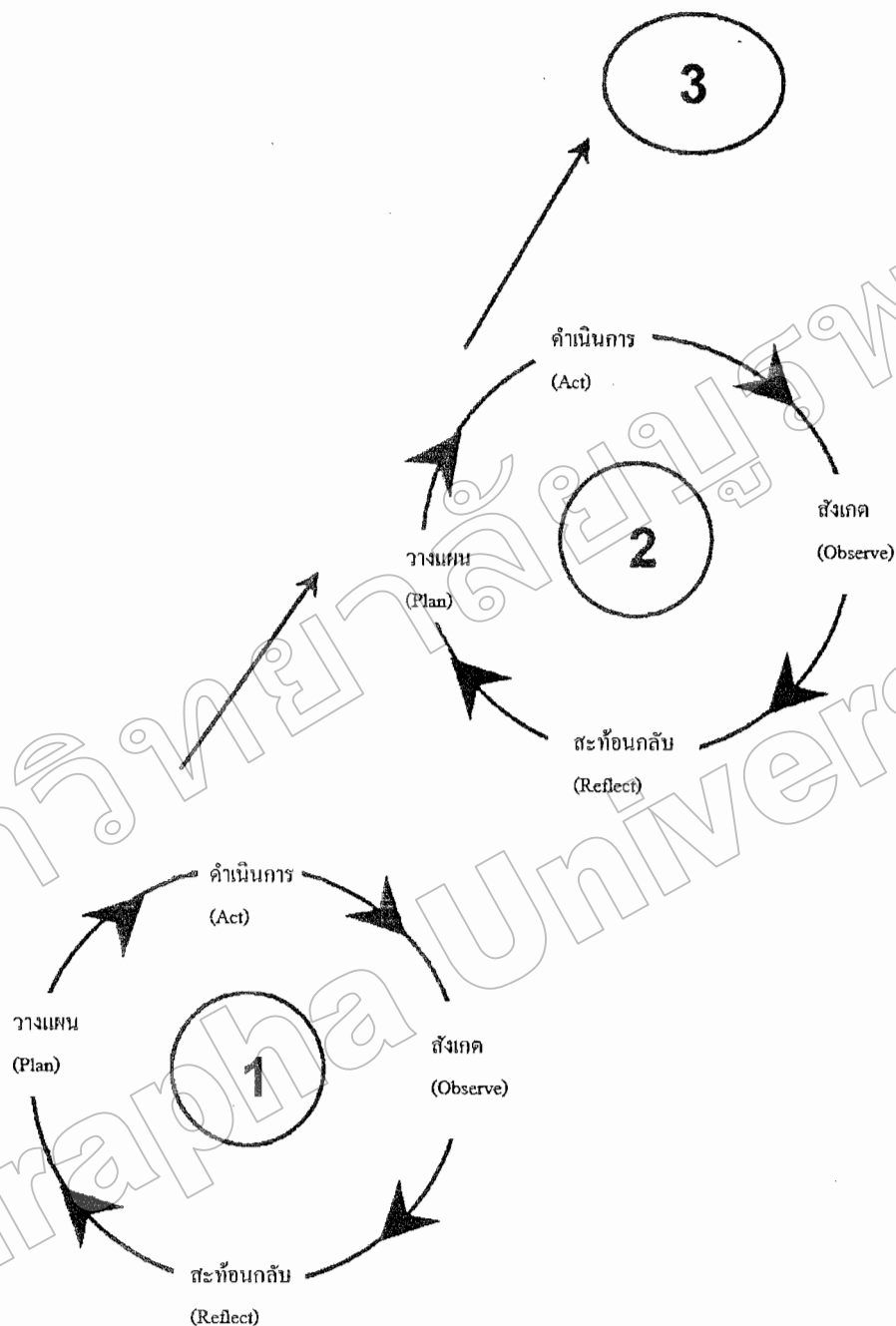

ภาพที่ 6 วงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติตามแนวคิดของ เคมมิส และแทกการ์ด (Kemmis & McTaggart, 1990)

เอลเลียต (Elliott, 1991) ปรับปรุงโมเดลของ Lewin โดยเพิ่มการทำงานที่สำคัญ ดังนี้

- 1) การระบุความคิดเห็นขั้นต้น 2) มีการค้นหาและวิเคราะห์สภาพข้อเท็จจริง 3) มีการกำหนดแผนงานทั่วไป 4) มีการพัฒนาขั้นตอนการปฏิบัติงาน 5) การนำแผนปฏิบัติงานรอบแรกไปลงมือทำ 6) การกระตุ้นกำกับและศึกษาผลที่เกิดขึ้น 7) การค้นหาวิเคราะห์สภาพข้อเท็จจริง เพื่ออธิบายความล้มเหลวที่เกิดขึ้น 8) การปรับปรุงความคิดเห็นใหม่ 9) การปรับแผนงานทั่วไป และ 10) การกำหนดขั้นตอนการปฏิบัติรอบที่สอง และนำแผนไปปฏิบัติเป็นวงจรต่อไป

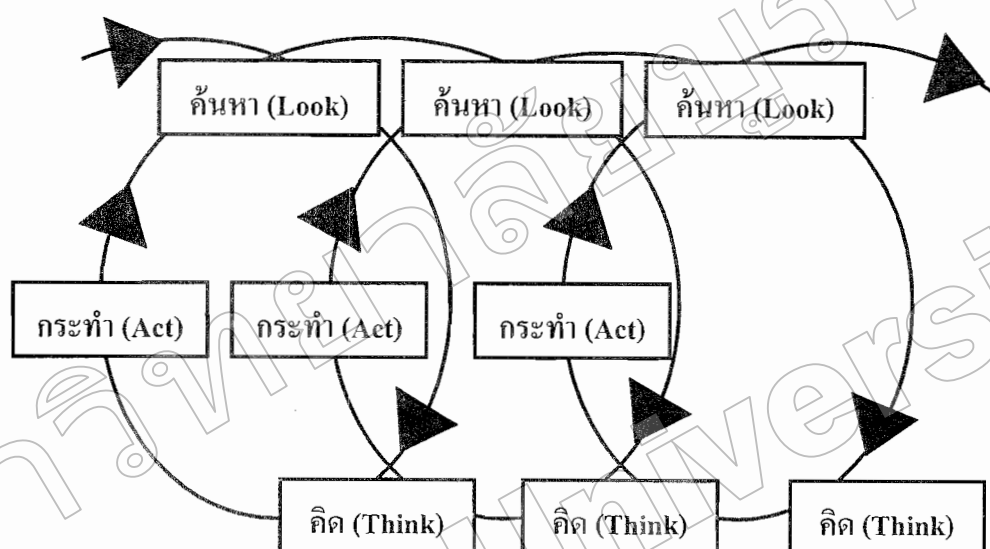
ซูเบอร์-สเกอร์ริท Zuber-Skerritt (1992) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นการวิจัยที่มีขั้นตอนการทำงานเป็นวงจรต่อเนื่อง 4 ขั้นตอน คือ 1) การวางแผนกลยุทธ์ (Plan) 2) การนำแผนไปปฏิบัติ (Act) 3) การสังเกตรวมการติดตามและประเมินผล (Observe) และ 4) การสะท้อนกลับรวมการแก้ไขปรับปรุง (Reflect) เป็นการศึกษาที่นำผลจากการสะท้อนกลับไปวางแผน นำแผนไปปฏิบัติ สังเกตและสะท้อนกลับการปฏิบัติงานของตนเองที่เป็นวงจรแบบขดลวด ดังภาพที่ 7

ภาพที่ 7 วงจรการวิจัยเชิงปฏิบัติการตามแนวคิดของ ซูเบอร์-สเกอร์ริท Zuber-Skerritt (1992)

สตรนเกอร์ (Stringer, 1996) กล่าวว่า กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แสดงให้เห็นถึงวงจรที่เป็นพลวัตในการค้นหา การคิดและการกระทำได้ดีที่สุด เรียกกระบวนการนี้ว่า “พลวัตแห่งการกระทำร่วมกัน” รูปแบบดังกล่าว แบ่งออกเป็น 3 ระยะคือ การค้นหา (Look) การคิด (Think) และการกระทำ (Act) เป็นการวิจัยที่เป็นกระบวนการทำซ้ำ ปรับการดำเนินการ และการแปลความหมาย

ที่ทำให้ทุกฝ่ายเข้าใจในเหตุการณ์ที่พบ ช่วงการค้นหาประกอบด้วยการรวบรวมข้อมูล โดยอาศัย การสัมภาษณ์ การสังเกต และการศึกษาเอกสาร การบันทึกและการวิเคราะห์ข้อมูลข่าวสาร รวมถึง การรายงานผลให้กับผู้มีส่วนร่วมทุกฝ่ายได้รับทราบ ช่วงการคิด หมายถึง การตีความประเด็น ปัญหาอย่างลึกซึ้งและกำหนดความสำคัญก่อนหลังของการกระทำ ช่วงการกระทำ เป็นการแก้ไข ปัญหาเชิงปฏิบัติการ กำหนดแผน นำแผนสู่การปฏิบัตินั้น ๆ ดังภาพที่ 8

ภาพที่ 8 วงจรพลวัตการกระทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ตามแนวคิดของ สเตรนเกอร์ (Stringer, 1996)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) คือ การจัดการชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยมีนักวิจัยจากภายนอกชุมชนทำหน้าที่ เป็นนักจัดการองค์การ รับบทบาทเป็นที่เล็งช่วยจัดอบรมหาความรู้และฝึกทักษะการทำวิจัย ให้แก่ชุมชน และระมัดระวังที่จะไม่เข้าไปครอบงำความคิดและการตัดสินใจของชุมชน ขณะเดียวกัน ต้องส่งเสริมชาวบ้านให้เป็นผู้มีบทบาทหลักในทุกขั้นตอน ของกระบวนการ แบบมีส่วนร่วม อาจจะสอดคล้องในบางจังหวะของการพัฒนาที่เห็นสมควร สุวิมล ว่องวาณิช (2548, หน้า 21) กล่าวว่า ลักษณะที่สำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ 1) มีการสะท้อนกลับผลเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของตนเองและผลที่เกิดขึ้น 2) มีการเปิดโอกาส ให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง มีส่วนในการวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติงานและผลที่ได้รับ 3) มีกระบวนการ ดำเนินงานเป็นวงจรต่อเนื่องและทำเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติการ และ 4) ผลที่ได้จากการวิจัย นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติงาน

สรุปว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การวิจัยเพื่อการพัฒนา ที่รวมการวิจัยแบบมีส่วนร่วม กับ การวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้าด้วยกัน และเป็นเครื่องมือ ในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยคณะวิจัย ชุมชน และแกนนำชาวบ้าน มีส่วนร่วม ในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทาง ในการแก้ไข ตลอดจนการดำเนินงานและติดตามประเมินผล เพื่อให้ผลการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติจริง เพื่อการพัฒนา ดำเนินการตั้งแต่เตรียมการ วางแผน ลงมือปฏิบัติ และค้นหาข้อเท็จจริงจนเป็นเกลียว หรือวงจรต่อเนื่องกันไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ เพื่อการปรับปรุงคุณภาพ ของคนในองค์กร ชุมชน และชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัว (Stringer, 1996) แม้ว่าหลายประเด็น จะเหมือนกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการของครูหรือของสถานศึกษา แต่ประเด็นที่แตกต่างกันออกไป ก็คือการมีส่วนร่วมกับบุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในความพยายามปรับปรุงพัฒนา และการมอบอำนาจ ให้กับบุคลากรและองค์กรทางการศึกษา การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีจุดเน้นที่การปรับปรุง พัฒนางานให้ดีขึ้น และการสร้างพลังอำนาจให้กับบุคคล นอกจากนั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม ยังมีพื้นฐานความคิดที่ชัดเจนในการปรับแนวทางของกระบวนการสืบหาข้อเท็จจริง โดยการรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ผลการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติจริง เพื่อการพัฒนาดำเนินการ ตั้งแต่เตรียมการ วางแผน ลงมือปฏิบัติและค้นหาข้อเท็จจริงจนเป็นเกลียวหรือวงจรต่อเนื่องกันไป (องอาจ นัยพัฒน์, 2548, หน้า 341)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่มีพื้นฐานบนความเสมอภาค และมีหลักของการรับฟังความคิดเห็นของกันและกัน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีลักษณะเปิดรับฟังความคิดเห็นของทุกคน ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นที่กำลังศึกษา โดยอาศัย การรับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เพื่อพัฒนาความเป็นอยู่ของทุกฝ่ายดีขึ้น ตัวอย่าง เช่น ผู้วิจัยต้องสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดี กำหนดกลุ่มที่มีส่วนได้ส่วนเสีย กำหนดกลุ่มเป้าหมายหลัก กำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้วิจัย และการสร้างบรรยากาศในบริบทของสนามวิจัย (Stringer, 1996) ค่านิยมทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตก็เป็นประเด็นที่สำคัญ ซึ่งอาศัยการวิจัย เชิงปฏิบัติการดังกล่าวนี้ จะนำมาซึ่งมุมมองใหม่สำหรับ โรงเรียน ชุมชน สโมสร เยาวชน และ กลุ่มคุณธรรมจริยธรรมภายในสถานศึกษา

เดสเลอร์ และ เอ็นเวอร์ท (Deshler & Ewert, 1995, p. 9) และ สมิท (Smith 1997, pp. 177-178) อ้างถึงใน ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล และสุภาพ นัตรารณณ์ (2549, หน้า 265) กล่าวว่า ถึงความเชื่อพื้นฐานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

1. ปึงเจกชนทุกคน แม้ว่าจะอยู่ในสถานะของความด้อยโอกาสใด ๆ ย่อมมีศักยภาพ การร่วมคิดร่วมทำเพื่อนเปลี่ยนแปลง-สร้างสรรค์สิ่งที่ดีกว่าในสังคมด้วยตนเอง

2. การสร้างและใช้ความรู้ต้องเป็นไปตามครรลองประชาธิปไตย ทั้งนี้ ความรู้ความชำนาญ และทรัพยากรต่าง ๆ ในสังคมจะต้องมีการแบ่งปันอย่างเท่าเทียมกัน เพื่อให้เกิดการกระจาย และ เกื้อหนุนโครงสร้างของสังคมที่เป็นธรรม

3. ความมุ่งมั่นรวมใจอย่างแท้จริงจากทั้งคนในและคนนอกสังคมเป็นสิ่งจำเป็น ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง จะไม่มีนักวิจัยภายนอกที่ทำงานโดยลำพังกลุ่มเดียว เพื่อนำ การเปลี่ยนแปลง แต่จะเป็นการร่วมมือร่วมใจบนพื้นฐานที่เท่าเทียมและยอมรับในผลที่เกิดขึ้น ร่วมกัน

4. การเปลี่ยนแปลงที่มุ่งหวังต้องเป็นไปอย่างสันติวิธี โดยมีคุณลักษณะระหว่างสังคม และ ธรรมชาติ

เคมีส และ วิลคินสัน (Kemmis & Wilkinson 1998) สรุปลักษณะเด่นของการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ 6 ประเด็นหลัก ดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการทางสังคม ซึ่งผู้วิจัย ทำการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างส่วนบุคคลกับส่วนร่วม เพื่อสร้างความเข้าใจว่าแต่ละบุคคล ถูกสร้างใหม่โดยอาศัยการปฏิบัติการทางสังคมแบบมีส่วนร่วม เมื่อนำมาประยุกต์กับทางการศึกษา การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอาจเป็นการศึกษาการทำงานเป็นทีมของครู เป็นต้น

2. รูปแบบการวิจัยเป็นการศึกษาโดยอาศัยการมีส่วนร่วม หมายความว่า แต่ละบุคคล ระหว่างกระบวนการศึกษา ต่างตรวจสอบว่าตนเองมีความเข้าใจอย่างไร มีทักษะ ค่านิยม รวมถึง ความรู้ของตนเองในปัจจุบันทั้งในแง่ที่ดีและแง่ที่เป็นอุปสรรคนั้นมีอะไรบ้าง ตัวอย่างเช่น ครูผู้สอนต้องการศึกษาตนเองเพื่อสร้างความเข้าใจที่ดีขึ้นในการปฏิบัติงาน

3. รูปแบบการวิจัยเป็นการลงมือปฏิบัติและทำงานร่วมกัน ร่วมกันลงมือปฏิบัติ แก้ไขปัญหาของชุมชน ผลผลิตของความรู้ โครงสร้างขององค์การทางสังคม โดยมีวัตถุประสงค์ ที่จะลดการกระทำที่เป็นอุปสรรคที่ไม่สมเหตุผล ผลการสูญเสีย ลดความไม่เท่าเทียมกัน

4. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการปฏิบัติการที่จุดประกายที่สร้างสรรค์ สามารถแก้ไขข้อจำกัดที่มีอยู่ได้ ก่อให้เกิดการพัฒนา เช่น การปรับกระบวนการสอน เพื่อให้ผู้เรียน เรียนรู้ได้ดีขึ้น เป็นต้น

5. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อช่วยให้แต่ละบุคคลได้หลุดพ้นจากอุปสรรค ที่พบในกระบวนการทำงานและความสัมพันธ์ของอำนาจที่เกิดขึ้น

6. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยแบบเป็นพลวัต รูปแบบของการ ตรวจสอบ แก้ไขปรับปรุงอย่างเป็นพลวัตกับการลงมือกระทำจนสำเร็จ จากผลของการปฏิบัตินั้น

บทเรียนจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

บทเรียนที่นักวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมพบและเสนอไว้เป็นแนวคิดสำหรับผู้สนใจ จะใช้แนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมพิจารณา ดังนี้

1. ข้อเท็จจริงทางสังคม (Social Facts) นั้น แตกต่างจากข้อเท็จจริงทางธรรมชาติ (Natural Facts) เพราะข้อเท็จจริงทางสังคมไม่ใช่สิ่งที่เราได้มาตามที่มีนมืออยู่ แต่เป็นสิ่งที่นักวิจัยต้องสร้างมันขึ้น โดยผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้าน ข้อเท็จจริงทางสังคมจึงหาได้ยากกว่า ซึ่งเป็นจุดสำคัญที่นักวิจัยจะต้องยอมรับและตระหนักตลอดเวลา

2. หลักการที่นักวิจัยสังคมศาสตร์โดยเฉพาะมานุษยวิทยาอ้างเสมอว่า การเข้าถึงความเป็นจริงทางสังคม (Social Realities) นั้น ผู้วิจัยต้องวางตัวเป็นกลางไม่ใช่คุณค่าของตนในการตัดสินใจ (Value Free) ซึ่งจะทำให้ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จนักเพราะคุณค่าหลายอย่างที่แทรกซึมอยู่ในสำนึกในความรู้สึกของนักวิจัยจะคอยชี้นำปรุงแต่งและควบคุมความคิด และการกระทำของเขาย่อมทำให้เป็นกลางได้ยาก เมื่อเปรียบเทียบกับ การเข้าถึงความเป็นจริงทางวิทยาศาสตร์

3. ในความเป็นจริงทางสังคม มีองค์ประกอบหลายอย่างที่มีอิทธิพลต่อกระบวนการทางสังคมอยู่เช่น ความรู้สึก เจตจำนง คุณค่าของประชาชน เป็นต้น การกระทำความเข้าใจองค์ประกอบเหล่านี้จะต้องใช้วิธีการหาคุณภาพในการศึกษา ซึ่งแม้ว่าสิ่งที่ค้นพบจะไม่อาจแสดงเป็นปริมาณได้ก็ตาม

4. การที่นักวิจัยมีความผูกพันและเข้าไปเกี่ยวข้องในกระบวนการการวิจัยเป็นส่วนตัว หรือยึดถือค่านิยมอย่างจริงจังต่อประชาชน การกระทำดังกล่าวกลับยิ่งทำให้โอกาสที่นักวิจัยจะได้เข้าถึงกลุ่มสำคัญในสังคมมีมากขึ้น

5. ควรสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิจัยให้กว้างขวางมากขึ้น และให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเท่าที่จะทำได้ เพราะจะช่วยให้ยกระดับความรู้ที่จะได้รับ

6. การวิจัยประยุกต์ทางสังคมศาสตร์ ต้องคำนึงถึงการนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความจริงในสังคม (Transformation of Reality) ด้วยการนำเสนอสิ่งที่พบจากการวิจัยแก่ประชาชนที่เกี่ยวข้อง และผู้ที่มิพบทางทำการปกครองประเทศนั้น

ลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการแสดงความสัมพันธ์ ระหว่างผู้วิจัย ชาวบ้าน และชุมชน ที่มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างนักวิจัย จากภายนอก กับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นชาวบ้าน หรือสมาชิกของชุมชน (ชอบ เข้มกลัด และโกวิท พวงงาม, 2547, หน้า 6)

รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอน มีกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น มีการปฏิบัติให้เห็นจริง และมีการประเมินผลร่วมกันเป็นระยะ ๆ ซึ่งจะต้องอาศัยเทคนิคเฉพาะในการดำเนินการวิจัยในแต่ละขั้นตอนการสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment) สิ่งที่เกิดขึ้นจากกระบวนการพัฒนาทำให้ชุมชนสร้างพลังของตนเองขึ้นมา เพื่อการแก้ไขปัญหาของแต่ละชุมชนให้ต่อเนื่องและยั่งยืนตลอดไป

ผู้วิจัยปฏิบัติงานร่วมกับกลุ่มสมาชิกที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย การมีส่วนร่วมของกลุ่มบุคคลภายนอกนั้น หมายถึง การเข้ามามีบทบาทในการคิด การกระทำ การรับรู้และเกี่ยวข้องไปพร้อม ๆ กัน การสร้างบรรยากาศของการยอมรับและความสัมพันธ์ที่ร่วมมือกัน การสื่อสารด้วยรูปแบบที่จริงใจและเหมาะสม บางครั้งอาจจะปรับบทบาทกันบ้างระหว่างทำงาน

สมโภชน์ อเนกสุข (2548, หน้า 18) สรุปว่า ลักษณะของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วย การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกต การสะท้อนผลการปฏิบัติ และการปรับปรุงแผน เพื่อนำไปปฏิบัติในวงจรช่วงต่อไปจนกว่าจะได้รูปแบบของการปฏิบัติงานที่พึงพอใจ ซึ่งกระบวนการวิจัยต้องมีความยืดหยุ่นสูง ความเป็นพลวัต ไม่จำเป็นต้องดำเนินงานเชิงเส้นตรง สามารถทำการวิจัยซ้ำกันได้อีก โดยพิจารณาจากผลสะท้อนกลับ ซึ่งจะเป็นข้อมูลสำหรับการพัฒนาแผนงานและกระบวนการวิจัยลำดับต่อไป

ดังนั้น ลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ รูปแบบเน้นการมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง เน้นการปฏิบัติ และมีกระบวนการยืดหยุ่น เป็นพลวัตเกิดขึ้นซ้ำกันได้อีกเป็นเกลียวปฏิสัมพันธ์ โดยพิจารณาจากผลสะท้อนของสิ่งที่ปัญหาการรวบรวมข้อมูล และการปฏิบัติ

ขั้นตอนในการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ขั้นตอน 1 พิจารณาความเป็นไปได้และเหมาะสมที่จะใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นรูปแบบประยุกต์ของการค้นหาข้อเท็จจริงอย่างเป็นระบบ ผู้วิจัยอาจจะใช้เพื่อนำเสนอประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับชุมชน การทำวิจัยดังกล่าวต้องใช้ระยะเวลาในการรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการทดสอบทางเลือกที่หลากหลายในการแก้ไขปัญหา โดยผู้วิจัย จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย ซึ่งเป็นผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากผลการวิจัยนั้น และเป็นผู้ที่สามารถร่วมในโครงการวิจัยนั้น ๆ ได้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ ใช้การรวบรวมข้อมูลทั้งในรูปแบบของปริมาณและคุณภาพ เพื่อนำไปสู่การวางแผนเชิงปฏิบัติการต่อไป

ขั้นตอน 2 ระบุปัญหาที่จะศึกษา

เงื่อนไขที่สำคัญที่สุดในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ ปัญหานั้น ๆ ต้องได้รับการแก้ไข โดยผู้อยู่ในชุมชน (Kemmis & Wilkinson, 1998) วิธีการที่จะเริ่มต้นการศึกษาค้นคว้า

คือการหาประเด็นการวิจัย ในระหว่างการเริ่มต้นหาประเด็นปัญหาที่ต้องการแก้ไขนั้น ผู้วิจัย อาจจะเกิดปัญหาที่ตามมาหลายประการ ผู้วิจัยเชิงปฏิบัติการอาจเริ่มต้นด้วยการรวบรวมข้อมูล ประเมินผลข้อมูลที่ได้มา หรือแม้แต่การทดลองวางแผนการปฏิบัติการ

ขั้นตอน 3 ระบุแหล่งที่จะช่วยระบุปัญหา

การสืบหาจากแหล่งค้นคว้าที่หลากหลายอาจจะใช้ในการสร้างแบบแผนในการลงมือปฏิบัติ ผู้วิจัยจำเป็นต้องทบทวนค้นคว้าวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องและพิจารณาถึงผลการวิจัยที่ผ่านมา การสอบถามเพื่อนผู้วิจัย เพื่อขอคำแนะนำ การเข้าร่วมทีมทำงาน ผลงานวิจัยของมหาวิทยาลัย หรือผู้ที่มีความรู้ในชุมชน หรือศึกษากับบุคคลที่เคยทำวิจัยเชิงปฏิบัติการมาก่อนก็สามารถ ช่วยทำให้เกิดความเข้าใจในระหว่างการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการได้ด้วยเช่นกัน

ขั้นตอน 4 ระบุข้อมูลที่ต้องการ

การวางแผนในการรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยต้องสนใจว่าใครจะสามารถให้ข้อมูลได้ กลุ่มเป้าหมายก็คนที่ จะทำการศึกษา วิธีการเข้าถึงคนเหล่านั้นด้วยความกลมกลืน หรือ ให้การสนับสนุนจากผู้ให้ข้อมูล ชนิดของข้อมูลที่ผู้วิจัยต้องการรวบรวม เป็นข้อมูลเชิงปริมาณ หรือเชิงคุณภาพหรือทั้งสองรูปแบบ วิธีการได้มาของข้อมูลมี ดังนี้ 1) ด้านประสิทธิภาพ ด้วยวิธีบันทึกการสังเกตและการสนทนา 2) ด้านการค้นหาค ด้วยวิธีการสอบถามจากบุคคล 3) ด้านการตรวจสอบด้วยวิธีการบันทึก ซึ่ง มิลส์ (Mills, 2000) ได้ทำการวิจัยโดยอาศัยข้อมูล ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

ขั้นตอน 5 การนำข้อมูลไปใช้

การรวบรวมข้อมูลจะต้องใช้เวลามาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าผู้วิจัยเก็บข้อมูล มาจากหลายแหล่ง นอกจากนั้นผู้ร่วมทีมทำงานอาจมีเวลาจำกัดในการที่จะดำเนินการตามแผน การเก็บข้อมูลหรือการสัมภาษณ์ทั้งหมด ความถูกต้องของข้อมูลที่บันทึกรวบรวมมา การนำข้อมูล มาแยกเก็บเป็นประเภท การระบุกำหนดประเภทข้อมูล การวิเคราะห์ประเภทข้อมูล และรวมถึง การพิจารณาคุณภาพของข้อมูลที่ได้มาเป็นสิ่งสำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอน 6 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยอาจดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยตนเองหรือขอความช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญ ในการวิเคราะห์ข้อมูลโดยเฉพาะ อาจจะแสดงผลการวิจัยให้กับผู้อื่นได้ช่วยในการตีความในสิ่งที่ค้นพบ อาจจะใช้วิธีเปรียบเทียบข้อมูลกลุ่มย่อยหรือศึกษาความสัมพันธ์ในหลาย ๆ ตัวแปรก็ได้ โดยทั่วไปอาจใช้สถิติเชิงบรรยายก็เพียงพอสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูล สิ่งสำคัญ คือ การนำข้อมูล ที่วิเคราะห์ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในการวางแผนปฏิบัติการต่อไป

ขั้นตอน 7 การวางแผนปฏิบัติการ

แผนปฏิบัติการอาจเป็นข้อความที่เขียนไว้แบบไม่เป็นทางการ เกี่ยวกับการจัดการศึกษาแบบใหม่ ที่จะต้องนำไปใช้ หรือเป็นแผนปฏิบัติการที่มีวิธีการหลากหลายในการจัดการกับปัญหา หรือแบ่งปันสิ่งที่ได้เรียนรู้มาในกลุ่มทีมงาน ครูผู้ร่วมงาน โรงเรียน หรือชุมชนอื่น ๆ แผนอาจเขียนไว้อย่างเป็นทางการหรือเป็นเพียงเค้าโครงกว้าง ๆ ที่มาจากความร่วมมือของนักการศึกษาหรือผู้ทำวิจัย สิ่งสำคัญอยู่ที่ว่าจะมีวิธีที่จะนำความคิดไปทดลองแก้ไขปัญหานั้นที่เผชิญอยู่

ขั้นตอน 8 การนำแผนปฏิบัติการไปใช้และการตรวจสอบ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการในหลาย ๆ โครงการ หมายถึง การนำแผนที่วางไว้ไปดำเนินการ และตรวจสอบว่ามีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ สิ่งนี้รวมไปถึงความพยายามในการที่จะแก้ไขปัญหาคิดตามถึงผลกระทบที่เกิดขึ้น การพิจารณาถึงผลที่เกิดขึ้น ต้องย้อนกลับไปดูคำถามของการวิจัยที่ต้องการหาคำตอบโดยเปรียบเทียบกับผลการวิจัยที่เกิดขึ้นนั้น

การไตร่ตรองสิ่งที่เรียนรู้มาจากการนำแผนไปปฏิบัติและแบ่งปันข้อค้นพบกับผู้อื่น บางครั้งการดำเนินงานที่ไม่สำเร็จอาจเป็นเหตุนำไปสู่การทดลองเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงใหม่ ด้วยเหตุนี้ โครงการวิจัยหนึ่งอาจจะนำไปสู่โครงการวิจัยอีกโครงการหนึ่งที่เกี่ยวข้องต่อไปก็ได้

การประเมินผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

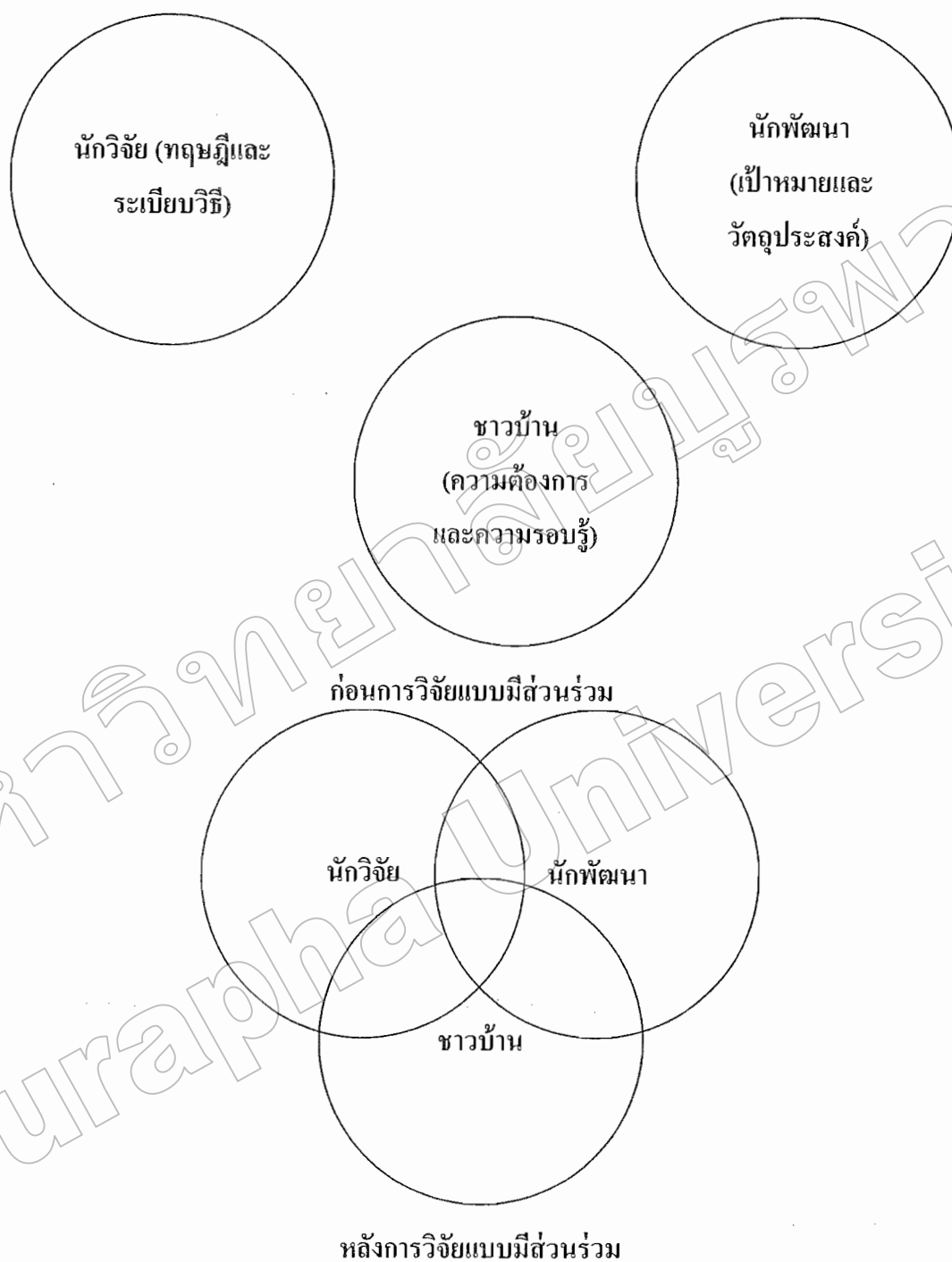
การประเมินผลคุณภาพการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการให้พิจารณาประเด็นต่อไปนี้ ซึ่งสามารถนำไปวิเคราะห์ได้ทั้งการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและเชิงปฏิบัติการ (Mills, 2000; Kemmis & Wilkinson, 1998)

1. การวิจัยเป็นประเด็นปัญหาในเชิงปฏิบัติที่ชัดเจน จำเป็นต้องได้รับการแก้ไขหรือไม่
2. ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลอย่างเพียงพอที่จะไปสู่การกำหนดปัญหาหรือไม่
3. ผู้วิจัยได้ร่วมกับบุคคลอื่นในระหว่างทำการศึกษาค้นคว้าหรือไม่ ได้ให้การยอมรับกับผู้ร่วมงานทุกคนหรือไม่
4. แผนปฏิบัติการเกิดขึ้นจากการศึกษาข้อมูลอย่างสมเหตุสมผลหรือไม่
5. มีหลักฐานอะไรที่แสดงให้เห็นว่าแผนปฏิบัตินั้นเกิดขึ้นมาจากการคิดไตร่ตรองของผู้วิจัยอย่างเชี่ยวชาญ
6. งานวิจัยได้เพิ่มคุณภาพชีวิตของผู้ร่วมงานให้มีพลังอำนาจในตัวเองมากขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงในตนเอง หรือ ทำให้เกิดความเข้าใจใหม่หรือไม่
7. การวิจัยเชิงปฏิบัติการได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจริง ๆ หรือวิธีการแก้ปัญหาทำให้เกิดความแตกต่างขึ้นใหม่หรือไม่
8. ผลการวิจัยเชิงปฏิบัติการรายงานให้กับผู้เกี่ยวข้องซึ่งจะนำข้อมูลเหล่านี้ไปใช้หรือไม่

ชอบ เจ้มกลัด และโกวิท พวงงาม (2547, หน้า 78-82) กล่าวว่า ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ปัจจัยที่จะส่งผลสำเร็จและสิ่งสำคัญ คือ ความร่วมมือของนักวิจัย นักพัฒนา และชาวบ้านในทุกขั้นตอนของการปฏิบัติ ดังนี้ 1) นักวิจัยเป็นผู้มีความรู้สึกร่วมกับชาวบ้าน 2) มีการแสดงความเป็นมิตรอย่างจริงใจ 3) มีความคิดสร้างสรรค์ในด้านบวก 4) มีการสร้างเครือข่ายการทำงานในพื้นที่ 5) ยึดหลักของการมีส่วนร่วมและความเสมอภาคกันในสังคม 6) ทบทวนหลักการและกระบวนการมีส่วนร่วม และ 7) ชาวบ้านเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง จึงจะนำไปสู่ความสำเร็จร่วมกัน และอุปสรรคของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้แก่ 1) การเริ่มต้นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม เริ่มจากบุคคลภายนอกชุมชน 2) การเลือกพื้นที่ที่ห่างไกลจากนักวิจัย 3) บางครั้งผลของการวิจัยตอบสนองความต้องการของผู้ในชุมชนแต่ไม่ตอบสนองความต้องการของชาวบ้าน 4) ขาดงบประมาณสนับสนุนจากภาครัฐ 5) ชาวบ้านไม่เกิดจิตสำนึกแห่งการพัฒนาหรือไม่ตื่นตัว

สุภาภรณ์ จันทวานิช (2546) เห็นว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นแนวทางวิจัยที่ต่างไปจากการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เพราะเน้นการยอมรับหรือความเห็นพ้องจากฝ่ายชาวบ้าน นักวิจัยต้อง 1) ประเมินความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา 2) ทบทวนวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นครั้งคราว เพื่อให้สอดคล้องกับความเห็นของชาวบ้าน อันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ชาวบ้านเป็นผู้ที่รู้ดีเท่าๆ กับนักวิจัย หรือนักพัฒนาในการกำหนดปัญหา และเลือกสิ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนา ทั้งสามฝ่าย คือ ชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนา ต่างก็มีบทบาทเท่าเทียมกันในการร่วมกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางปฏิบัติการ เป็นการผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีของนักวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนา และความต้องการความรู้ของชาวบ้าน

ดังภาพที่ 9

ภาพที่ 9 ความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนา นักวิจัย และชาวบ้านก่อนและหลังการวิจัยแบบมีส่วนร่วม

จากภาพวงกลมแต่ละวงคือโลกทัศน์ วิสัยมองปัญหาของคนแต่ละกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ หลังจากที่ได้มีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแล้ว คนทั้งสามกลุ่มจะมี “โลกทัศน์ร่วม” และความเข้าใจร่วมกันในเรื่องของ

การพัฒนา สิ่งนี้เป็นรากฐานที่สำคัญสำหรับความสำเร็จในการพัฒนา ความรู้ความเข้าใจที่ได้จากการวิจัยจะเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติการอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้มีส่วนร่วม 3 ฝ่าย คือ ชาวบ้าน ซึ่งเป็นตัวแทนของชุมชน นักวิจัย ซึ่งเป็นตัวแทนของนักวิชาการที่สนใจเรื่องการพัฒนา และ นักพัฒนา ซึ่งเป็นตัวแทนของฝ่ายรัฐบาล หรือองค์กรพัฒนาเอกชน ชาวบ้านจะเป็นผู้รู้ดีที่สุด นักวิจัยและนักพัฒนาซึ่งเป็นคนนอก มีแต่องค์ความรู้และเทคโนโลยีที่เกี่ยวกับการพัฒนา ทั้งสามฝ่ายนี้ จึงต้องร่วมมือกันเพื่อเอื้อประโยชน์แก่กัน

การระดมสมอง

การระดมสมอง (Brain Storming) หรือการระดมความคิด มาจาก Brain หมายถึง สมอง Storming หมายถึง พายุที่โหมกระหน่ำ การระดมสมอง หมายถึง การแสวงหาความคิดของสมาชิกกลุ่มในเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้มากที่สุดภายในเวลาที่กำหนดเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ (Costin, 1996)

เทคนิคการระดมสมอง ใช้ในการฝึกอบรม ประชุม หรือสัมมนาในการแสวงหาทางเลือกเพื่อการตัดสินใจและการวางแผนต่าง ๆ ผู้ระดมสมองควรเป็นผู้ที่มีความรู้และเกี่ยวข้องกับในเรื่องที่จะระดมสมอง จำนวน 4-9 คน พบว่า อาจมีจุดอ่อนที่เกิดจากกลุ่มมีบุคคลที่เป็นผู้น้อย มักไม่มีความสุขที่จะแสดงความคิดอย่างเสรีหากในที่ประชุมนั้นมีผู้ใหญ่ที่สามารถให้คุณให้โทษได้ หรือเป็นที่เกรงใจนั่งอยู่ด้วย การระดมสมองมีจุดเน้น 4 ประการ ได้แก่ (Costin, 1996)

1. เน้นให้มีการแสดงความคิดออกมา (Expressiveness) สมาชิกทุกคนมีเสรีในการแสดงความคิดเห็นใด ๆ ออกมาโดยไม่คำนึงว่าจะจะเป็นความคิดที่ล้าสมัย หรือเพื่อผืนเพียงใด
2. เน้นการไม่ประเมินความคิดในขณะที่กำลังระดมสมอง (Non-Evaluative) ทุกความคิดมีความสำคัญ ห้ามสมาชิกวิพากษ์วิจารณ์ความคิดผู้อื่น ซึ่งจะทำลายความคิดสร้างสรรค์ของกลุ่ม ทำให้การระดมสมองเปล่าประโยชน์
3. เน้นปริมาณความคิด (Quantity) ต้องการให้ได้ความคิดในปริมาณมากที่สุด แม้บางความคิดไม่เป็นจริงก็ตาม แต่อาจช่วยเสริมแรงหรือเป็นพื้นฐานให้เกิดความคิดใหม่ที่มีคุณค่า
4. เน้นการสร้างความคิด (Building) สมาชิกสามารถสร้างความคิดขึ้นเองโดยใช้ฐานความคิดของผู้อื่นเชื่อมโยงกับความคิดของตนเอง แล้วขยายความเพิ่มเติมเพื่อเป็นความคิดใหม่

การเตรียมระดมสมอง มี 3 ขั้นตอน ดังนี้

1. ขั้นตอนกำหนดเป้าหมายให้กระชับ เฉพาะเจาะจง และชัดเจนที่สุดว่าจะระดมสมองเรื่องอะไร เพื่ออะไร และต้องทำให้สมาชิกเข้าใจและเห็นด้วยกับเป้าหมายนั้น
2. ขั้นกำหนดกลุ่มจะมีจำนวนเท่าไร ใครบ้าง ใครจะทำหน้าที่เขียน และสถานที่ที่จะนำแผ่นการ์ดความคิดไปติดให้เห็นได้ชัดเจน และในบางครั้งผู้นำกลุ่มต้องเด็ดขาดหากมีสมาชิกบางคนเริ่มครอบงำหรือข่มผู้อื่น

3. ขึ้นกำหนดเวลา ต้องชัดเจนและเหมาะสม จะเริ่มและจะต้องยุติเมื่อใด การมีเวลาจำกัด จะสร้างความกดดันให้สมองเร่งทำงานอย่างเต็มที่ สมองซีกขวาจะคิด ส่วนสมองซีกซ้ายจะประเมิน ความคิดของตนเองว่าเหมาะสมหรือไม่ แล้วรีบแสดงออกมาโดยเร็ว

วิธีปฏิบัติกิจกรรมสมอง อาจจะสรุปได้ 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. มีผู้บันทึกความคิดต่าง ๆ ที่คิดออกมา อาจเขียนไว้บนกระดานที่เห็นได้ชัดเจน
2. มีผู้กระตุ้นให้สมาชิกเสนอความคิดที่ละคนและเตือนไม่ให้มีการประเมิน
3. สร้างสรรค์บรรยากาศที่ผ่อนคลายและรู้สึกอิสระในการแสดงความคิดเห็น
4. กำหนดเวลา 15 นาที ในการจัดทำข้อมูลให้เรียบร้อยและส่งให้สมาชิกทราบ
5. ประเมินความคิดที่ดี ในการนำมาประยุกต์ใช้ แบ่งพื้นฐานความคิด ดังนี้ A: เป็นความคิด ที่นำไปใช้ในทันทีทันใด B: เป็นความคิดที่ต้องทำการสำรวจติดตาม คิด หรือถกเถียงให้มากขึ้น C: เป็นความคิดแนวใหม่ในการแก้ปัญหา

ดังนั้น การวิจัยในครั้งนี้ จึงใช้กระบวนการกลุ่มแบบระดมสมองในการพัฒนารูปแบบ ประชาธิปไตยศึกษา เพื่อหลุดพ้นจากกรอบความคิดที่เป็นของผู้วิจัยแต่เพียงผู้เดียว และทำให้เกิดกลุ่มของความคิดหลาย ๆ ทาง ที่สามารถเลือกใช้ในการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน

กระบวนการพลังสร้างสรรค์

พลังสร้างสรรค์หรือที่เรียกกันว่า (Appreciation Influence Control: AIC) เป็นการประชุม เพื่อระดมพลังสมอง พลังความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน หรือตำบล เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมประชุม ได้มีโอกาสสื่อสาร แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ข้อมูลข่าวสาร ที่จะทำให้เกิดความเข้าใจ สภาพปัญหา ข้อจำกัด ความต้องการและศักยภาพของผู้เกี่ยวข้อง ดัดแปลงมาจากกระบวนการ AIC ของ สมิต และชาโด ผู้จัดตั้งสถาบัน Organizing for Development: International Institute หรือ ODIT ในวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา นำมาทดลองใช้และเผยแพร่ในประเทศไทย ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2533 โดยสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยร่วมกับสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน และกองฝึกอบรม กรมการพัฒนาชุมชน (อรพินท์ สฟโชคชัย, 2537)

การใช้เทคนิคพลังสร้างสรรค์ในระดับหมู่บ้านเป็นเครื่องมือที่ง่ายประยุกต์และถ่ายทอด ให้นักพัฒนาในพื้นที่ได้โดยไม่ต้องใช้เวลานานนัก นำไปปฏิบัติได้ผลดี เมื่อดำเนินการครบตามขั้นตอน และหลักการและจะสามารถกระตุ้นให้เกิดพลังของชุมชนและก่อให้เกิดการมีส่วนร่วม ของประชาชนได้ดี ประชาชนในชุมชนเกิดความเป็นเจ้าของงานในพื้นที่ (อรพินท์ สฟโชคชัย, 2537)

เทคนิคกระบวนการพลังสร้างสรรค์ เป็นการระดมความคิดจากคนหนึ่งสู่หลายคน คือ จากกลุ่มย่อยรวมเป็นกลุ่มใหญ่ กลุ่มย่อยควรมีจำนวนคน 15-20 คน มีขั้นตอนที่ 1-7 (ศักดิ์ชาย สิกขา, 2544)

ขั้นตอนที่ 1 (A1 = Appreciation 1) สภาพปัจจุบัน ประเด็นสภาพของงานปัจจุบัน ตามแนวคิดของข้าพเจ้า ปฏิบัติ 1) คิดคนเดียวแล้ววาดภาพคนเดียวตามแนวคิดของตนเอง 2) นำเสนอทีละคนให้กลุ่มฟังพร้อมเปิดโอกาสให้ซักถาม 3) คิดรวมกันในกลุ่มย่อยแล้วสรุปเป็นภาพรวม 4) ทุกกลุ่มย่อยนำเสนอต่อกลุ่มใหญ่ แล้วสรุปว่าสภาพงานในปัจจุบันเป็นอย่างไร

ขั้นตอนที่ 2 (A2 = Appreciation 2) สภาพอนาคต ประเด็นสภาพของงานในอนาคต ตามความคิดของข้าพเจ้าที่คิดว่าเป็นไปได้ ปฏิบัติ 1) คิดคนเดียวแล้ววาดภาพคนเดียวตามความคิดของตนเอง 2) นำเสนอทีละคนให้กลุ่มฟังพร้อมเปิดโอกาสให้ซักถาม 3) คิดรวมกันในกลุ่มย่อยแล้วสรุปเป็นภาพรวม คิดคำขวัญและตั้งชื่อกลุ่ม 4) ทุกกลุ่มย่อยนำเสนอต่อกลุ่มใหญ่แล้วสรุปเป็นภาพอนาคตที่ทุกคนต้องการ

ขั้นตอนที่ 3 (I1 = Influence 1) เป็นวิธีมุ่งสู่อนาคต ประเด็นวิธีการสำคัญที่จะทำให้สภาพงานของข้าพเจ้าดีขึ้นในอนาคตเขียนให้ได้มากที่สุด ปฏิบัติ 1) คิดคนเดียวแล้วเขียนคนเดียวตามแนวคิดของตนเอง 2) นำเสนอทีละคนให้กลุ่มฟังพร้อมเปิดโอกาสให้ซักถาม 3) นำวิธีการของทุกคนมารวมกัน แล้วแยกประเภทเหมือนกันให้รวมกัน ที่ขัดแย้งกันสร้างการยอมรับด้วยเหตุผลและสันติ จัดลำดับความสำคัญและแยกประเภท 4) ทุกกลุ่มย่อยนำเสนอต่อกลุ่มใหญ่แล้วใช้วิธีเดียวกับการนำเสนอในกลุ่มย่อย

ขั้นตอนที่ 4 (I2 = Influence 2) วิเคราะห์แนวทางปฏิบัติ ประเด็นทุกคนร่วมกันคิด จัดหมวดหมู่กิจกรรม ได้แก่ กิจกรรมที่ทำได้ในปีนี้ กิจกรรมต้องรองบประมาณ และกิจกรรมไม่ต้องรองเพราะไม่มีความเป็นไปได้ ปฏิบัติ 1) นำวิธีการทั้งหมดมาแยกเป็นกลุ่มกิจกรรม 2) นำกิจกรรมที่ทำได้มาแยกประเภทตามลักษณะที่คล้ายคลึงกันและเกี่ยวข้องกัน 3) เปิดโอกาสให้อภิปราย ปรับ เพิ่ม ลด และแก้ไขตามแนวคิดของกลุ่ม 4) แยกกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ให้ชัดเจน

ขั้นตอนที่ 5 (C1 = Control 1) การเขียนแผนดำเนินการหรือแผนปฏิบัติการ ประเด็นกลุ่มกิจกรรมที่แยกประเภทไว้ จะจัดทำโครงการสนับสนุน ให้ทุกคนเลือกกลุ่มกิจกรรมที่ตนเองถนัด และชอบ โดยเดินออกมาลงชื่อในกลุ่มกิจกรรมที่จัดเรียงไว้ให้ ปฏิบัติ 1) ให้ทุกคนเดินออกมาลงชื่อในกลุ่มกิจกรรมที่ตนเองชอบและถนัด แต่ละคนอาจลงชื่อได้หลายกิจกรรม 2) ให้แยกกลุ่มตามกิจกรรมที่ลงชื่อไว้ ให้เลือกกิจกรรมที่ชอบมากที่สุดเท่านั้น 3) ให้แต่ละกลุ่มตั้งประธาน และเลขานุการเพื่อทำหน้าที่ประสานงาน 4) ประธานกลุ่ม อธิบายถึงประเด็นและวิธีการที่ดำเนินการให้แต่ละคนเขียนชื่อโครงการที่จะสนับสนุน แล้วส่งให้ประธานนำมาสรุป และ 5) ส่งให้เลขานุการนำโครงการกลุ่มเสนอต่อกลุ่มใหญ่เพื่อร่วมกันอภิปราย

ขั้นตอนที่ 6 (C2 = Control 2) หาข้อยุติเพื่อจัดทำกลยุทธ์ในการพัฒนาร่วมกัน ประเด็นทุกคนร่วมกันศึกษาทุกโครงการ จัดทำเป็นกลยุทธ์ในโครงการแรก ปฏิบัติ 1) แต่ละกลุ่มกิจกรรมนำเสนอกลยุทธ์ที่จะทำให้โครงการต่าง ๆ สำเร็จทุกคน มีสิทธิที่จะให้ข้อเสนอแนะ 2) แต่ละกลุ่มโครงการจะได้รับการจัดลำดับความสำคัญก่อนหลังเพื่อทำแผนกลยุทธ์ 3) เมื่อครบทุกกลุ่มข้อสัญญาใจจากสมาชิกทุกคนว่าจะร่วมกันทำตามข้อตกลง

ขั้นตอนที่ 7 (C3 = Control 3) สรุปและติดตามผล ประเด็นที่ผู้จัดดำเนินการสรุปทุกโครงการเป็นกลยุทธ์ ในการพัฒนา นำเสนอต่อมหาวิทยาลัยและส่งถึงผู้สัมมนาทุกคนปฏิบัติ 1) จัดทำเอกสารสรุป 2) จัดส่งถึงสมาชิกทุกคน เสนอต่อมหาวิทยาลัยในรูปแบบแผนงาน และ 3) ติดตามผลและประชาสัมพันธ์ให้ทุกคนทราบเป็นระยะอย่างต่อเนื่อง

การจัดเตรียมความพร้อมด้านอื่น ๆ

1. วิทยากรหรือผู้นำการประชุมจะต้องมีความรู้ความสามารถในด้านความลึกซึ้งด้านกระบวนการพลังสร้างสรรค์และขั้นตอนที่ถูกต้อง การประยุกต์ใช้ความรู้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์พื้นฐานและวัฒนธรรมของผู้เข้าประชุม การวางแผนเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ เข้าใจเนื้อหาสาระที่จะดำเนินการให้ชัดเจน มีบุคลิกภาพของความเป็นผู้นำในการประชุมที่ดี มีความสามารถในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า มีความสนใจในการสื่อสาร การพูดสรุปความคิดรวบยอดชัดเจน ในแต่ละกิจกรรมมีความสามารถในการจับประเด็นสรุปผลตรงตามแนวคิดของกลุ่ม มีหลักจิตวิทยา สร้างบรรยากาศการประชุมให้เป็นธรรมชาติ

2. วิทยากรผู้ช่วยมีความรู้เรื่อง ความเข้าใจในกิจกรรมทุกขั้นตอน มีความรู้เรื่องการใช้อุปกรณ์ และให้การสนับสนุนในทุกขั้นตอน เป็นนักประสานงานที่ดี พร้อมช่วยเหลือปัญหาสลับค้นวิทยากรหลักในบางครั้ง และเตรียมข้อเสนอแนะในทางสร้างสรรค์

3. การจัดเตรียมก่อนการประชุม ศึกษาข้อมูลของผู้เข้าประชุมและประเด็นการประชุม ศึกษาสถานที่ดำเนินการประชุม วางแผนและขั้นตอนการประชุม

4. เตรียมวัสดุอุปกรณ์ กระดาษเอสี่ กระดาษขาว ปากกามาร์คเกอร์ต่าง ๆ เครื่องขยายเสียง เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ และอื่น ๆ

5. การดำเนินการประชุม เตรียมผู้เข้าประชุม ควบคุมขั้นตอนและเวลาในการประชุม สร้างบรรยากาศการประชุมให้ผ่อนคลาย วิเคราะห์และสังเกตบรรยากาศ สรุปความเห็นที่แท้จริงของผู้เข้าประชุม ให้ตรงกับความคิดเห็นของกลุ่ม หากเกิดข้อถกเถียงระหว่างกลุ่ม ผู้นำการประชุมจะต้องหาข้อยุติร่วมกันได้

ดังนั้น การศึกษาการพัฒนาารูปแบบประชาธิปไตยศึกษาโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงใช้เทคนิคพลังสร้างสรรค์ร่วมกับการใช้กระบวนการกลุ่ม

ใช้การวิเคราะห์จุดแข็งจุดอ่อน ใช้การระดมสมอง ใช้การสังเกต การสัมภาษณ์ การจัดกลุ่มสนทนา ร่วมกับผู้เกี่ยวข้องในชุมชน เนื่องจากกระบวนการสร้างสรรค์เป็นเทคนิควิธีการระดมความคิด ที่มีประสิทธิภาพเหมาะกับการแก้ไขปัญหาเพื่อการพัฒนาที่เป็นรูปธรรม โดยทุกคนมีความเท่าเทียมกัน มองปัญหาร่วมกัน และสรุปจบด้วยการยอมรับร่วมกัน สร้างความร่วมมือในการทำงาน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

ผู้วิจัยศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งงานวิจัยภายในประเทศ และงานวิจัย ในต่างประเทศ ดังต่อไปนี้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ปาหนัน กนกวงศานันท์ (2551) กล่าวว่า 1) สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน มีปัญหาที่สำคัญ 8 ประเด็น ประเด็นที่สำคัญที่สุด คือ การจัดการขยะและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ผู้วิจัยจึงเลือกมาเป็นประเด็นต้นแบบในการพัฒนารูปแบบศูนย์การเรียนรู้ในโรงพยาบาล 2) รูปแบบศูนย์การเรียนรู้ในโรงพยาบาลมีองค์ประกอบ 2 ด้าน คือ 2.1) ด้านโครงสร้างของศูนย์ การเรียนรู้ ได้แก่ การกำหนดสถานที่ตั้งศูนย์การเรียนรู้และการกำหนดหน่วยงานรับผิดชอบการ ดำเนินงาน 2.2) ด้านกระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้มี 5 ขั้นตอน ได้แก่ 2.2.1) การศึกษา สภาพปัญหา และความต้องการของชุมชน 2.2.2) การสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มแกนนำเครือข่าย ชุมชน 2.2.3) การเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงโดยง่ายและสะดวกต่อการเรียนรู้ 2.2.4) การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองตามศักยภาพของแต่ละบุคคล 2.2.5) การเรียนรู้ คอบสนองความต้องการของชุมชน 3) ประสิทธิภาพของรูปแบบศูนย์การเรียนรู้ในโรงพยาบาล จากประเด็นต้นแบบอยู่ในระดับดีขึ้นไป ปัจจัยแห่งความสำเร็จ 4 ประการ คือ 3.1) ผู้บริหาร ให้การสนับสนุนทั้งสถานที่และงบประมาณ 3.2) ผู้เรียนมีแรงจูงใจใฝ่รู้และมีวัฒนธรรมองค์การ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ 3.3) คุณค่าของความรู้สามารถนำไปใช้ได้ในชีวิตจริง 3.4) รูปแบบของศูนย์ การเรียนรู้มีการปรับเปลี่ยนตามความต้องการของชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

วัฒนา บันเทิงสุข (2547) ศึกษาเรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชน ในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชาคับเต่า จังหวัดระยอง ผลการวิจัย พบว่า จุดอ่อนของชุมชน คือ ผู้นำไม่ได้ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น การปฏิบัติงานเอื้อต่อการพัฒนาชุมชนได้น้อย ประชาชนขาดแรงจูงใจในการพัฒนางานภูมิปัญญา และไม่มีรูปแบบการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน มาดำเนินการหารายได้ จุดแข็งของชุมชน คือ มีทรัพยากรที่เป็นสมุนไพรหลายชนิด มีเอกลักษณ์อาหารจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ครัวภูมิปัญญาท้องถิ่น

มีหลายกลุ่ม มีพื้นที่และแหล่งน้ำเอื้อต่อการพัฒนาการเกษตร สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ชุมชนได้เสนอให้นำทุนในชุมชน ซึ่งประกอบด้วยครุภูมิปัญญา ผลผลิตที่เป็นเอกลักษณ์ด้านสมุนไพร มาพัฒนาโดยนำสมุนไพรที่เอามาทำอาหาร เพื่อเป็นตัวแทนในการสร้างปรากฏการณ์ จนได้รูปแบบเบื้องต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านการใช้สมุนไพรในชุมชนบ้านชาดทับเต่า จังหวัดระยอง อันประกอบด้วยการดำเนินการหลัก 15 ประการ คือ

- 1) รวมกลุ่มผู้สนใจที่มีแนวคิดเดียวกันและเอื้อกันมากที่สุด 2) เลือกกิจกรรมที่ปฏิบัติง่ายใช้ทุนน้อยมาเป็นสื่อสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชน 3) สำรวจตลาดผู้บริโภคเพื่อหาความเป็นไปได้ของการผลิต 4) มีระเบียบการทำงานของกลุ่ม 5) มีกลุ่มเป้าหมายที่รับรองผลผลิตชัดเจน 6) ทุกคนที่ทำงานต้องรู้และเข้าใจสรรพคุณของผลิตภัณฑ์ 7) แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบโดยให้สมาชิกเลือกงานเอง 8) เลือกสถานที่ที่สะดวกและเอื้อต่อการทำงานของสมาชิก 9) เริ่มงานจากจำนวนน้อยแล้วค่อยขยายตามความต้องการของผู้บริโภค 10) มีการประเมินผลการปฏิบัติงานและผลผลิตที่ตรงประเด็น 11) ให้ความสำคัญและความเสมอภาคแก่ทุกคน 12) เมื่อพบปัญหาต้องสามารถปรับเปลี่ยนวิธีการได้ทันที 13) หลีกเลี่ยงความขัดแย้งในกลุ่มและบุคคลที่เกี่ยวข้องทุกระดับ 14) พัฒนาปรับปรุงงานให้มีความสม่ำเสมอทั้งคุณภาพและปริมาณ สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค และ 15) มีการสร้างขวัญกำลังใจที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของทุกกลุ่ม ผลที่ได้รับจากกระบวนการวิจัย ปรากฏว่า กลุ่มที่ดำเนินการผลิตด้วยกระบวนการดังกล่าวสามารถดำเนินการบริหารจัดการพัฒนางานได้อย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างงาน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันและมีรายได้เพิ่มขึ้น

สมบัติ ห้ายคำเรือ (2547) ศึกษาเรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาหลักสูตรการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนสำหรับครู สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ขั้นตอนการวิจัยประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ 1) ศึกษาข้อมูลเบื้องต้น สำหรับพัฒนาหลักสูตร 2) ออกแบบหลักสูตรการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียน 3) การนำหลักสูตรไปทดลองใช้ และ 4) การประเมินผลการใช้หลักสูตร ผลการวิจัย พบว่า 1) งานวิจัยในชั้นเรียนที่ครูทำอยู่มีลักษณะการแก้ไขปัญหาในชั้นเรียนแต่ไม่เป็นระบบ และส่วนหนึ่งทำวิจัยเพื่อขอกำหนดตำแหน่งให้สูงขึ้น ส่วนครูที่ไม่ทำวิจัยเพราะไม่มีความรู้เรื่องระเบียบวิธีวิจัย ไม่ได้ทำการวิเคราะห์ปัญหาในชั้นเรียนรวมทั้งขาดแหล่งเรียนรู้และผู้ให้คำปรึกษาด้านการทำวิจัย 2) องค์ประกอบต่าง ๆ ของหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นประกอบด้วยหลักการ จุดมุ่งหมาย โครงสร้างเนื้อหา กิจกรรมการเรียนการสอน สื่อการเรียนการสอนและการวัดผลประเมินผล ที่ประเมินโดยครูที่ร่วมพัฒนาหลักสูตร และผู้เชี่ยวชาญที่มีความเหมาะสม สอดคล้องซึ่งกันและกันในระดับมาก 3) ครูมีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาหลักกระบวนการวิจัยเพิ่มมากขึ้น มีทักษะในการปฏิบัติการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนครบ

กระบวนการวิจัย รวมทั้งมีเจตคติที่ดีต่อการวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนและเห็นคุณค่า และประโยชน์ของการวิจัยที่มีต่อการจัดการเรียนการสอนและการพัฒนาคุณลักษณะของผู้เรียน และ 4) ผลการประเมินรายงานวิจัยเชิงปฏิบัติการชั้นเรียนของครูที่ร่วมพัฒนาหลักสูตรแต่ละคน มีความถูกต้องเหมาะสม โดยเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก ครูที่ร่วมพัฒนาหลักสูตร ยังมีความมั่นใจว่า สามารถทำวิจัยเชิงปฏิบัติการในชั้นเรียนต่อไปได้และสามารถสร้างเครือข่ายนักวิจัยในโรงเรียนได้

สถาพร หอยงอแง และคณะ (2548) ศึกษาเรื่อง โครงการหนึ่งอำเภอหนึ่งโรงเรียนในฝัน วิเคราะห์การนำนโยบายสู่การปฏิบัติด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การดำเนินการ แบ่งเป็น 2 ขั้นตอน โดยขั้นตอนที่ 1 เป็นการศึกษาบริบทของโรงเรียนตาม โครงการหนึ่งอำเภอหนึ่งโรงเรียนในฝัน ของสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาขอนแก่นเขต 4 จำนวน 5 โรงเรียน และโรงเรียน ที่ประสบผลสำเร็จ คือ โรงเรียนมัญจาคีรี ขั้นตอนที่ 2 เป็นการดำเนินการด้วยกระบวนการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในโรงเรียนบ้านคูในจาน กลุ่มเป้าหมายในครั้งนี้ ประกอบด้วย ผู้บริหาร ครูผู้สอน นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชนของโรงเรียน ตามโครงการหนึ่งอำเภอ หนึ่งโรงเรียนในฝัน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาขอนแก่นเขต 4 ผลการวิจัยจากการดำเนินการ ตามโครงการหนึ่งอำเภอหนึ่งโรงเรียนในฝัน ของโรงเรียนบ้านคูในจาน ด้วยกระบวนการวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พบว่า มีผลการดำเนินงานอยู่ในระดับมากทุกด้าน โดยมีค่าเฉลี่ย ของแต่ละด้าน ดังนี้ 1) ด้านบริหารและการจัดการมีค่าเฉลี่ย 3.98 2) ด้านคุณภาพนักเรียน และ กระบวนการเรียนรู้มีค่าเฉลี่ย 3.59 3) ด้านครูและบุคลากรทางการศึกษามีค่าเฉลี่ย 3.87 4) ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารมีค่าเฉลี่ย 4.05 5) ด้านระบบภาคีเครือข่ายอุปถัมภ์ และทรัพยากรทางการศึกษามีค่าเฉลี่ย 4.19

จิณณวัตร ปะโคทั้ง (2549) ศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ขั้นพื้นฐานของโรงเรียนดีเด่น โรงเรียนกัณฑ์ธรรมณ์ จังหวัดศรีสะเกษ โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผลการวิจัย พบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ของโรงเรียนดีเด่นมีอยู่ 5 กลุ่ม คือ 1) การมีส่วนร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 2) การมีส่วนร่วม ของคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน 3) การมีส่วนร่วมแบบเครือข่ายผู้ปกครองนักเรียน 4) การมีส่วนร่วมในการระดมทุน 5) การมีส่วนร่วมในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน โดยทั้ง 5 กลุ่ม มีความเกี่ยวข้องและปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกัน และยังพบว่า มีรูปแบบ ที่เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ของโรงเรียนดีเด่น 5 ประการ คือ 1) การระดมความคิด 2) การร่วมวางแผน 3) การร่วมลงมือทำ 4) การร่วมติดตามและประเมินผล 5) การรับประโยชน์ร่วมกัน ส่วนเงื่อนไขการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ของโรงเรียนดีเด่น พบว่า เงื่อนไขการมีส่วนร่วมมากของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน

เป็นเงื่อนไขที่ส่งเสริมสนับสนุนอยู่ 5 ประการ คือ 1) การมีผู้นำทางศาสนาให้การสนับสนุน และเห็นความสำคัญของการศึกษา 2) ผู้นำองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและผู้นำชุมชนช่วยเหลือสนับสนุนอย่างจริงจัง 3) มีการร่วมกลุ่มกันเองในชุมชนหลายกลุ่ม 4) คณะครูมีความสามัคคี และร่วมพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และ 5) ผู้บริหารเป็นที่ยอมรับของคณะครูและชุมชน ส่วนเงื่อนไข การมีส่วนร่วมน้อยของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน พบว่า มี 2 ประการ คือ

- 1) ชุมชนขาดความรู้เรื่องการดำเนินการของโรงเรียนในเรื่องการจัดการเรียนการสอน
- 2) เงื่อนไขเกี่ยวกับระบบราชการ จากปรากฏการณ์ที่ศึกษา สามารถนำมาสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎี ของรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนดีเด่น โรงเรียนกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ได้แก่ การร่วมคิด การร่วมวางแผน การร่วมลงมือทำ การร่วมติดตามประเมินผล และการร่วมรับผลประโยชน์

พรสันต์ เลิศวิทยาวิวัฒน์ (2550) ศึกษารูปแบบการพัฒนาคุณลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์ ของนักเรียนอาชีวศึกษา โดยใช้เทคนิควิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ตามแนวทางของ Kemmis and McTaggart (1990) ผลการวิจัย พบว่า รูปแบบการพัฒนาคุณลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์ของนักเรียนอาชีวศึกษาเอกชน ประกอบด้วย ขั้นตอนสำคัญ 11 ขั้นตอน คือ 1) สร้างความตระหนัก 2) กำหนดความรับผิดชอบ 3) ให้ความรัก ความอบอุ่น 4) สร้างความสัมพันธ์ 5) สร้างความมั่นใจ 6) สร้างการมีวินัย 7) ปลุกฝังค่านิยม 8) ส่งเสริมการเรียนรู้ 9) เป็นตัวแบบที่ดี 10) ให้ความช่วยเหลือ และ 11) ให้กำลังใจ ประสิทธิภาพ ของรูปแบบการพัฒนาคุณลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์มีประสิทธิผลสูงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ โดยสามารถพัฒนาคุณลักษณะนิสัยที่พึงประสงค์ให้กับนักเรียนได้ 12 คุณลักษณะ คือ 1) ความประหยัด 2) ความเสียสละ 3) ความมั่นใจในตนเอง 4) ความรับผิดชอบในงานที่ได้รับมอบหมาย 5) การแต่งกายเรียบร้อย 6) หลีกเลี่ยงอบายมุข 7) มาเรียนสม่ำเสมอ 8) เข้าเรียนตรงเวลา 9) มีอุปกรณ์พร้อมเพียง 10) กล้าแสดงความคิดเห็น 11) การซักถามเมื่อไม่เข้าใจ และ 12) การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง

เดือนใจ รักษาพงศ์ (2551) ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ เพื่อการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัย พบว่า รูปแบบการจัดการความรู้เพื่อการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบหลัก คือ 1) ด้านการบริหารงานวิชาการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การพัฒนาระบบการเรียนรู้ประกอบด้วยกิจกรรม การจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ การจัดกระบวนการเรียนรู้ และการนิเทศการสอน 2) ด้านกระบวนการจัดการความรู้ ประกอบด้วย การระดมความรู้ การพัฒนา

ความรู้ การสร้างความรู้ การจัดความรู้ให้เป็นระบบ การเข้าถึงความรู้ การแบ่งปันความรู้ และการเรียนรู้ 3) ด้านปัจจัยที่สนับสนุนให้การจัดการความรู้ประสบผลสำเร็จ ประกอบด้วย ภาวะผู้นำ กลยุทธ์วัฒนธรรมองค์การ เทคโนโลยี โครงสร้าง และการวัดผล ประสิทธิภาพ จากการนำรูปแบบการจัดการความรู้เพื่อการบริหารงานวิชาการสถานศึกษาขึ้นพื้นฐาน ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไปใช้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงบริหาร คือ การบริหารแบบมีส่วนร่วมของผู้บริหารทีมจัดการความรู้งานวิชาการ (ครู KM ทีมงานวิชาการ) ในทุกขั้นตอน ผู้บริหารสนับสนุนการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ การใช้เทคโนโลยีการจัดการเรียนการสอน ครุณาการจัดการความรู้ไปพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และนักเรียนเกิดทักษะการคิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ และการแลกเปลี่ยนความรู้ในการทำงาน

มุกดา แพทย์ประทุม (2549) ได้รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาขึ้นพื้นฐานเพื่อพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ที่มีความเชื่อมโยงและมีความสัมพันธ์ในการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ในชุมชนของการมีส่วนร่วมที่สำคัญ 6 ประการ ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมในการระดมความคิด เป็นการร่วมคิดค้นและการวิเคราะห์ปัญหา และสร้างความสัมพันธ์กับผู้นำชุมชน 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผน กำหนดการวางแผนร่วมกัน ด้วยการกำหนดความสำคัญ กำหนดเป้าหมาย การตัดสินใจ และสร้างผู้นำรุ่นใหม่ 3) การมีส่วนร่วมลงมือปฏิบัติ เป็นขั้นตอนการปฏิบัติกิจกรรม และการส่งเสริมช่วยเหลือให้การปฏิบัติกิจกรรมสำเร็จตามแผน 4) การมีส่วนร่วมในการลงทุน เป็นทุนที่อยู่ในรูปของงบประมาณ ทุนทางปัญญา 5) การมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลและตรวจสอบ เป็นการตรวจสอบผลการดำเนินงาน และสอบถามความคิดเห็น เพื่อให้ทราบถึงปัญหาที่เกิดขึ้น และนำไปปรับปรุงแก้ไขเพื่อพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมในชุมชนให้ดียิ่งขึ้นไป และ 6) การมีส่วนร่วมรับประโยชน์ เป็นการร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ทั้งผลประโยชน์ทางตรงและผลประโยชน์ทางอ้อม

ทศพล กฤตยพิสิฐ (2537) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เขตหนองจอก ที่มีต่อโครงการ/ กิจกรรมการพัฒนาตามแนวทาง “บรม” และ “บวร” เพื่อสร้างสรรค์อุดมการณ์ แผ่นดินทองหนองจอก กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในพื้นที่เขตหนองจอก จำนวน 8 แขวง 77 หมู่บ้าน รวมทั้งสิ้น 77 คน ผลการศึกษา พบว่า กำนัน ผู้ใหญ่บ้านเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ/ กิจกรรมการพัฒนาตามแนวทางฯ ในระดับปานกลางมากที่สุด โดยมีส่วนร่วมในระดับต่ำรองลงมา และมีส่วนร่วมในระดับสูงน้อยที่สุด ซึ่งในจำนวนนี้ไม่พบว่า มีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านส่วนใหญ่จะเข้าร่วมในการรับประโยชน์จากการพัฒนาอยู่ในระดับสูงที่สุด แต่การเข้าร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา ขั้นการวางแผนการพัฒนา และขั้นการประเมินผลการพัฒนาส่วนใหญ่จะเข้าร่วมในระดับต่ำมาก ส่วนในขั้นการดำเนินการพัฒนามีการเข้าร่วมในระดับปานกลาง

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน เพื่อ การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อหาคำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะ และเงื่อนไขของการมีส่วนร่วม รวมทั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียน เพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน จากประสบการณ์ในชุมชน ผลการศึกษา พบว่า สิ่งกำหนดกระบวนการและแบบแผนของการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือ เงื่อนไขทางด้านบริบทของชุมชน เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมของชุมชน และเงื่อนไขทางด้านโรงเรียน สิ่งสำคัญคือ การกำหนดความหมายของการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะต้องเข้าใจตรงกัน ส่วนเรื่องกระบวนการ การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนมี 8 ขั้นตอน คือ

1. การศึกษาขั้นพื้นฐานก่อนร่วมดำเนินการ
2. การสร้างความสัมพันธ์กับประชาชนในชุมชน
3. การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม
4. การสร้างกิจกรรม
5. การต่อรองเพื่อการดำเนินการ
6. การร่วมคิดดำเนินการ
7. การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ
8. การร่วมกันรับผลประโยชน์จากการดำเนินการ

จากกระบวนการการมีส่วนร่วมดังกล่าว ทำให้แบบแผนการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีแบบแผนของการมีส่วนร่วมเป็นแบบเหลื่อมล้ำ ซึ่งสามารถจำแนกตามหมวดหมู่ของคุณสมบัติ เป็น 3 แบบแผนย่อย คือ แบบแผนการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ (Full Participation Pattern) แบบแผนการมีส่วนร่วมเป็นบางส่วน (Partial Participation Pattern) และแบบแผนการมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal Participation Pattern)

พจนี เทียมศักดิ์ (2543) ได้ศึกษาเรื่อง ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนในชุมชนและโรงเรียน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาแบบแผน กระบวนการ และเงื่อนไข ที่เป็นตัวกำหนดการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน ศึกษาการเรียนรู้ในชุมชน และศึกษาแบบแผนและเงื่อนไขของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในรูปแบบของการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและโรงเรียน จากงานวิจัย พบว่า แบบแผนของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน มี 2 แบบ คือ

1. การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอนเป็นลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัย และแบบค่อนข้างเข้าหากันของชาวบ้านและโรงเรียน ทั้งนี้ยังพบว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ในแบบผสมผสานด้วย ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนความสัมพันธ์อันดีภายในชุมชน และแบบรวมใจเป็นหนึ่งเดียวด้วยความเอื้ออาทร โดยทุกฝ่ายมีความเท่าเทียมเสมอภาคกัน

2. การเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแบบแนวตั้งปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นการพุดข้างเดียว ทั้งยังไม่ฟังความคิดเห็นจากใคร ๆ นอกจากนี้ ยังถูกบังคับร่วมทำให้คิดว่าตนเองไม่มีสิทธิที่จะเข้าร่วมในงานใด ๆ การเรียนรู้จึงไม่มีความเสมอภาค

ชูชาติ พวงสมจิตร (2540, หน้า 266-273) ได้ทำวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์ปัจจัยที่ส่งเสริมและปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนประถมศึกษาในเขตปริมณฑล กรุงเทพฯ พบว่า ปัจจัยส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนประกอบด้วย ปัจจัยทั้ง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ได้แก่ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ คือ โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมและอยู่ในช่วงภาวะเศรษฐกิจดี ปัจจัยทางด้านการเมืองการปกครองที่ช่วยกระตุ้นให้นักการเมืองท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม และปัจจัยทางด้านสังคมวัฒนธรรมกลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับชุมชน เช่น ความศรัทธา ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และความเป็นห่วงสวัสดิภาพของลูกหลาน เป็นต้น กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับโรงเรียน ได้แก่ ปัจจัยเกี่ยวกับบุคลากรของโรงเรียน เช่น ผู้บริหารรุ่นก่อนสร้างศรัทธาไว้ ผู้บริหารและครูมีความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน เป็นต้น ปัจจัยเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติงานของโรงเรียน เช่น โรงเรียนเป็นผู้เข้าไปขอความร่วมมือจากชุมชน โรงเรียนสร้างระบบที่เอื้อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นต้น ปัจจัยเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของโรงเรียน เช่น โรงเรียนมีแผนที่ดีและมีความน่าเชื่อถือ เป็นต้น

ส่วนปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียน ประกอบด้วย ปัจจัยทั้ง 3 กลุ่ม คือ กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม กลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับชุมชน และกลุ่มปัจจัยเกี่ยวกับโรงเรียนเช่นเดียวกัน แต่มีลักษณะที่เป็นทางลบ

นอกจากนี้ยังได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งพบว่า เรื่องที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม คือ การร่วมคิดและการตัดสินใจการร่วมสนับสนุนและการดำเนินงาน การร่วมควบคุมและตรวจสอบการดำเนินงาน และการร่วมรับบริการและประโยชน์ โดยเรื่องที่เข้ามามีส่วนร่วมกันมากที่สุดก็คือ การบริจาคเงินและวัสดุสิ่งของ สำหรับวิธีการในการมีส่วนร่วมมี 2 วิธี คือ การมีส่วนร่วมโดยความสมัครใจและการมีส่วนร่วมโดยถูกชักจูง

วิชิต นันทสุวรรณ และจำนงค์ แรกพินิจ (2541, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง บทบาทของชุมชนกับการศึกษา พบว่า บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษามีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและเห็นพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย ชุมชนมีการปรับเปลี่ยนบทบาทในการจัดการเรียนรู้ที่ตอบสนองความต้องการของคนทีกลไกลด้านการศึกษายุคใหม่ไม่สามารถตอบสนองได้ ชุมชนจึงประสบประสบการณ จากความอุตสาหกรรมก่อเป็นกระแสเล็ก ๆ ที่เคลื่อนไหวอยู่ในสังคม และกลายเป็นทางเลือกใหม่ที่มีความสำคัญมากขึ้น รัฐจะต้องให้ความสำคัญกับชุมชนมากขึ้นเท่าที่ความเป็นจริงของชุมชนที่มีศักยภาพในปัจจุบันสามารถดำเนินการได้ ประสานไปกับ

แนวโน้มใหม่ของการจัดการศึกษาที่เน้นการคืนการศึกษาให้กับผู้รับประโยชน์และผู้เกี่ยวข้องโดยตรงในกระแสทางสากล โดยจัดกระบวนการรองรับที่วางอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงของชุมชนไทย ซึ่งอาจแบ่งกลุ่มได้ 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ 1) ชุมชนที่มีความพร้อมในการจัดการศึกษาของตนเอง 2) ชุมชนที่มีความพร้อมในการจัดการศึกษาระดับหนึ่ง และ 3) ชุมชนที่ยังไม่พร้อมต่อการเข้ามาในบทบาทการจัดการศึกษา เพื่อให้โอกาสกับชุมชนในการพัฒนาทางการศึกษาของตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความหมายเพราะการศึกษาเป็นการวางพื้นฐานของการพัฒนาด้านอื่น ๆ ทุกด้านและประโยชน์สูงสุดที่จะเกิดขึ้นกับสังคมไทย คือ การศึกษาในระดับชุมชนจะเป็นการวางรากฐานของการพัฒนาสังคมไทยที่มั่นคงและยั่งยืนนั่นเอง

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542, หน้า 223-231) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชน และโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อหาคำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะและเงื่อนไขรวมทั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานจากประสบการณ์ในชุมชน และศึกษาเรื่องนี้โดยวิธีวิทยาการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research Methodology) โดยการสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth-interview) การจัดกลุ่มสนทนา (Focus Group Discussion) การสังเกตและการจดบันทึก (Observation and Field-note) ผลการศึกษา พบว่า การสร้างความสัมพันธ์กันในลักษณะของการมีส่วนร่วมจะเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกิดการรวมตัวในการเข้าเป็นหุ้นส่วนกันและสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์

พจนี เทียมศักดิ์ (2543, หน้า 218-228) ได้วิจัยเรื่อง “ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน” พบว่า การเรียนรู้ในระบบโรงเรียน คือ การพัฒนาของรัฐที่ใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและพยายามทำประเทศให้ทันสมัยแบบตะวันตก มีการใช้ระบบราชการเป็นแกนกลางในการชี้แนะและกำหนดแนวทางการจัดการศึกษา ทำให้ระบบโรงเรียน อยู่ภายใต้ระบบราชการ ที่มีการสั่งการในแนวดิ่งจากส่วนกลางไปยังส่วนภูมิภาค และท้องถิ่น ในการจัดหลักสูตรการเรียนการสอน ได้เน้นวิธีคิดและวิธีการดำเนินชีวิตแบบสังคมสมัยใหม่ ซึ่งอาจทำให้เกิดการแปลกแยกจากวิถีชีวิต ขาดความยืดหยุ่นไม่เหมาะสมกับพื้นที่ และไม่ตั้งอยู่บนความต้องการของชุมชนและพื้นฐานของภูมิปัญญาพื้นบ้าน โดยเน้นที่การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ หากแต่เกิดขึ้นจากโครงสร้างของระบบการศึกษาซึ่งถูกสร้างขึ้นมาภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

เจริญศักดิ์ ครอบพล (2544, หน้า 73-79) ได้วิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีความสำคัญกับความพร้อมด้านเจตคติในการมีส่วนร่วมจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ของคณะกรรมการบริหารในองค์การบริหารส่วนตำบล จังหวัดนนทบุรี พบว่า ระดับการศึกษา ความสามารถในการตัดสินใจ ความสามารถในการสร้างมนุษยสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสาร การประสานความร่วมมือภายในชุมชน

มีความสัมพันธ์กันในทางบวกกับความพร้อมด้านเจตคติในการมีส่วนร่วมการจัดการศึกษา
ขั้นพื้นฐานของคณะกรรมการบริหารในองค์การบริหารส่วนตำบล จังหวัดนนทบุรี

ศิรินทร์รัตน์ ทองปาน (2544, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง รูปแบบและบทบาทการมีส่วนร่วม
ที่พึงประสงค์ของผู้ปกครอง: ศึกษาเฉพาะกรณีผู้ปกครองที่เป็นกรรมการ โรงเรียนในสังกัด
กรุงเทพมหานคร พบว่า 1) การพัฒนาด้านการเรียนการสอนและหลักสูตร พบว่า ผู้ปกครอง
ต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยกำหนดหลักสูตรเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความต้องการ
ของท้องถิ่นและต้องการช่วยเหลือโรงเรียนในการนำนโยบายของโรงเรียนไปแจ้งให้ผู้ปกครอง
ทั่วไปทราบเพื่อขอความร่วมมือในการทำงานร่วมกัน 2) การพัฒนาด้านประสานงานและปรับใช้
ทรัพยากร พบว่า ผู้ปกครองต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียนโดยเป็นผู้ประสานงาน
และระดมความช่วยเหลือจากแหล่งทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกของโรงเรียน
3) การพัฒนาบุคลากร พบว่า ผู้ปกครองต้องการให้คำปรึกษา แนะนำแก่บุคลากรภายในโรงเรียน
เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ รวมทั้ง การจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมความรู้และทักษะต่าง ๆ แก่ผู้ปกครอง ครู
และนักเรียน และ 4) การพัฒนาด้านสังคมและกายภาพ พบว่า ผู้ปกครองต้องการเข้ามามีส่วนร่วม
ในกิจกรรมของโรงเรียน โดยเป็นผู้สนับสนุนทั้งวัสดุ สิ่งของ และกำลังทรัพย์

สำหรับรูปแบบการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง พบว่า ผู้ปกครองต้องการเข้ามามีส่วนร่วม
ในการจัดการศึกษาในรูปแบบของการเข้ามาเป็นกรรมการ โรงเรียน เพื่อให้คำปรึกษาแก่โรงเรียน
และรูปแบบของการอาสาสมัครช่วยงานและกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน เช่น เป็นวิทยากรพิเศษ
เป็นครูผู้ช่วยสอนในวิชาที่ตนถนัด

ธีระ รุญเจริญ (2545, หน้า ข) ได้วิจัยเรื่อง สภาพและปัญหาการบริหาร และ
การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของสถานศึกษาในประเทศไทย พบว่า ปัจจุบันชุมชนและสมาคมครู
ผู้ปกครองมีส่วนร่วมเพียงการบริจาคเงินเป็นหลัก อีกทั้งการใช้คณะกรรมการโรงเรียน
เพื่อตามวัฒนธรรมการปฏิบัติเดิม ความรู้ ความสามารถ และความชัดเจน ในอำนาจหน้าที่
รวมทั้งศักยภาพอื่นยังไม่มากพอ ผู้ปกครองยังขาดความรู้ความสามารถในการเข้ามามีส่วนร่วม
ในการจัดการศึกษา ร่วมปฏิบัติงาน และการไม่เข้าร่วมมือ ช่วยเหลือ มีเจตคติที่ไม่ดีต่อโรงเรียน
และได้อภิปรายผลตอนหนึ่งไว้ว่า การจัดการศึกษาดังเดิมนี้อาจถือว่า “ทุกคน” ต้องมีส่วน
ร่วมรับผิดชอบ (All for Education) การบริหารและการจัดการศึกษาจะเป็นไปในวงกว้าง
โดยเฉพาะผู้ปกครอง นักเรียน ประชาชน องค์กร สมาคม หรือหน่วยงานอื่น ๆ โดยเฉพาะ
ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stake-holder) จะต้องเข้ามาจัดการศึกษาความสลับซับซ้อนจะมีมากขึ้น
ผู้บริหารโรงเรียนจะต้องปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบ (Systematic) จึงจะไม่ทำให้การบริหาร
และการจัดการสับสน ขุ่นยาก สับสน โดยเฉพาอย่างยิ่ง การปฏิบัติงานร่วมกับคณะกรรมการ

โรงเรียนตามพระราชบัญญัติ ดังนั้น ผู้บริหารโรงเรียนต่อไปนี้จะต้องเป็นผู้บริหารมืออาชีพยุคใหม่ จำต้องปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการบริหารเดิมที่ไม่พึงปรารถนาและไม่สอดคล้องกับแนวทาง การบริหารตามแนวปฏิรูปการศึกษา นั่นคือ เน้นการบริหารโดยองค์คณะบุคคลหรือการบริหาร แบบมีส่วนร่วม

สุวัช พานิชวงษ์ (2546, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองนักเรียน ในการส่งเสริมการเรียนรู้ของนักเรียนในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า ปัจจัยด้านสถานภาพของผู้ปกครอง คือ วุฒิการศึกษา ความรู้เกี่ยวกับบทบาทการมีส่วนร่วม เจตคติ ต่อการมีส่วนร่วม มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเรียนรู้ของนักเรียน ใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความรู้ ด้านพฤติกรรม และด้านอาชีพ ส่วนปัจจัยด้านสถานภาพของผู้ปกครองด้านอาชีพของผู้ปกครองนั้น มีความสัมพันธ์ทางลบกับการมีส่วนร่วมในการส่งเสริม การเรียนรู้ของนักเรียน ในด้านความรู้และด้านพฤติกรรม ส่วนตัวแปรจำนวนบุตรและตำแหน่ง ทางสังคมในท้องถิ่น พบว่า ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเรียนรู้ ของนักเรียน

เกตุสุเดช กำแพงแก้ว (2547, บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่องการศึกษากิจกรรมรูปแบบ การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษา โรงเรียน กรณีศึกษาโรงเรียนอัสสัมชัญ แผนกประถม ผลการศึกษา พบว่า กิจกรรมที่มีค่าเฉลี่ยสูงที่สุดมี 2 กิจกรรม ได้แก่ 1) โรงเรียน ควรกำหนดนโยบายและจัดระบบอาสาสมัครเพื่อช่วยงาน โรงเรียนที่ชัดเจน และ 2) ผู้ปกครอง ควรใช้เวลาว่างรับฟังและช่วยแก้ปัญหาให้เด็กทุกครั้งที่เกิดต้องการ และกิจกรรมที่มีอันดับ ต่ำจากพหุคุณลักษณะที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดมี 2 กิจกรรม ได้แก่ 1) โรงเรียนควรจัดให้มีการพบปะ ระหว่างครูประจำชั้นกับผู้ปกครอง และ 2) ผู้ปกครองควรมีส่วนร่วมและแสดงความคิดเห็นทุกครั้ง ที่โรงเรียนเปิดโอกาส ส่วนกิจกรรมที่มีพิสัยสูงสุดมี 2 กิจกรรม ได้แก่ 1) ผู้ปกครองควรดูแลเด็ก ให้ทำการบ้านอย่างสม่ำเสมอ และ 2) ผู้ปกครองควรให้ข้อมูลหรือเชื่อมโยงแหล่งข้อมูลหรือ แหล่งเรียนรู้ของชุมชนให้โรงเรียน และกิจกรรมที่มีพิสัยต่ำที่สุด ได้แก่ โรงเรียนควรปฐมนิเทศ และฝึกอบรมผู้ปกครองที่เป็นอาสาสมัครให้เหมาะกับงานนั้น ๆ ในขณะที่กิจกรรมมีส่วนเบี่ยงเบน มาตรฐานสูงสุดได้แก่ ผู้ปกครองควรให้ข้อมูลหรือเชื่อมโยงแหล่งข้อมูลหรือแหล่งเรียนรู้ ของชุมชนให้โรงเรียน และกิจกรรมที่มีส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานต่ำที่สุด ได้แก่ ผู้ปกครองควรพบครู ประจำชั้นอย่างสม่ำเสมอ

สรุปจากการศึกษางานวิจัยในประเทศดังกล่าว สรุปได้ว่า ชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เป็นพลังสำคัญในการจัดการศึกษา อันจะนำไปสู่การพัฒนาการศึกษาให้เป็นไปตามแผนพัฒนา การศึกษาตามเป้าหมาย และเป็นการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

งานวิจัยต่างประเทศ

งานวิจัยต่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษามีดังต่อไปนี้

พอลลอซซี (Palozzi, 1981, p. 1481) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง รูปแบบของชุมชนต่อการไปเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจของโรงเรียนท้องถิ่นในมลรัฐนิวเจอร์ซีย์ ประเทศสหรัฐอเมริกา โดยสอบถามคณะกรรมการการศึกษา ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบที่ใช้ในการจัดการศึกษาวางขายไปเป็นรูปแบบของชุมชนเนื่องด้วยการจัดการศึกษาในโรงเรียนความร่วมมือกันทุกฝ่าย โรงเรียนไม่ควรยึดติดอยู่กับนโยบายมากนัก ส่วนฝ่ายชุมชนควรเสนอนโยบายที่ตรงกับความสามารถของตนและสิ่งที่ชุมชนควรคำนึง คือ ความรับผิดชอบในกิจกรรมที่โรงเรียนจัดขึ้นและอยู่ในวิสัยที่เป็นไปได้

อเมนู เทคา (Amenu-Tekaa, 1988, pp. 1626-A อ้างถึงใน ฉลอง คงเจริญ, 2545, หน้า 69) ได้ศึกษาทัศนะของชาวอินเดียในประเทศเคนาดา เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการศึกษา ผลการวิจัย พบว่า การจัดการศึกษาของชุมชนที่ประสบความสำเร็จนั้น เนื่องจากประชาชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร โดยให้หลักสูตรตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน และสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชน งานวิจัยของอเมนู เทคา เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจะนำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายของการจัดการศึกษา ทั้งนี้ผู้บริหารและครูจะต้องมีบทบาทช่วยส่งเสริมด้วย

บาร์นส์ (Barnes, 1995, p. 3152-A) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนของผู้ปกครองนักเรียน พบว่า การมีส่วนร่วมกับการเรียนการสอนของโรงเรียน โดยอุดมคติแล้ว ผู้ปกครองต้องการมีบทบาทที่โรงเรียนหรือในชั้นเรียน แม้ว่าจริง ๆ แล้วการมีส่วนร่วมของพวกเขาจะไม่เป็นไปตามอุดมคติดังกล่าวและได้พบว่า ผู้ปกครองยังมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับโรงเรียนที่บ้านด้วย การศึกษาครั้งนี้ให้หลักฐานเพิ่มเติมว่าบิดามารดาชาวอเมริกัน-อัฟริกัน เห็นคุณค่าของการศึกษา และเห็นว่าโรงเรียนจำเป็นต้องตระหนักถึงความคาดหวังด้านการศึกษา และวัฒนธรรมของผู้ปกครองด้วย

แมรี (Marie, 1998) ได้ศึกษาค้นคว้าธรรมชาติของความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษา เฉพาะกรณีโรงเรียนและชุมชนของชาวนามิเบีย มีจุดประสงค์สนับสนุนงานประชาสัมพันธ์ การศึกษาชุมชน คือ การร่วมมือกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนรอบข้าง ซึ่งได้ช่วยเพิ่มคุณภาพ และความสัมพันธ์ทางการศึกษา ซึ่งก่อนชาวยุโรปเข้ามาติดต่อกับนามิเบีย (Namibia) ชุมชนได้เป็นตัวแทนทางการศึกษาโดยตรง และขั้นต้น คือ ฝึกให้คนหนุ่มสาวมีความรับผิดชอบช่วยเหลือกันภายในชุมชน ในช่วงปี ค.ศ. 1800 การศึกษาในยุโรปได้เริ่มมีบทบาทการศึกษาในชุมชน ปัจจุบันกระทรวงศึกษา และวัฒนธรรมของนามิเบีย (MBEC) ได้ร่วมมือกับผู้ลงทุนทางการศึกษาและการค้นคว้านี้

ชี้ให้เห็นว่า การร่วมมือระหว่างผู้ลงทุนทางการศึกษาจะทำให้จุดประสงค์ทางการศึกษาของชาติ ประสบผลสำเร็จได้

สมิท (Smith, 1971, p. 2337-A) ได้ศึกษาวิจัย บทบาทของคณะกรรมการการศึกษา ในการวางแผนและการพัฒนาของมหาวิทยาลัย มลรัฐมิชิแกน พบว่า สมาชิกของคณะกรรมการการศึกษา ผู้บริหาร โรงเรียน และประชาชนมีความต้องการที่จะแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ อันจะเกิดให้ผลสำเร็จในการพัฒนาการศึกษา คณะกรรมการการศึกษาจากประชาชน ไม่เห็นด้วยกับเรื่องราวต่าง ๆ ที่ทางโรงเรียนดำเนินการเพียงฝ่ายเดียว โดยคณะกรรมการ ไม่ได้มีส่วนรู้เห็น คณะกรรมการการศึกษาและผู้บริหาร โรงเรียนเห็นพ้องต้องกันว่า โรงเรียนจะเจริญก้าวหน้าขึ้นไปกว่าเดิม หากได้มีคณะกรรมการดังกล่าวเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน

อับดุล-ฮาดี (Abdel-Hady, 1990, pp. 3209-A) ได้ทำการวิจัย รูปแบบการคิด สำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารการศึกษาโรงเรียนของรัฐในประเทศอียิปต์ ผลการวิจัยพบว่า 1) ผู้ปกครองและผู้บริหาร มีเจตคติเชิงบวกต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งขึ้นอยู่กับความพอใจในระบบการศึกษา 2) เจตคติของผู้ปกครองมีผลแตกต่างตามการศึกษา รายได้ อายุ จำนวนบุตร และเพศ 3) เจตคติของผู้ปกครอง มีผลแตกต่างตามประสบการณ์ การศึกษา อายุ ตำแหน่งในการบริหาร จำนวนนักเรียน และเวลาที่ใช้กับผู้ปกครอง

ฟอสเตอร์ (Foster, 1993, Abstracts) ได้ศึกษา ประเภทของผู้ปกครองที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับ ผลต่ออัตราการเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับโรงเรียน ผลการวิจัยระบุว่า ผู้ปกครองที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับโรงเรียนแยกเป็น 2 ประเภท คือ ผู้ปกครองที่เข้ามาในโรงเรียนและอาสาทำงานต่าง ๆ ในโรงเรียน หรือเข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในการประชุมสภาที่ปรึกษาของโรงเรียน ซึ่งผู้ปกครองประเภทนี้จะมีผลต่อนักเรียนในทางอ้อม และผู้ปกครองประเภทที่สอง เป็นประเภทที่ส่งผลต่อนักเรียนโดยตรง ได้แก่ ผู้ปกครองที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน โดยการช่วยนักเรียนทำการบ้านหรือช่วยทำโครงการให้กับนักเรียน

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ที่ศึกษาและเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ที่ชุมชนเทศบาลตำบลวันยาว ตำบลวันยาว อำเภอลำลูกเกด จังหวัดจันทบุรี เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่โรงเรียนขลุ่ยระนาดวิทยาคมเป็นโรงเรียนประชาธิปไตยศึกษา โดยใช้การศึกษาเอกสาร การใช้กระบวนการกลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การจัดกลุ่มสนทนา โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตามแนวทางของ เคมมิส และแทกการ์ด (Kemmis & McTaggart, 1990) และ ซูเบอร์-สเกอริท (Zuber-Skerritt, 1992) ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน ได้แก่ การวางแผน

(Plan) การนำแผนไปปฏิบัติ (Act) การสังเกตติดตามและประเมินผล (Observe) และการสะท้อนกลับ (Reflect) เพื่อเป็นการพัฒนารูปแบบประชาธิปไตยศึกษา นำไปทดลองใช้ สังเกตและติดตามผล และสะท้อนกลับอย่างต่อเนื่องแบบวงจรขดลวด จนได้รูปแบบประชาธิปไตยศึกษาที่มีประสิทธิภาพ

มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University